

۲۱

مدیریت شهری

فصلنامه پژوهشی تحلیلی، آموزشی

مدیریت و برنامه ریزی شهری

۱۰۴ صفحه، ۵۰۰۰ ریال

سال ششم، پائیز ۱۳۸۷

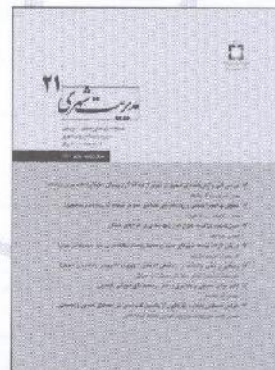
- ✓ بررسی کمی و کیفی فضاهای شهری در تهران از دیدگاه کاربری برای معلولان (مطالعه موردی: پارک لاله)
هومن بهمن پور، بهرنگ سلاجقه
- ✓ تحلیلی بر ابعاد اجتماعی و روان‌شناختی فضاهای سبز در شهرها (با رویکرد مدیریت شهری)
محمد صالحی فرد، سید دانا علی‌زاده
- ✓ تبیین مفهوم تراکم به عنوان ابزار شهرسازی در طرح‌های مسکن
مهندس مهسا شعله
- ✓ ارزیابی اثرات توسعه شهرهای جدید بر محیط زیست (مطالعه موردی: شهر جدید پردیس تهران)
علی جعفری، علی اصغر حبیب‌پور
- ✓ رهیافتی بر نقش موقوفات در ساماندهی فضاهای شهری (با نگاه ویژه بر موقوفات شهر اصفهان)
دکتر محمدرضا بمانیان، مهندس پرهام بقایی، مهندس آرین امیرخانی
- ✓ تأثیر عوامل محیطی بر یادگیری و رفتار در محیط‌های آموزشی (ابتدایی)
مهندس ایناز لطف‌عطا
- ✓ طراحی مسکونی پایدار با بهره‌گیری از پتانسیل همپوشانی مرز فضاهای عمومی و خصوصی
مهندس محسن تابان، مهندس بهزاد وثیق، مهندس احمدرضا کشتکار قلاتی

- مقاله باید نتیجه تحقیقات شخصی نویسنده (ها) بوده و قبلاً در نشریات داخلی و یا خارجی منتشر نشده باشد. در مورد مقالات ارائه شده در مجامع علمی، مشخصات کامل مجمع باید با مقاله همراه گردد و مقاله‌های تحقیقی که به تأیید هیات تحریریه رسیده و از کیفیت خوبی برخوردار باشند نیز پذیرفته می‌شود.
- مقاله باید سلیس، روان و از نظر دستور زبان صحیح باشد و در انتخاب واژه‌ها دقت لازم مبذول گردد. مقاله می‌تواند به زبان فارسی یا انگلیسی باشد.
- در متن فارسی باید تا حد امکان از معادل فارسی کلمات لاتین استفاده شود و چنانچه معادل فارسی به اندازه کافی رسا نباشد، می‌توان با ذکر شماره در بالای معادل، عین کلمه لاتین در زیرنویس آورده شود.
- مقاله باید فقط بر یک روی صفحه کاغذ استاندارد (۳۰-۲۱ سانتیمتر) با دو فاصله ماشین تحریر و از هر طرف سه سانتیمتر حاشیه، در سه نسخه خوانا تهیه و ارسال شود.
- صفحه اول باید شامل نام و نشانی کامل و شماره تلفن نویسنده (ها) و منابع مالی تحقیق (در صورت لزوم) باشد.
- متن مقاله باید به ترتیب شامل عنوان (بدون نام نویسنده)، سه تا پنج کلمه کلیدی در مورد زمینه تحقیق، خلاصه، مقدمه، روش بررسی، نتایج بحث و نتیجه‌گیری، تشکر، خلاصه انگلیسی و فهرست منابع باشد.
- خلاصه انگلیسی باید بر روی یک صفحه جداگانه، به ترتیب شامل عنوان مقاله، نام نویسنده (ها)، کلمات کلیدی، متن، نشانی کامل (به صورت زیرنویس) باشد. مقالات خارجی باید همراه با یک خلاصه فارسی و یک خلاصه انگلیسی باشند.
- جدولها به تعداد محدود با شماره و عنوان ماشین شده در بالا و توضیحات و منبع جدول در زیر آن تمیز و بدون خط خوردگی، هر کدام بر روی یک صفحه جداگانه آورده شود.
- شکل‌ها و نمودارها فقط در موارد بسیار ضروری و به تعداد محدود با کیفیت خوب، بر روی کاغذ براق کشیده و یا چاپ شده با شماره عنوان، توضیح و منبع در زیر آن هر کدام بر روی یک صفحه جداگانه آورده شود.
- محل قرار دادن جدولها، نمودارها و شکل‌ها در متن باید با علامتی در حاشیه مقاله تعیین شود.
- تنها منابعی باید در پایان مقاله ذکر شود که در متن نیز مورد استفاده قرار گرفته باشد و از ذکر منابع مشابه و کم اهمیت خودداری شود.
- منابع مورد استفاده باید بر روی صفحه (ها) جداگانه، با شماره ردیف، به ترتیب الفبایی حروف اول نام خانوادگی نویسنده (ها)، سال انتشار داخل دو نقطه، عنوان کامل مقاله، نام انحصاری مجله، شماره دوره و یا جلد، شماره صفحات (اول تا آخر مقاله) آورده شود و در متن مقاله فقط به نام نویسنده و سال انتشار (داخل پرانتز و شماره صفحه) اشاره شود.
- در صورت استفاده از منابع فارسی و خارجی، باید ابتدا کلیه منابع فارسی و سپس کلیه منابع خارجی به ترتیب یاد شده در بالا با شماره ردیف مسلسل آورده شود.
- در مورد کتاب، مشخصات کامل کتاب، ناشر و محل نشر ذکر شود.
- هیات تحریریه در رد و قبول مقالات رسیده مجاز است.
- نویسندگان مسئول محتوی و پاسخگوی نظریات ارائه شده در مقالات و نوشته‌های خود می‌باشند.
- جهت تهیه مقالات به زبانهای خارجی، به راهنمای انگلیسی مندرج در صفحه داخل جلد طرف دیگر مجله مراجعه شود.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مدیریت شهری

فصلنامه پژوهشی، تحلیلی، آموزشی
مدیریت و برنامه ریزی شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پائیز ۱۳۸۷
No.21. Autumn 2008

پژوهشکده مطالعات شهری و روستایی
شمارگان: ۵۰۰۰ نسخه

آدرس: تهران، بلوار کشاورز، ابتدای خیابان
نادری، پلاک ۱۷، انتشارات سازمان
شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور
تلفن: ۸۸۹۷۶۶۵۱-۸۸۹۸۶۳۸۲-۸۸۹۶۶۳۳۹
دورنگار: ۸۸۹۷۷۹۱۸
کدپستی: ۱۴۱۶۶۳۳۶۶۱

آدرس پژوهشکده شهری و روستایی:
نشانی فوق، طبقه چهارم شمالی
تلفن: ۸۸۹۷۷۹۱۹

وزارت کشور

سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور
موسسه پژوهشی، اطلاع‌رسانی و مطالعاتی

<http://www.imo.org.ir>

صاحب امتیاز: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور

مدیر مسئول: علی نیکزاد

سر دبیر: محمد رضا بمانیان

زیر نظر: حسن ناصری پور

مدیر هماهنگی: مهدی فاضل فکور

هیئت تحریریه به ترتیب حروف الفبا:

۱. دکتر ایرج اعتصام، استاد دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (بازنشسته).
۲. دکتر بهناز امین زاده، دانشیار دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران.
۳. دکتر محمدرضا بمانیان، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس.
۴. دکتر محمدرضا پورجعفر، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس.
۵. دکتر داراب دبیا، استاد دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (بازنشسته).
۶. دکتر رحمت ا... صدیق سروستانی، استاد دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
۷. دکتر محمود طاووسی، استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس (بازنشسته).
۸. دکتر محمدمهدی عزیزی، دانشیار دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۹. دکتر علی عسگری، دانشیار برنامه ریزی مخاطرات محیطی، دانشگاه یورک (تورنتو) کانادا.
۱۰. دکتر علی غفاری، استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۱. دکتر علی اکبر فرهنگی، استاد دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران.
۱۲. دکتر محمود گلابچی، استاد دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۱۳. دکتر غلامرضا لطیفی، استادیار دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۴. دکتر ناصر میرسپاسی، استاد دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
۱۵. دکتر محمدنقی زاده، استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.

داوران علمی این شماره:

دکتر مجتبی انصاری، دکتر محمد رضا بمانیان، دکتر مصطفی بهزادفر، دکتر محمد رضا پورجعفر، دکتر علی اکبر تقوایی، دکتر احمد خدادادی، دکتر عبدا... شفیع آبادی، دکتر محمد تقی شیخی، دکتر اسماعیل شیعه، دکتر محمد مهدی عزیزی، مهندس گیسو قائم، دکتر غلامرضا لطیفی، دکتر فرشاد نوریان.

همکاران این شماره:

هادی محمودی نژاد، فاطمه کمندی، امین بیات، بهزاد تیمورپور، حمید هشتروتدی.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری - شماره ۲۱ - پائیز ۱۳۸۷
Modiriyat Shahri - No. 21 - Autumn 2008

فهرست مطالب

- ۷ بررسی کمی و کیفی فضاهای شهری در تهران از دیدگاه کاربری برای معلولان
(مطالعه موردی: پارک لاله)
هومن بهمن‌پور / بهرنگ سلاجقه
- ۱۹ تحلیلی بر ابعاد اجتماعی و روان‌شناختی فضاهای سبز در شهرها
(با رویکرد مدیریت شهری)
محمد صالحی‌فرد / سید دانا علی‌زاده
- ۳۵ تبیین مفهوم تراکم به عنوان ابزار شهرسازی در طرح‌های مسکن
مهندس مهسا شعله
- ۴۵ ارزیابی اثرات توسعه شهرهای جدید بر محیط زیست
(مطالعه موردی: شهر جدید پردیس تهران)
علی جعفری / علی‌اصغر حبیب‌پور
- ۵۹ رهیافتی بر نقش موقوفات در ساماندهی فضاهای شهری
(با نگاه ویژه بر موقوفات شهر اصفهان)
دکتر محمدرضا بمانیان / مهندس پرهام بقایی / مهندس آرین امیرخانی
- ۷۳ تأثیر عوامل محیطی بر یادگیری و رفتار در محیط‌های آموزشی (ابتدایی) در شهر
مهندس آیناز لطف‌عطا
- ۹۱ طراحی مسکونی پایدار با بهره‌گیری از پتانسیل همپوشانی مرز فضاهای عمومی و خصوصی
مهندس محسن تابان / مهندس بهزاد وثیق / مهندس احمدرضا کشتکار قلاتی

بررسی کمی و کیفی فضاهای شهری در تهران از دیدگاه کاربری برای معلولان (مطالعه موردی: پارک لاله)

هومن بهمن پور*

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، شاهرود، ایران.

بهرنگ سلاجقه**

عضو هیأت علمی دانشکده محیط زیست و انرژی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

Quantities and qualitative survey of Tehrans' urban space from disables' perspective case study: Laleh park

Abstract

Urban permanent development means the wishes' achievement and answering the main requirements of all levels and in this case the disables have the same amount of share compared to other citizens. Parks and urban green spaces have always been a place for everyone to spend some time away from their problems. This article is written to improve these spaces' usage specially for disables. Thus Laleh park which is one of the biggest and oldest parks has been chosen and then considering the existing standards for disables has been evaluated and compared here the Brunton machine was used to determine the gradient. The chosen standards using the Delfi method were categorized in 30 separate groups (physically and service). Results show that Laleh park from having the essential conditions' perspective for the disables is in an average level in the way that only 30% of the standards have been considered. The main problems in the park are in fields of convince and services, the toilets, public phones, the ways and the mugs do not have a suitable design and usage. To mention some positive notes in the park we can name the suitable gradient in most spaces, suitable urban benches and kerbs in the ways.

Keywords: urban permanent development, urban park, urban design criteria and standards, disables.

چکیده

توسعه پایدار شهری، به معنای تحقق یافتن آرزوها و برآورده ساختن نیازهای اساسی تمامی اقشار جامعه می‌باشد. در این میان، معلولان نیز از سهمی برابر با دیگر شهروندان برخوردار می‌باشند. پارک‌ها و فضاهای سبز شهری همواره به منزله مأمونی برای تمامی اعضای جامعه در ارتباط با گذران ساعتی فارغ از هیاهوی زندگی و مشکلات عمده آن می‌باشد. مقاله حاضر با هدف ارتقای کاربری‌های این گونه فضاها، به ویژه برای معلولان جسمی و حرکتی، تدوین گردیده است. بدین منظور ابتدا پارک لاله به عنوان یکی از بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین پارک‌های شهری تهران انتخاب گردیده و سپس با در نظر گرفتن معیارها و ضوابط موجود در کشور در زمینه بهره‌مندی معلولان از امکانات و تسهیلات شهری، اقدام به ارزیابی و بررسی مقایسه‌ای گردیده است. در این میان، از دستگاه کمپاس برانتون (Brunton) با قابلیت امتدادیابی و آزیموت‌سنجی به منظور تعیین شیب استفاده گردید. معیارهای انتخابی از طریق فن دلفی و در ۳۰ دسته جداگانه طبقه‌بندی گردیدند (کالبدی و خدماتی). نتایج حاصل شده بیانگر آن است که پارک لاله از لحاظ دارا بودن شرایط لازم برای استفاده معلولان در وضعیت متوسطی به سر می‌برد. به طوری که تنها ۳۰ درصد از معیارهای انتخابی در پارک رعایت شده‌اند. عمده مشکلات موجود در پارک در زمینه تسهیلات و خدمات موجود می‌باشد. سرویس‌های بهداشتی، تلفن عمومی، مسیرهای اتصال و آبخوری‌ها از طراحی و کاربری مناسبی برخوردار نمی‌باشند. از نکات مثبت موجود در پارک نیز می‌توان به شیب مناسب در اکثر قسمت‌های پارک و همچنین رعایت ارگونومی در طراحی مبلمان شهری و نصب جدول در حاشیه محورها اشاره داشت.

واژگان کلیدی:

توسعه پایدار شهری، پارک شهری، ضوابط و معیارهای طراحی شهری، معلول جسمی و حرکتی

مقدمه

فضاهای عمومی شهری، امروزه در برنامه‌های توسعه شهری جایگاه با اهمیتی یافته‌اند. این امر ناشی از تأثیر این گونه فضاها در تقویت وجهه فرهنگی - اجتماعی شهر و در نتیجه تولید سرمایه‌های اجتماعی است. در مباحث شهرسازی، فضاها به سه دسته تقسیم می‌گردند:

- ۱) فضاهای عمومی: که عرصه تعامل اجتماعی کلیه ساکنان شهر است.
- ۲) فضاهای نیمه عمومی: که حد واسط بین عرصه رفتارهای خصوصی و عمومی تلقی می‌شود.
- ۳) فضاهای خصوصی: که حریم افراد و گروه‌های خاص به شمار می‌آید (رفعیان، ۱۳۸۵).

در این مقاله به دلیل اهمیت فضاهای عمومی شهری، تعامل بین این گروه از معلولان به عنوان یکی از گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی مدنظر قرار می‌گیرد.

از آنجا که ساکنان شهرها، حقوق برابر در استفاده از این گونه فضاهای عمومی شهری دارند، لذا، ایجاد فضاهایی مناسب و مطلوب برای تمام گروه‌های سنی و جنسی و به ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر (نظیر کودکان، زنان، سالخورده‌گان و ناتوانی جسمی) بخشی از وظایف برنامه‌های توسعه شهری (در بعد برنامه‌ریزی یا طراحی شهری) قلمداد می‌شود.

طبق آمار سازمان بهداشت جهانی (WHO) ده درصد جمعیت جهان به طریقی دچار معلولیت جسمی می‌باشند، که همگی نیازمند برخورداری و دسترسی به سیستم‌های عمومی جامعه از جمله مراکز درمانی، تجاری، اداری، خدماتی، تفریحی، حمل‌ونقل، صنعتی، آموزشی، مذهبی و ورزشی می‌باشند. اتخاذ تمهیداتی به منظور برخورداری و در اختیارگذاری خدمات این مراکز، خود دلیلی بر به رسمیت شناختن حقوق اجتماعی این افراد و رعایت اصل برابرسازی فرصت‌ها برای کلیه اقشار جامعه خواهد بود.

با بررسی‌هایی که در زمینه مشکلات معلولان به عمل آمده، مشخص گردیده که عمده‌ترین مسأله این گروه مشکلات روحی و روانی و بیش از همه عدم اعتماد به نفس و همچنین زمان بیکاری فراوان در مقایسه با افراد

عادی جامعه است. همچنین سایر مسایل اجتماعی از قبیل مشکلات استفاده از وسایل ایاب‌وذهاب و مشکل عدم بهره‌مندی از امکانات ورزشی و تفریحی است که به خوبی می‌تواند پُرکننده ایام فراغت آنها باشد. جامعه‌شناسان اثبات کرده‌اند که مشکلات روانی یک موجود معلول که زاییده عدم آمیختگی او با محیط اطراف خود و انزوای طلبی و گوشه‌گیری آن فرد است، می‌تواند اثرات جبران‌ناپذیری بر جامعه و مناسبات حاکم بر آن داشته باشد.

در بند ۲۵ مصوبه سی‌وهفتمین اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ارتباط با حقوق افراد معلول چنین آمده است:

«اصل تساوی حقوق معلولین و افراد سالم حاکی از آن است که نیازهای کلیه افراد جامعه از اهمیت یکسانی برخوردار بوده و رفع این نیازهاست که می‌باید اساس برنامه‌ریزی جوامع را تشکیل دهد. این اصل حکم می‌کند که منابع به گونه‌ای به کار گرفته شوند که امکانات و فرصت‌های یکسان برای تمامی افراد جامعه تضمین شود.»

در تمام کشورهای جهان، معلولان جسمی و حرکتی، بخشی از جمعیت را تشکیل می‌دهند که همانند دیگر مردم بایستی برای رفع احتیاجات خود بتوانند در سطح شهر حرکت کرده و به تکاپو بپردازند. مناسب‌سازی سطح عبور و کیفیت دسترسی‌ها، اکنون مقدم بر هر خدمت دیگری به این گروه از جامعه قرار دارد.

اصلاحات در سطح عبور و کیفیت دسترسی‌ها چه در وضع موجود و چه در توسعه و نوسازی‌های آینده بایستی مطابق معیارهای صحیح فنی و الزامات قانونی انجام شود.

تعاریف و اصطلاحات

- فضای سبز شهری^۱: منظور از فضاهای سبز شهری، نوعی از سطوح کاربری زمین شهری با پوشش‌های گیاهی انسان‌ساخت است که هم واجد «بازدهی اجتماعی» و هم واجد «بازدهی اکولوژیکی» هستند.

فضاهای سبز شهری از دیدگاه شهرسازی در برگیرنده بخشی از سیمای شهر است که از انواع پوشش‌های گیاهی تشکیل

شده است و به عنوان یک عامل زنده و حیاتی در کنار کالبد بی‌جان شهر، تعیین‌کننده ساخت مورفولوژیک شهر است. فضاهای باز شهری از یک سو، در برگیرنده فضاهای سبز موجود و از سوی دیگر، به صورت فضاهایی بالقوه جهت توسعه فضاهای سبز شهری مطرح می‌شوند...^۲

- توسعه شهری پایدار^۳: توسعه شهری پایدار عبارت است از «ارتقای کیفیت زیست شهری از جمله بخش‌های اکولوژیک، فرهنگی، سیاسی، تأسیساتی، اجتماعی و اقتصادی بدون اعمال هر گونه فشاری بر نسل‌های آینده با فشاری که در نتیجه کاهش سرمایه‌های طبیعی و انحصارات محلی اعمال می‌شود»^۴.

به عبارت دیگر، توسعه شهری پایدار بر راه‌های توسعه و مدیریت به شیوه‌ای پایدار تمرکز و تأکید دارد که در آن، به تقویت و ارتقای برخی از جنبه‌های توسعه پایدار از جمله عملکرد انرژی، فضای سبز و واحدهای همسایگی اشاره شده است (Register, 2003).

- معلول جسمی و حرکتی: به فردی اطلاق می‌شود که به هر علت دچار ضعف، اختلال و یا عدم توانایی در انجام‌های حرکتی شده و برای تحرک، نیاز به استفاده از پاره‌ای وسایل کمکی داشته باشد.^۵

در ایران در حدود ۶/۵ میلیون معلول وجود دارد، که از این تعداد ۳۲۰ هزار نفر دارای معلولیت جسمی و حرکتی، ۹۰۰ هزار نفر معلول ذهنی، ۵۰۰ هزار نفر افراد با اختلال بینایی و ۴۰۰ هزار نفر افراد با اختلال شنوایی هستند (نمودار شماره ۱).

- دلیل انتخاب صندلی چرخدار: به منظور عمومیت‌بخشیدن به ضوابط، به طوری که بتواند جوابگوی گروه وسیعی از معلولان جسمی- حرکتی باشد، صندلی چرخدار به عنوان حجم‌ترین و جاگیرترین وسیله کمکی و شخص معلول استفاده‌کننده از آن با بیشترین محدودیت حرکتی مبنای قرار داده می‌شود.

مواد و روش‌ها

در ابتدا اقدام به گردآوری اطلاعات پایه در خصوص وضعیت کمی و کیفی پارک لاله گردیده و سپس نسبت به جمع‌آوری ضوابط و معیارهای مرتبط با معلولان اقدام لازم صورت گرفته است و در نهایت با مقایسه اطلاعات حاصله، نسبت به بحث و نتیجه‌گیری پیرامون موارد فوق‌الذکر، اقدام گردید (نمودار شماره ۱).

تجهیزات فنی جهت اندازه‌گیری شیب در سطوح مختلف پارک عبارتند از:

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyaat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

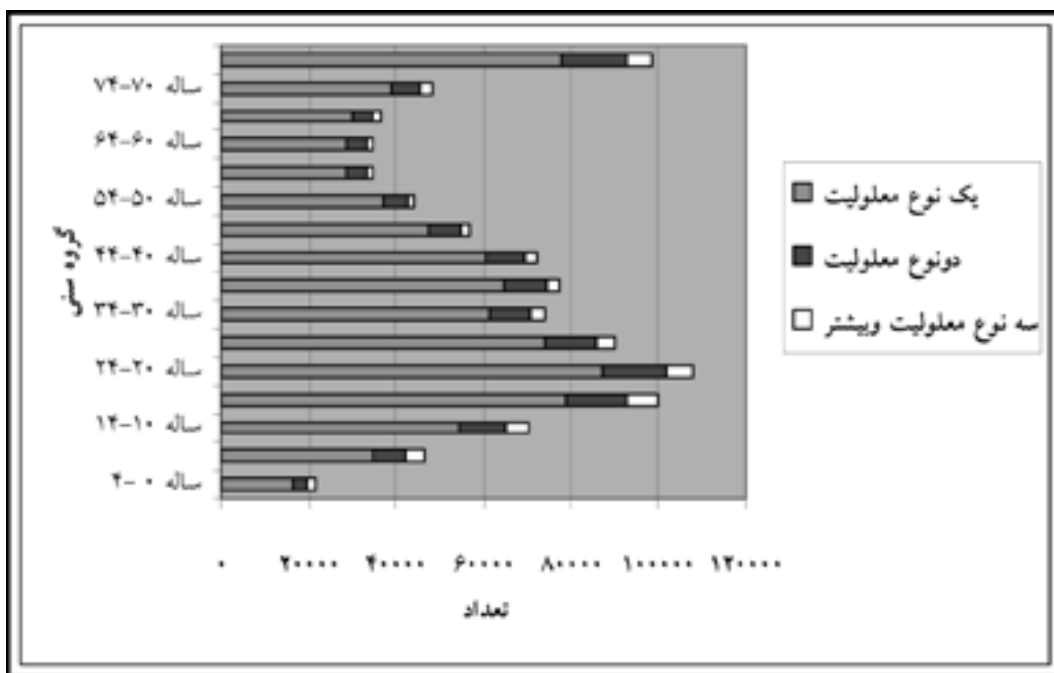
■ ۹ ■

۲- کتاب سبز شهرداری؛
جلد نهم؛ فضاهای سبز
شهری؛ ۱۳۷۹.

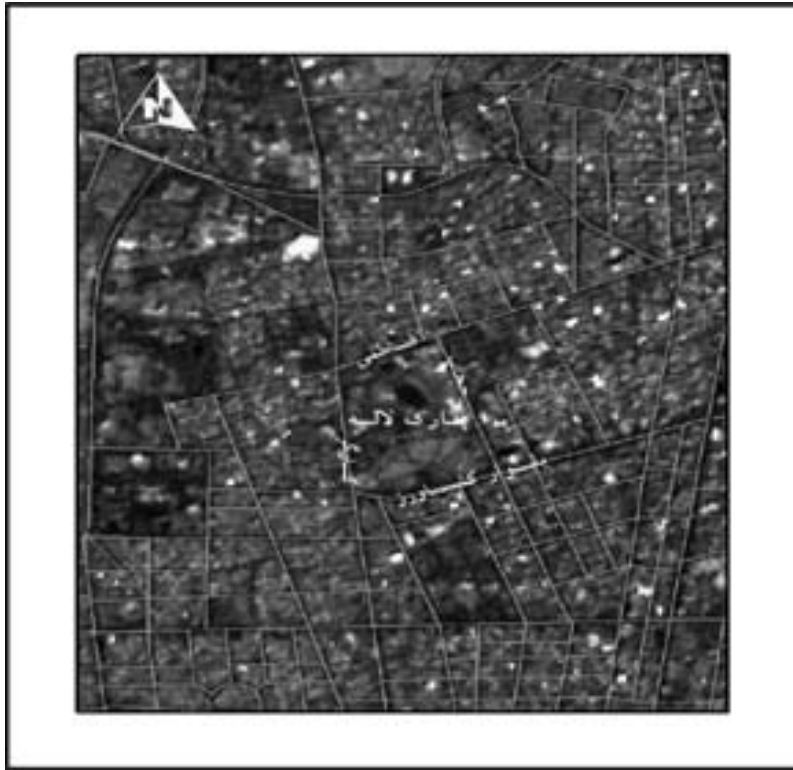
3- Sustainable Urban
Growth

4- Subject matters.
com/indicators/
sustainability/Defini-
tionCommunity.html

۵- ضوابط و مقررات
شهرسازی و معماری
برای معلولین جسمی -
حرکتی؛ وزارت مسکن و
شهرسازی؛ ۱۳۶۸.

(نمودار شماره ۱) وضعیت معلولان کشور بر اساس گروه سنی (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵)

(تصویر شماره ۱) موقعیت پارک لاله و خیابان‌های اطراف آن بر روی تصویر ماهواره‌ای aster

در قالب مجموعه ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای معلولین جسمی - حرکتی مصوبه مورخ ۸/۳/۱۳۶۸ همچنین شورایی عالی شهرسازی و معماری ایران) می‌گردد. همچنین در برخی موارد، به منظور افزایش دقت مطالعات، از ضوابط و استانداردهای موجود در منابع خارجی نیز بهره گرفته شده است.^۶

(نمودار شماره ۲) نمودار گردش کار و چرخه مطالعاتی

- متر نواری ۵۰متری
- کمپاس برانتون (Brunton) با قابلیت امتدادیابی،
- آزیموت‌سنجی و شیب‌سنجی
- دوربین دیجیتال
- نقشه پارک با مقیاس ۵۰۰۰۰/۱ (سازمان نقشه‌برداری کشور)

در این تحقیق، اطلاعات مربوط به فضاهای سبز شهری و پارک‌ها، براساس آمار سال ۱۳۸۵ سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران در نظر گرفته شده‌اند. همچنین آمار جمعیتی شهر تهران (مناطق ۲۲گانه) براساس مدل‌های پیش‌بینی مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵ اقتباس گردیده‌اند. به منظور سنجش و تطبیق دقیق، در ۱۵ مقطع مختلف و با اندازه‌های ۲۰متری و ۴۵متری شیب‌سنجی در طول مسیرهای اصلی و فرعی پارک و ورودی‌های پارک انجام یافته است (جدول شماره ۱).

در پایان و براساس اطلاعات به دست آمده از وضعیت پارک لاله (از بعد کمی و کیفی) اقدام به مقایسه آن با استانداردهای داخلی (استاندارد پیشنهادی توسط مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی

(تصویر شماره ۳) تجهیزات مورد استفاده جهت اندازه‌گیری شیب در پارک لاله

(تصویر شماره ۲) بهره‌گیری از کمپاس مدل به همراه متر جهت اندازه‌گیری شیب

(تصویر شماره ۵) اندازه‌گیری شیب در مسیرهای اصلی و فرعی پارک لاله

(تصویر شماره ۴) اندازه‌گیری شیب در مقطع نگارخانه تا لوازم بدنسازی

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ■ ■

و نوجوانان، لوازم بدنسازی، زمین فوتبال(چمن مصنوعی)، آمفی تئاتر روباز، غرفه‌های وزارت کار و امور اجتماعی و... می‌باشد(تصویر شماره ۶).
نظر به آنکه پارک لاله از جمله بزرگ‌ترین، قدیمی‌ترین و مجهزترین پارک‌های شهری در تهران و ایران می‌باشد و با توجه به موقعیت مکانی این پارک، اقدام به مطالعه و بررسی ویژگی‌های این پارک (از دیدگاه کاربری معلولان) شده است.

در جدول شماره ۱، مقاطع اندازه‌گیری شده در پارک لاله، به منظور سنجش میزان شیب، در ۱۵ نقطه ارائه گردیده است. در تصویر شماره ۶، مسیرهای اصلی پارک که مورد سنجش قرار گرفته‌اند با رنگ مشکی مشخص گردیده‌اند. همچنین، در جدول شماره ۲، چک‌لیست ضوابط و معیارهای پایه جهت بهره‌مندی مطلوب معلولان از تسهیلات و امکانات پارک، ارائه گردیده است.

یافته‌های تحقیق:

همان‌طور که پیشتر نیز اشاره گردید؛ در این تحقیق ابتدا نسبت به شناسایی وضعیت کمی و کیفی پارک لاله تهران اقدام گردیده و سپس چک‌لیستی از ضوابط و معیارهای اساسی و پایه در زمینه طراحی پارک‌های درون‌شهری ویژه معلولان تهیه گردید و در نهایت اقدام به مقایسه تطبیقی آنها با وضعیت موجود پارک شده است.

شرح وضع موجود پارک لاله تهران:

پارک لاله با وسعتی در حدود ۲۷۱۲۴۶ مترمربع در ناحیه ۲ از منطقه ۶ شهرداری تهران واقع گردیده است و پارکی با مقیاس منطقه‌ای به حساب می‌آید. این پارک دارای مسیرهای اصلی و فرعی فراوانی می‌باشد و دارای ۳ زمین بازی ویژه کودکان، ۴ مسیر ورودی، فضاهای ورزشی و تفریحی، مسجد، نگارخانه، سوله ضدزلزله چندمنظوره، کانون پرورش فکری کودکان

(تصویر شماره ۶) موقعیت محورهای اصلی و فرعی پارک لاله

(جدول شماره ۱) مقاطع اندازه‌گیری شده در پارک لاله به منظور سنجش میزان شیب

شماره مقطع	طول مقطع مورد اندازه‌گیری	مسیر	شیب (درجه)	شیب (درصد)	شیب عرضی (جانبی)
۱	۲۰	از نگارخانه تا ۲۰ متر	۲	۴	-
۲	۲۰	از قطعه ۱ تا ۲۰ متر	۲	۴	۰
۳	۲۰	از قطعه ۲ تا ۲۰ متر	۴,۵	۷,۵	-
۴	۲۰	از قطعه ۳ تا لوازم بدنسازی	۵۲,۳	۵,۵	۰
۵	۲۰	از قطعه ۴ تا ۲۰ متر	۱	۲	-
۶	۴۵	از آبنمای اصلی تا نیمه آبنمای پلکانی	۳	۵	۵,۱-۲
۷	۴۵	از نیمه آبنمای پلکانی اول تا ابتدای آبنمای پلکانی دوم	۲	۴	-
۸	۴۵	از ابتدای آبنمای پلکانی دوم تا آبنمای ابوریحان	۲,۵	۴,۲	-
۹	۲۰	از ورودی کارگر تا موازات ساختمان امور اداری	۲-۱,۵	۲-۴	-
۱۰	۲۰	از موازات ساختمان اداری تا ۲۰ متر	۱	-	-
۱۱	۲۰	از قطعه ۱۰ تا ۲۰ متر	۰,۵	۱	-
۱۲	۲۰	از قطعه ۱۱ تا ۲۰ متر	۱	۲	-
۳۱	۲۰	از قطعه ۱۲ تا ۲۰ متر پشت موزه هنرهای زیبا	۰,۵	۱	-
۱۴	۲۰	از پشت موزه تا شروع غرفه‌های وزارت کار و امور اجتماعی	۳,۲	۶	-
۱۵	۲۰	از شروع غرفه‌ها تا ۲۰ متر	۳	۵,۶	-

همان طور که در (جدول شماره ۱) مشاهده می شود در ۱۵ مقطع با اندازه های ۲۰ متری و ۴۵ متری شیب سنجی در طول مسیرهای اصلی و فرعی پارک و ورودی های پارک، مورد سنجش قرار گرفته است.

(جدول شماره ۲) چکلیست ضوابط و معیارهای پایه ویژه معلولان در پارک

هیچ یک از موارد	برخی موارد	همه موارد	معیارها و ضوابط
			حداقل عرض پیاده رو و مسیرهای پارک ۱۲۰ سانتیمتر می باشد.
			حداکثر شیب عرضی پیاده رو و مسیرهای پارک ۲ درصد می باشد.
			حداکثر شیب طولی پیاده رو در مسیرهای بدون حفاظ و دستگیره ۵ درصد می باشد.
			حداکثر شیب طولی پیاده رو در مسیرهای دارای حفاظ و دستگیره ۸ درصد می باشد.
			حداکثر شیب قسمت اتصال ۳ درصد است.
			در حاشیه محورها از جدول و یا اختلاف سطح استفاده گردیده است.
			جدول به کار رفته حداقل دارای ۵ سانتیمتر ارتفاع می باشند.
			پوشش کف از جنس موادی با خاصیت غیر لغزندگی و سخت می باشد.
			روی تمامی شیرفلکه ها با پوشش مناسب مستور گردیده است.
			شبکه های به کار رفته در معابر دارای درزها و منافذی باریک (کمتر از ۱ سانتیمتر) هستند.
			شیارهای شبکه ها عمود بر مسیر حرکت ویلچر می باشند.
			در اطراف پارک، محلی جهت توقف (پارکینگ) ماشین معلولان وجود دارد.
			پارکینگ ویژه معلولان در اطراف پارک، دارای حداقل عرض ۳/۵ متر است.
			حداقل اندازه سرویس بهداشتی ۱۷۰×۱۵۰ سانتیمتر است.
			درب تمامی سرویس های بهداشتی به بیرون باز می شود.
			در توالت ها از دستگیره های کمکی در طرفین کاسه توالت استفاده می شود.
			ارتفاع دستگیره ها در توالت ها ۷۰ سانتیمتر از کف و ۲۰ سانتیمتر از لبه جلویی کاسه توالت است.
			شیرهای دستشویی اهرمی و بدون مانع می باشند.
			در دستشویی ها آینه به کار رفته که فاصله لبه پایینی آن تا کف زمین ۹۰ سانتیمتر می باشد.
			چراغ های راهنما در خیابان های اطراف پارک دارای دکمه کنترل شخصی می باشد (ویژه معلولان).
			تلفن عمومی ویژه معلولان در پارک به کار رفته است.
			تلفن ها دارای شماره گیر دکمه ای و با نقش برجسته می باشند.
			حداکثر ارتفاع دستگاه تلفن تا سطح زمین ۱۰۰ سانتیمتر است.
			ارتفاع دستشویی تا سطح زمین ۸۱ - ۸۶ سانتیمتر است.
			زیر دستشویی ها دارای فرورفتگی برای راحتی معلولان می باشد.
			حداقل عرض فضا در دستشویی ها ۷۹×۱۲۲ سانتیمتر است.
			حداکثر ارتفاع آبخوری ها ۸۶ سانتیمتر و حداقل آن ۷۶ سانتیمتر است.
			وسایل ورزشی ویژه معلولان در پارک موجود می باشد.
			حداقل ارتفاع نیمکت از سطح زمین ۴۵ سانتیمتر است.
			در پارک واحدهای امدادی حضور دارند.

معرفی معیارها و ضوابط:

الف) مسیرها و محورهای پارک:

- حداقل عرض مسیر حرکت می باید ۱۲۰ سانتیمتر باشد.
- حداکثر شیب عرضی مسیر حرکت می باید ۲درصد باشد.
- حداکثر شیب طولی مسیر حرکت در مسیرهای بدون حفاظ و دستگیره می باید ۵درصد باشد.
- حداکثر شیب طولی مسیر حرکت در مسیرهای دارای حفاظ و دستگیره می باید ۸درصد باشد.
- حداقل عرض محور اتصال می باید ۱۲۰ سانتیمتر باشد.
- حداکثر شیب قسمت اتصال می باید ۳درصد باشد.
- در حاشیه محورها و مسیرها می باید از جدول و یا اختلاف سطح استفاده گردد، با حداقل ارتفاع ۵سانتیمتر.
- پوشش کف مسیر می باید از جنس موادی با خاصیت غیرلغزندگی و سخت باشد.
- روی تمامی شیرفلکه‌ها می باید با پوشش مناسب مستور گردد.
- شبکه‌های به کار رفته در معابر، دارای درزها و منافذی باریک (کمتر از ۱سانتیمتر) بوده و عمود بر مسیر حرکت ویلچر می باشند.

ب) خدمات و تسهیلات:

- در اطراف پارک، محلی جهت توقف ماشین معلولان (پارکینگ) می باید وجود داشته باشد.
- پارکینگ ویژه معلولان در اطراف پارک، می باید دارای حداقل عرض ۵/۳ متر باشد.
- تلفن عمومی ویژه معلولان در پارک می باید به کار گرفته شود، به طوری که دارای شماره گیر دکمه‌ای و با نقش برجسته بوده و حداکثر ارتفاع دستگاه تلفن تا سطح زمین ۱۰۰ سانتیمتر باشد.
- چراغ‌های راهنما در خیابان‌های اطراف پارک می باید دارای دکمه کنترل شخصی باشند (ویژه

معلولان).

- در پارک‌ها می باید وسایل ورزشی ویژه معلولان با رعایت ارگونومی، طراحی و نصب گردند.
- درب تمامی سرویس‌های بهداشتی می باید به بیرون باز شود و حداقل اندازه سرویس بهداشتی ۱۷۰×۱۵۰ سانتیمتر می باید در نظر گرفته شود.
- در توالت‌ها از دستگیره‌های کمکی در طرفین کاسه توالت می باید استفاده گردد و ارتفاع دستگیره‌ها در توالت‌ها ۷۰ سانتیمتر از کف و ۲۰ سانتیمتر از لبه جلویی کاسه توالت می باید باشد.
- شیرهای دستشویی می باید اهرمی و بدون مانع باشند.
- در دستشویی‌ها آینه نصب گردیده بطوریکه فاصله لبه پایینی آن تا کف زمین ۹۰ سانتیمتر باشد.
- ارتفاع دستشویی تا سطح زمین ۸۱ - ۸۶ سانتیمتر می باید باشد.
- حداقل عرض فضا در دستشویی‌ها ۱۲۲×۷۹ سانتیمتر می باید در نظر گرفته شود و زیر دستشویی‌ها می باید دارای فرورفتگی جهت راحتی معلولان باشد.
- حداکثر ارتفاع آبخوری‌ها ۸۶ سانتیمتر و حداقل آن ۷۶ سانتیمتر می باید باشد.
- حداقل ارتفاع نیمکت از سطح زمین ۴۵ سانتیمتر است.

نتیجه‌گیری:

همان‌طور که از جداول شماره ۱ و ۲ استنباط می‌گردد، معیارهای مورد مطالعه در پارک لاله تهران، از وضعیت یکسانی برخوردار نمی‌باشند. با بررسی‌های به عمل آمده مشخص گردید که تنها تعدادی از ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری در تمامی بخش‌های پارک اجرا شده و قسمت عمده‌ای از آنها تنها در بخش‌های خاصی از پارک کاربرد داشته و یا اصلاً در پارک رعایت نشده‌اند. در ذیل به شرح هر یک از این موارد پرداخته

می‌شود:

شیب عرضی موجود در پارک مطابق با آیین‌نامه، حداکثر ۲ درصد است؛ ولی شیب طولی در مسیرهای دارای محافظ، برخلاف آیین‌نامه، در ۴ نقطه بیش از ۵ درصد می‌باشد؛ و شیب در مسیرهای بدون محافظ، مطابق با آیین‌نامه از ۸ درصد تجاوز ننموده است. در قسمت‌هایی از مسیرهای کم‌عرض پارک از جدول در کناره راه استفاده گردیده که دارای حداقل ارتفاع ۵ سانتیمتر می‌باشد. در برخی قسمت‌های پارک، منافذ دریچه‌ها و شبکه‌ها بسیار عریض و عمیق بوده که برخلاف آیین‌نامه است و برای حرکت ویلچر مزاحمت ایجاد می‌نماید. همچنین محورهای اتصال در بخش‌های وسیعی از پارک به‌طور صحیح طراحی نشده‌اند. در اطراف پارک هیچ‌گونه پارکینگ، چراغ راهنمایی قابل کنترل و یا تلفن عمومی ویژه معلولان به چشم نمی‌آید؛ به طوری که ارتفاع تلفن عمومی موجود در پارک حدود ۱۲۰ سانتیمتر بوده که ۲۰ سانتیمتر بیش از حد مقرر است. در سرویس بهداشتی مرکزی پارک، یک دهم از توالت‌ها اختصاص به معلولان داشته که متأسفانه به علت تخریب صورت گرفته، فاقد بهره‌برداری می‌باشد و تنها در بخش شمالی پارک، یک واحد توالت ویژه معلولان وجود دارد که دارای ابعاد مناسب برای معلولان نمی‌باشد.

در مجموع می‌توان بیان داشت که از میان معیارها و ضوابط (۳۰گانه) در نظر گرفته شده برای پارک

لاله، تنها ۳۰ درصد از آنها در تمامی بخش‌های پارک رعایت شده‌اند، ۱۶/۷ درصد در برخی از قسمت‌ها رعایت شده‌اند و ۵۳/۳ درصد نیز در هیچ نقطه‌ای از پارک دیده نشده‌اند.

با در نظر گرفتن موارد فوق، می‌توان اظهار داشت که پارک لاله، نظر به وسعت، قدمت و موقعیت خاص مکانی و نیز نزدیکی به برخی از مراکز مهم شهری، پتانسیل لازم جهت بهره‌مندی کامل از معیارهای فوق‌الذکر را دارا می‌باشد. عمده مشکلات این پارک در بخش سرویس و خدمات ویژه معلولان می‌باشد. به طوری که سرویس‌های بهداشتی موجود در پارک از لحاظ کمیّت و کیفیت به هیچ‌وجه دارای شرایط مناسب و مطلوب معلولان نمی‌باشند که این امر قابل اصلاح می‌باشد. همچنین نظر به اینکه پارک لاله در میان ۴ خیابان اصلی واقع شده است و به منظور تردد آسان معلولان، طراحی چراغ راهنمایی قابل کنترل در مسیرهای خروجی و ورودی پارک به عنوان یک نیاز مبرم مطرح می‌باشد. همچنین پیشنهاد می‌گردد، تا در چند نقطه پارک اقدام به تأسیس تلفن عمومی ویژه معلولان گردد. در برخی موارد، محورهای اتصال از یکدستی و فرم مناسب برخوردار نمی‌باشند که سبب قطع مسیرهای ارتباطی می‌گردد. در عین حال، آبخوری‌های پارک نیز در قسمت شرقی و شمالی دارای طراحی بسیار نامناسب بوده که امکان استفاده را برای معلولان و کودکان تقریباً غیرممکن ساخته است.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ۱۵ ■

قطع مسیر حرکتی و عدم رعایت یکدستی در محورها

ابعاد نامناسب تلفن عمومی با ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتری

شیب زیاد و طراحی نامناسب جهت حرکت ویلچر

نمایی از ورودی‌های نامناسب و غیرکاربردی سرویس‌های بهداشتی جهت معلولان

نمایی از توالت شکسته و غیرقابل استفاده ویژه معلولان در بخش مرکزی پارک لاله

نمایی از آبخوری با طراحی نامناسب؛
به ارتفاع زیاد و سکوی پلکانی توجه شود.

رعایت ارتفاع و عرض مناسب در طراحی مبلمان پارک

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پائیز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ۱۷ ■

جنس مناسب کفیوش و بستر سخت و غیرلغزنده
در پارک لاله

کاربرد جدول با حداقل ارتفاع ۵ سانتیمتر در کناره
مسیرهای حرکتی

فهرست منابع:

- ۱- استخوان‌بندی شهر تهران، معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران، جلد دوم، ۱۳۷۶.
- ۲- برنامه اقدام جهانی برای معلولین، سازمان ملل متحد، ترجمه مهدی بابایی اهری، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، ۱۳۷۲.
- ۳- فضای شهری و معلولین، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، گیسو قائم، ۱۳۶۷.
- ۴- مجنونیان، هنریک، مباحثی پیرامون پارک‌ها، فضای سبز و تفرجگاه‌ها، انتشارات سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران، ۱۳۷۴.
- ۵- معلولین و پارک، ملیحه کارگری، انتشارات واحد آموزش و تحقیقات سازمان پارک‌ها، ۱۳۷۰.
- ۶- نمونه‌هایی مستند از مناسب‌سازی محیط شهری برای معلولین، ترجمه رسول میرهادی، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، ۱۳۶۸.
- ۷- واحد آمار و رایانه، مساحت فضای سبز مناطق شهرداری تهران، انتشارات سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران، ۱۳۸۱.

8- Goldsmith Selwyn: Designing for the disabled, 3rd Ed, RIBA, London, 1981.

9- Sorensen, Robert James: Design for accessibility, Mc Graw Hill, New York, 1979.

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ۱۸ ■

تحلیلی بر ابعاد اجتماعی و روان‌شناختی فضاهای سبز در شهرها (با رویکرد مدیریت شهری)*

محمد صالحی فرد**

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

سیددانا علی‌زاده***

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده

قرار گرفتن در فضای مدرن و افزایش جمعیت و رشد شهرنشینی، شهرها را به کانون تجمع‌های زیستی و فعالیت‌های مختلف و متنوع تبدیل کرده و آن‌ها را با کمبود فضاهای سبز عمومی روبرو نموده است. این در حالی است که با گذر از فضای مدرنیته و قرار گرفتن در جهان پست‌مدرن و به وجود آمدن حس نوستالژیک در این فضا، نیاز شهروندان را برای گذران اوقات فراغت افزایش داده و بازگشت به فضاهای سبز در شهرهای مدرن را باعث شده است که این خود آثار اجتماعی، روانی و فرهنگی زیادی را بر شهرنشینان واقع در این فضاها بر جای می‌گذارد. در این مقاله که بر اساس روش تحقیقی توصیفی - تحلیلی (با تأکید بر تحلیل ثانویه) تهیه گشته، سعی بر آن شده است که ضمن بیان اهمیت فضای سبز در شهرهای مدرن امروزی و تحلیل آثار اجتماعی، فرهنگی و روانی ناشی از گسترش این فضاها، توصیه‌ها و راهکارهایی در جهت بهبود عملکرد مدیریت شهری در ارتباط با ارتقای آثار اجتماعی، فرهنگی و روانی فضاهای سبز شهری در کلانشهرها ارائه شود. یافته‌های این مقاله بیانگر آن است که:

- فضاهای سبز در شهرها صرف‌نظر از بازده اکولوژیک، دارای آثار و تبعات مطلوب بسیاری در زمینه‌های اجتماعی و روان‌شناختی هستند؛ اما این فضاها در صورت عملکرد ضعیف مدیریت شهری می‌توانند زمینه‌ساز برخی از کارکردهای نامطلوب باشد.
- ارتقای بهره‌وری فضاهای سبز می‌بایست بیش از ارتقای اکولوژیک آنها مورد توجه مدیریت شهری (و به تبع مدیریت پارک‌ها و فضاهای سبز شهرداری‌ها) قرار گیرد.
- فضاهای سبز شهری و مدیریت شهری هر دو بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند، به طوری که می‌توان گفت فضای سبز شهری بدون مدیریت فعال و پایدار شهری عملکرد و کارکرد مطلوبی نخواهد داشت.

واژگان کلیدی:

فضای سبز، آثار جامعه‌شناختی، آثار فرهنگی، آثار روانی، امنیت و مدیریت شهری.

An investigation of social and psychological dimensions of urban green spaces (with an urban management approach)

Abstract

Living in modern environment with increasing population and the growth of urbanism, has turned cities into a locus of human collections with various activities and simultaneously made them face the lack of public green spaces in this way moving from modernized environment toward post - modern life and the emergence of nostalgia feelings among people in these areas, has increased the need to expend more luxury time and returning to green spaces in modern cities this transition has many social, psychological and cultural effects on citizens who live there. In this paper, adopting the descriptive-analytic research method, an attempt has been made to present recommendation and solutions to enhance the performance of urban management in connection to promotion of social, cultural, and mental effects of urban green spaces in metropolises while expressing the importance of green space in modern cities and analysis of social, cultural and mental effects caused by the development of such spaces. The findings of this study suggest that:

- Green spaces in cities have highly desirable social and psychological effects and consequences besides ecologic yield. But in case of weak performance of urban management, these spaces can cause some undesirable functions.
- Promoting exploitation of green space should be paid more attention than their ecologic promotion by the urban management (and, consequently, management of parks and green spaces of the municipalities).
- Urban green spaces and urban management affect each other in such a way that it can be said urban green space will not function and perform desirably without active, sustainable urban management.

Keywords: city, green space, social effects, cultural affects psychological effects, safety and urban management.

* این مقاله بر گرفته از طرح مطالعاتی بررسی اثرات اجتماعی - اقتصادی گسترش فضای سبز شهری و ارتباط آن با مدیریت شهری است که بخش مطالعات اجتماعی آن توسط نگارندگان در گروه برنامه‌ریزی شهری جهاد دانشگاهی مشهد و به کارفرمایی سازمان پارکهای شهرداری مشهد در سال ۸۷-۱۳۸۶ تهیه شده است
** نویسنده مسئول مکاتبات، تلفن و نمابر: ۰۵۱۱-۷۶۸۸۶۹۷، Email: m.salehifard@yahoo.com
*** تلفن و نمابر: ۰۵۱۱-۷۶۸۸۶۹۷

مقدمه

افزایش شتاب زندگی مدرن شهری و فرهنگ «بی تفاوتی مدنی» شهرنشینان، منجر به کاهش ارتباط و تعامل اجتماعی شهروندان با یکدیگر و غفلت از اهمیت فضای عمومی بسترساز برای این تعامل‌های اجتماعی شده است. به طوری که امروزه در آبادی‌های شهری، بویژه در مادرشهرها، ارتباط مستقیم با محیط طبیعی، یا بسیار ناچیز است، یا اینکه اصلاً وجود ندارد (Norberg, 1980: 166). از سوی دیگر با استقرار دولت رفاه و به رسمیت شناخته شدن حقوق شهروندی و نوع زندگی امروزی، نیاز افراد جامعه را برای گذران اوقات فراغت افزایش داده و این امر تقاضا برای گسترش فضای سبز و ایجاد پارک‌ها را در شهرها به دنبال دارد (Osiki, 1988: 8). بنابر این اگر شهر، مهد و گهواره انسان امروزی است، هر چه این گهواره شاداب‌تر، سرسبزتر و شکوفاتر باشد، امنیت و آرامش در آن بیشتر و رشد بهنجار و موزون انسانی بیشتر است (میکائیلی و کیا زاده، ۱۳۸۶: ۱۱۶). بر این اساس می‌توان گفت فضای سبز شهری، بخشی از فضای باز شهری است که عرصه‌های طبیعی یا اغلب مصنوعی آن زیر پوشش درختان، درختچه‌ها، بوته‌ها، گل‌ها، چمن‌ها و سایر گیاهان است که بر اساس نظارت و مدیریت انسان با در نظر گرفتن ضوابط، قوانین و تخصص‌های مرتبط با آن، برای بهبود شرایط زیستی، زیستگاهی و رفاهی شهروندان و مراکز جمعیتی غیر روستایی، حفظ، نگهداری و یا احداث می‌شوند (نخعی مقدم و سرگزری و ملک، ۱۳۸۶: ۱۹۹). این نظر که فضاهای سبز شهری بر رفتار شهروندان تأثیر می‌گذارند و می‌توانند برای تنظیم رفتار به کار برده شوند امری پذیرفتنی است و اصولاً چنین امکانی وجود دارد که از طریق برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای سبز شهری و از راه ترکیب این گونه طرح‌ها با نوع نظام انتظام‌دهنده، مراتب ارتقای اخلاقی و اجتماعی افراد جامعه را فراهم ساخت به طوری که تنها تماس با طبیعت قادر به جبران صدمات وارده به هویت و فراهم آوردن رشد موزون شخصیت باشد (Choay, 1986: 255). از دیگر سو، یکی از معیارهای ارزیابی کیفیت محیط هر شهر، وجود فضاهای سبز عمومی است، فضاهایی که شهروندان در آنها بتوانند با ایمنی و آسایش خاطر با هم به تعامل و گفتگو بپردازند. اهمیت این مسأله تا حدی است که امروزه

توجه به فضاهای سبز شهری و اعمال سیاست‌هایی که مردم شهرها را از مشکلاتی مانند یأس و ناامیدی برهانند و باعث ارتباط با فضاهای سبز و محیط گردد، از مهمترین وظایف نهادهای شهری محسوب می‌شود (Wright, 2000: 34).

بر این اساس می‌توان گفت، همان گونه که فضاهای سبز شهری می‌توانند با برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی، محل بروز و نمود فضایل انسانی باشند؛ از جهت دیگر نیز می‌توانند از طریق رهاشدگی و برنامه‌ریزی‌ها و طرح‌ریزی‌های نادرست و ساده‌انگارانه، به مکان بروز انواع جرائم شهری تبدیل شده و آثار اجتماعی، فرهنگی و روانی زیانباری بر شهرنشینان داشته باشند.

از این رو در این مقاله سعی بر آن شده است که آثار مطلوب و نامطلوب فضاهای سبز شهری از سه منظر جامعه‌شناسی، فرهنگی و روانشناختی بر روی شهروندان بررسی شود. (در این زمینه به چند نمونه از مطالعات موردی در ایران و سایر کشورها اشاره می‌شود).

رویکرد جهانی در خصوص ساختار اجتماعی و روان‌شناختی فضاهای سبز شهری

در گذشته تصویری محدود از فضاهای باز و سبز وجود داشت؛ به طوری که این فضاها محدود به باریکه‌ای از آب، فواره، چند بوته گل و باغچه می‌شد (Crisp, 1979: 11). نداشتن چارچوب و رویکردی جامع در این خصوص باعث می‌شد که موضوع فضاهای باز و سبز شهری و تأثیرات آنها بر سازوکار آدمی به ندرت مورد توجه قرار بگیرد (امیرابراهمدی، ۱۳۷۸: ۱۱۶). ولی امروزه در جهان رویکرد به فضای سبز شهری به عنوان یک الگوی فضایی دامنه وسیعی یافته است. فضای سبز شهری در کنار دیگر کارکردهای فضای شهری در کلانشهرهای کشورهای مختلف، پراکنش‌هایی را در این فضاها شکل می‌دهد؛ به طوری که این نوع فضاها در این کشورها در کنار دیگر کارکردها توانسته پویایی اجتماعی، فرهنگی و روانی شهروندان را سبب شود.

امروزه رویکرد به فضای سبز در کلانشهرهای اروپایی، رویکردی تلفیقی از ساختارهای مدرن و به وجود آوردن حس نوستالژیک در این محیط‌هاست. ساخت و طراحی فضای سبز، از فضای کالبدی محض دور شده به طوری که

امروزه بر این فضا به عنوان مکانی مناسب که می‌تواند آثار اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی مثبتی داشته باشد تأکید می‌شود (مدنی‌پور، ۱۳۷۹: ۸۸-۴۶).

میزان تأثیر روان‌شناختی و اجتماعی فضاهای سبز شهری بر شهروندان به یکی از مباحث مهم و کاربردی در دیگر کشورها تبدیل شده، به طوری که هر ساله مساحت زیادی از زمین‌های شهری آنها به این کاربری بسیار مهم اختصاص داده می‌شود. مثلاً در کشور شیلی هر ساله ۲۰ هزار هکتار زمین زیر پوشش فضای سبز قرار می‌گیرد؛ زیرا به اهمیت آن و تأثیرات مطلوبی که بر اجتماع و فرهنگ مردم دارد پی برده‌اند (شاهوردیان، ۱۳۸۳: ۱۴). بنابراین امروزه می‌توان فضاهای سبز شهری در کشورهای مختلف را به عنوان یکی از موضوعات اصلی در تکامل و پویایی اجتماعی و روان‌شناختی شهروندان در قرن حاضر بازشناخت.

مدیریت شهری و فضاهای سبز شهری

اصطلاح مدیریت شهری تنوع مفهومی گسترده‌ای دارد، اما در جمع‌بندی کلی تعاریف ارائه شده از مدیریت شهری می‌توان گفت که نظام مدیریت شهری عبارت است از سازمانی گسترده متشکل از نظام عناصر و اجزا رسمی و غیررسمی ذی‌ربط و مؤثر در حیطه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و کالبدی حیات شهری با هدف اداره، هدایت و کنترل توسعه همه‌جانبه و پایدار شهر (جوادی، ۱۳۸۱: ۴۷). امروزه این نظام با چالش‌های زیادی روبرو است اما با وجود چالش‌های پیش روی مدیریت شهری می‌توان گفت که اکنون شهروندان بیش از پیش خواستار ارتقای کیفیت زندگی در همه ابعاد آن هستند. جامعه فراگیر با اقتصاد پویا، رعایت عدالت اجتماعی، فرهنگی استوار و در عین حال متنوع، توسعه پایدار و محیط شهری امن برای همه از خواسته‌های عمومی شهروندان است. در واقع آنان خواستار نظام مدیریت شهری بازتر، فراگیرتر و کارآمدتری هستند. بنابراین باید با نواندیشی و ایجاد موازنه میان شیوه‌های سنتی و رویکردهای نوین به مقابله با چالش‌ها رفت.

با ورود و گذر از شیوه‌های سنتی، امروزه مدیریت شهری در جهان تحول اساسی یافته است و شهرها برای آن مدیریت می‌شوند که بتوانند رفاه و آسایش ساکنان خود را تأمین نمایند. مدیریت شهری امروز جهان دارای تشکیلاتی وسیع

بوده و مهمترین نقش را در موفقیت انواع برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری و... برعهده دارد (شیعه، شهریور ۱۳۸۰: ۲۴). بنابراین برای رویارویی با چالش‌ها و تضادهای گوناگون مدیریتی از جمله در زمینه فضای سبز، مدیران شهری ناگزیرند که تفکر منطق‌گرایی را در خود و کارکنان سازمان پدید آورده، پرورش داده و کاربردی نمایند تا بتوانند در جهت تولید کمی و کیفی بیشتر با مجموعه عوامل شهری گام بردارند. مدیران شهری با مجهز شدن به منطق‌گرایی می‌توانند باورهای مشترک و فرهنگ شهری را بر مبنای آن شکل دهند؛ به گونه‌ای که کل آن منطق‌گرا شود. بر این اساس می‌توان گفت که توسعه فضای سبز در سطح شهرها نیاز به مدیریت فعال و پویا دارد، این مدیریت، خود نیازمند پیش‌نیازهایی است؛ به طوری که این پیش‌نیازها در زنجیره‌ای قرار دارند که از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند و در عین حال برهم تأثیر می‌گذارند (شادی‌طلب، ۱۳۸۱: ۱۹۶).

(نمودار شماره ۱) فرایند مدیریت توسعه پایدار در فضاهای سبز

فضای سبز شهری و اثرات آن

پیدایش احساس بیگانگی یکی از سرچشمه‌های مشکلاتی است که امروزه گریبانگیر مردم جهان گشته است و این مسأله بیش از همه بین مردم و محیط مصنوع آنها ظاهر می‌گردد (Hanna, 1958: 148)؛ در حالی که فضاهای سبز عمومی هم از دیدگاه تأمین نیازهای زیست محیطی شهرنشینان و هم از نظر تأمین فضای فراغتی و بستر ارتباط و تعامل اجتماعی آنان جایگاهی درخور اهمیت دارد. بنابر این منظور از فضای سبز شهری نوعی از سطوح کاربری زمین شهری با پوشش گیاهی انسان‌ساخت است که هم دارای بازدهی اجتماعی و هم در بر دارنده بازدهی اکولوژیکی می‌باشد (سوزنچی، ۱۳۸۳: ۵)؛ به طوری که فضاهای سبز شهری به عنوان بخشی از فضاهای باز شهری، عامل اصلی در ساختار سیمای شهری، بهبود شرایط اکولوژیکی، گذران اوقات فراغت و تفریح محسوب می‌شوند، تا از این طریق بر کیفیت محیط زیست شهری بیفزایند (خلیلیان عادل، ۱۳۸۵: ۸۵۴). از سوی دیگر می‌توان گفت هدف اصلی

در طراحی فضای سبز، دستیابی به آثار اجتماعی و روانی آن در هر چه نزدیک‌تر کردن انسان و طبیعت به یکدیگر است. هر چند از کارکرد فضای سبز در ساخت کالبدی شهر و کارکرد زیست‌محیطی آن نیز می‌توان انتظار بازدهی اجتماعی و روانی داشت (تقوایی، ۱۳۸۲: ۴۱). بنابر این یکی از کارکردهای بسیار مهم فضای سبز، کارکرد اجتماعی- روانی آن می‌باشد که رسیدن به این کارکرد مستلزم تغییر ساختار تفکری نسبت به فضای کالبدی و ساختاری آن فضا در جهت برطرف کردن نیازهای اجتماعی- روانی شهرنشینان می‌باشد.

در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان آثار اجتماعی ناشی از ایجاد گسترش فضای سبز شهر را به صورت زیر ارائه کرد:

۱- آثار جامعه‌شناختی؛

۲- آثار فرهنگی؛

۳- آثار روان‌شناختی (روحي و روانی).

با نظر به مطالب ارائه شده، به معرفی آثار مطلوب و نامطلوب فضاهای شهری از منظر جامعه‌شناسی، فرهنگی و روان‌شناختی بر روی شهروندان می‌پردازیم.

الف) آثار و پیامدهای مطلوب ناشی از گسترش فضاهای سبز شهری بر ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و...

– اثرات جامعه‌شناختی ناشی از گسترش فضای سبز شهری بر شهروندان

رابطه اجتماعی در فضا و زمان اتفاق می‌افتد، مجاورت می‌تواند علت شروع رابطه اجتماعی باشد اما شرایط کافی آن نیست و میزانی از تجانس برای حفظ این روابط لازم است. ساختار فیزیکی و تقسیمات عملکردی فضا ممکن است گشاینده یا محدودکننده فرصت‌ها برای ارتباط باشند (طالبی، ۱۳۸۴: ۱۶۱). فضاهای سبز از جمله فضاهایی هستند که حس مکان اجتماعی را القا می‌کنند؛ به آدمی اجازه می‌دهند که از دیگران بیاموزد؛ فرصتی پدید می‌آورند که ارزش‌های فردی و اجتماعی خود را بروز دهد، رشد معنوی خود را ارتقا بخشد؛ به‌طور کلی فضای سبز به استفاده‌کنندگان این امکان را می‌دهد که احساس آزادی و استقلال کنند؛ به‌طوری که در فضای خانه و محیط کار چنین چیزی امکان ندارد.

فضاهای سبز محیط طبیعی را به داخل محیط شهری می‌برند و فضاهای خشن و بافت مصنوعی شهر ساخته‌شده را به محیطی آرام‌بخش و نشاط‌آور تبدیل می‌کنند و با رنگ‌های چشم‌نواز، نواهای گوش‌نواز و هوای پاکیزه، روح آدمی را برای مقابله با دشواری‌های زندگی شهری آماده می‌کند (بهرام‌سلطانی، ۱۳۸۱: ۱۳-۲۱۱). فضاهای سبز بین اعضای اجتماع و محیط طبیعی پیرامون رابطه مستحکمی برقرار می‌کنند؛ به این ترتیب شهر را قابل سکونت‌تر و تحمل‌پذیرتر می‌کند (اشرفی، ۱۳۷۷: ۳۶۱). این امر برای اجتماعی که می‌خواهد پایدار باشد اساسی است.

اجتماع و جامعه متشکل از تعداد افرادی تحت عنوان جمعیت است که در مکان‌های خاص و با ویژگی‌های جغرافیایی خاص زندگی می‌کنند. اما شهرها، امروزه به صورت اجتماعی مصنوعی که جمعیت یا شهروندان آن به صورت مکانیکی و روزمرگی در ارتباط با هم هستند در آمده است. در این میان عامل و مکانی که می‌تواند این محیط مکانیکی و دلگیر را از این حالت خارج کند، فضای سبز است (رهنمایی، ۱۳۸۲: ۱۷۰-۱۶۹). به‌طور نمونه نتایج یک بررسی بر روی پارک‌های شهرکرد نیز نشان می‌دهد که

۳۱ درصد از شهروندان مراجعه‌کننده به پارک‌ها و بوستان‌ها، استفاده از پارک را عاملی برای راحتی خود و ۲۸ درصد استفاده از پارک را به منظور آزادی (به مفهوم رهایی) از مشکلات و تنش‌های زندگی شهری می‌دانند. همچنین بر اساس این پژوهش مهمترین عامل انگیزش استفاده از پارک‌ها عامل استراحت (۲۵ درصد مراجعان) پس از آن، احساس حضور در طبیعت (۱۸ درصد) و سپس فعالیت‌های ورزشی (۱۶ درصد) عنوان شده است (محمدی، و همکاران، ۱۳۸۶). بنابر این می‌توان آثار جامعه‌شناختی فضای سبز را بر شهروندان به صورت زیر بیان کرد:

- ۱- ایجاد تعاملات اجتماعی بهتر میان شهروندان در مناطق مختلف شهری (سعیدنیا، ۱۳۷۹: ۴۴)؛
- ۲- ایجاد زمینه‌های کاری یا شغلی جدید؛
- ۳- کسب و شناخت برخی از شاخص‌های اجتماعی (هنجارها، ارزش‌ها، خرده فرهنگ‌ها و...)
- ۴- اجتماعی‌شدن افراد و پیداکردن دوستان جدید و پرکردن خلوت و تنهایی (مهندسین مشاور آموز، ۱۳۸۲: ۱۱)؛
- ۵- شکل‌گیری تعدادی از تشکل‌های غیردولتی (NGOها)؛
- ۶- انتشار عقاید و افکار ارزشی؛
- ۷- افزایش احساس خویشتاوندی و یا منافع واحد؛
- ۸- ایجاد محیطی مناسب جهت تفریح در اوقات بیکاری و فراغت (باباپور، ۱۳۷۸: ۶۳)؛
- ۹- سایر آثار اجتماعی (تقویت روحیه، شخصیت‌سازی و...)

– اثرات فرهنگی ناشی از گسترش فضای سبز شهری بر شهروندان:

هر پدیده‌ای به عنوان یک سیستم باز، دارای محیطی است که با آن محیط ارتباط تعاملی دارد. محیط بر سیستم اثر می‌گذارد و سیستم نیز متقابلاً محیط خود را متأثر می‌سازد. این فرایند، در طول حیات هر سیستمی ادامه دارد و هیچ‌گاه قطع نمی‌شود. اگر محیط بر سیستم غالب و مسلط شود، آن را متحول می‌سازد و به شکلی که مورد نظر است در می‌آورد و اگر سیستم بر محیط مؤثر افتد آن را دگرگون می‌سازد و به دلخواه خود به آن شکل می‌دهد. بنابر این رابطه هر سیستمی با محیط خود، رابطه کنش

و واکنش است که در آن، ضمن اثرگذاری متقابل، یکی می‌تواند بر دیگر غالب شود، بنابر این فضای سبز و شهروندان به عنوان یک سیستم باز عمل می‌کنند. در این میان تأثیر فضای سبز بر ارتقای فرهنگ و فعالیت‌های فرهنگی شهروندان چشم‌گیر است. از مهمترین تأثیرات فرهنگی فضای سبز بر روی شهروندان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- گسترش فرهنگ شهری و حقوق شهروندی؛
- ۲- آشنایی افراد با مفاخر ملی و مفاهیم ارزشی (انسانی)؛
- ۳- شکل‌گیری انجمن‌های هنری، ورزشی، فرهنگی و... در قالب NGOها یا سایر انجمن‌ها مثل انجمن طرفداران محیط زیست و...؛
- ۴- برگزاری دوره‌های آموزشی، تحقیقاتی، جشنواره‌ها، شب شعرها، مسابقات نقاشی کودکان و... در فضاهای سبز؛
- ۵- انتشار افکار و عقاید ارزشی (ارزش‌های فرهنگی، خرده‌فرهنگ‌ها و...)
- ۶- سایر پیامدهای فرهنگی (فرهنگ‌سازی تدریجی، بسترسازی جهت آشنایی مهاجران با فرهنگ‌های شهری و...)

آثار روان‌شناختی (روحي و رواني) گسترش فضای سبز بر شهروندان

تأثیر منظر و فضای سبز بر سلامت روحی و روانی در دهه‌های اخیر بسط یافته و نظریه‌های متفاوتی در مورد آن مطرح شده است؛ از جمله نظریه بهبود استرس اولریک، که معتقد است مناظر طبیعی، بالقوه تمایل به کاستن میزان استرس دارند در حالی که مناظر ساخته‌شده موجود (بالفعل) نه تنها از بهبود استرس ممانعت نمی‌کنند، بلکه خود می‌توانند سبب استرس شوند (Ulrich, 2002). اصولاً فضای سبز مناسب در شهرها، افزون بر سلامت جسمانی موجب آرامش روان، بازده کاری بیشتر و کیفیت زندگی برتر می‌گردد (ابراهیم‌زاده، عبادی جوکن‌دال، ۱۳۸۷: ۳۹). اما این در حالی است که در بسیاری از شهرهای ما، عدم توجه به جنبه‌های انسانی در طراحی و معماری فضاهای شهری باعث شده که در شهرها بیش

از روستاها سلامت روانی، اجتماعی در معرض آسیب باشد. یکی از عواملی که باعث به‌وجود آمدن چنین مشکلاتی شده است، عدم توجه به فضای سبز شهری و اینکه ساختار موجود در فضاهای سبز در راستای ساختارهای تفکری مدرن قرار گرفته و یک نوع تضاد در ساختار کالبدی تقریباً سنتی با ساختار تفکر مدرن استفاده‌کنندگان به‌وجود آمده است. بنابر این نحوه ساخت و شکل‌گیری فضاهای سبز می‌تواند اثرات مستقیمی بر روح و روان مراجع‌کنندگان داشته باشد به طوری که تحقیقات نشان می‌دهد که بخش مهمی از اهداف شفابخشی منظر در مشاهده مناظر طبیعی و نه الزاماً در انجام فعالیت در مناظر طبیعی و فضاهای سبز است (Kaplan, 1992: 125-133).

در خصوص نقش مهم فضاهای سبز در ارتقای سلامت جسمی و بویژه روحی - روانی شهروندان می‌توان به نتایج مطالعات صورت گرفته زیر اشاره کرد:

۱. مطالعات van den berg نشان می‌دهد که درختان و مناظر جنگلی پارک‌مانند سبب کاهش استرس، لذت از منظر، کاهش عصبانیت و تنش و افزایش تمرکز می‌شود (van den berg, 2003: 135-146).
۲. بر اساس بررسی‌های Nakamura and fuji وجود پرچین در تمدد اعصاب و آرامش جامعه انسانی تأثیرات شگرفی دارد (Nakamura and fuji, 1992: 139-144).
۳. مطالعات Lumann نشان می‌دهد که پارک با گونه‌های گیاهی گوناگون تأثیرات ترمیمی مستقیمی داشته و باعث تجدید قوا در شهروندان می‌گردد (Lumann, 2001: 31-44).
۴. تأثیرات دید به درختان و منابع طبیعی، همانند تقلیل استرس، سرحال شدن، کاهش فشار خون، افزایشی تأثیرات مثبت و کاهش عصبانیت و پرخاشگری از نتایجی می‌باشد که Hartig به آن دست یافت (Hartig, 2003: 109-123).
۵. بررسی‌های Ottosson و Grahn نشان می‌دهد که باغ قدیمی با درختان میوه و تنوعی از گل‌ها باعث افزایش قدرت تمرکز می‌شود (ottosson and Grahn, 2005: 23-55).
۶. نتایج یک بررسی در شهر سیستان نشان داد که در

توسعه فضای سبز شهری از طریق تغییر میکروکلیم با کاهش دما و خنک‌شدن هوا، خود به خود سطح آرامش شهروندان را بالا می‌برد (نخعی مقدم و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۹۸-۲۰۴).

به‌طور کلی می‌توان تأثیرات روان‌شناختی فضای سبز را بر شهروندان به صورت زیر بیان کرد:

۱- ایجاد آرامش روحی و روانی:

علاوه بر آثار روحی و روانی و آرامش که در اثر قرارگیری در طبیعت و نظاره‌گری فضای سبز حاصل می‌شود، از نظر علمی می‌توان به یک مورد اشاره کرد و آن هم تولید فیتونسید است. درختانی مانند گردو، کاج و... از خود ماده‌ای به نام «فیتونسید» در فضا رها می‌کنند که این مواد روی انسان اثر فرح‌بخشی دارد؛ به گونه‌ای که این ماده می‌تواند تعادل بین دو نیمکره مغز را به خوبی برقرار سازد و حالت طبیعی و آرام‌بخشی را به انسان ارزانی کند (علیزاده، ۱۳۸۱: ۱۰-۹).

۲- تأثیرات مثبت در سلامتی جسمی و بدنی افراد:

مردم در جوامع صنعتی خیلی کم ورزش می‌کنند؛ برای بسیاری فعالیت‌های بدنی جایی در کارهای روزانه ندارد، در نتیجه برای این که این افراد به فعالیت بدنی بپردازند باید بیش از پیش آنها را به این کار ترغیب کرد. محیط‌های جذاب از جمله فضای سبز می‌تواند مردم را تشویق به شرکت در چنین فعالیت‌هایی کند. از پژوهش‌های انجام شده چنین بر می‌آید که محیط‌های سرسبز به عنوان مکانی برای این فعالیت‌های تفریحی بر مکان‌های ساخته‌شده رجحان دارند (گروه توسعه، ۱۳۸۲: ۱۱). به عنوان مثال راجراولریخ در تحقیقی که در زمینه اثرات روانی درختان و فضای سبز روی دوره بهبود بیماران در یک بیمارستان انجام داد به این نتیجه رسید که فضای سبز می‌تواند دوره بستری بیماران را کوتاه کند (مجنونیان، ۱۳۷۴: ۲۱۳).

۳- ارتقای کارایی و راندمان عملکردی افراد (افزایش بهره‌وری):

زندگی در شهرها و به‌طور کلی در دنیای مدرن باعث مکانیکی‌شدن زندگی انسان‌ها گردیده است و اوقات فراغت را برای انسان‌ها کم کرده است و با این فرصت کم فراغت از کار، نمی‌توان رفتن به سفرهای طولانی

و چندروزه را در برنامه زندگی قرار داد. بنابر این مجبور به استفاده بهینه از فرصت کم فراغت از کار و زندگی روزمره می‌شود و بهترین مکان برای انجام این کار فضاهای سبز شهری است؛ زیرا با قرارگیری در این گونه فضاها، انگیزه زندگی کردن افزایش و متعاقب آن کارایی و راندمان عملکردی افراد نیز افزایش می‌یابد.

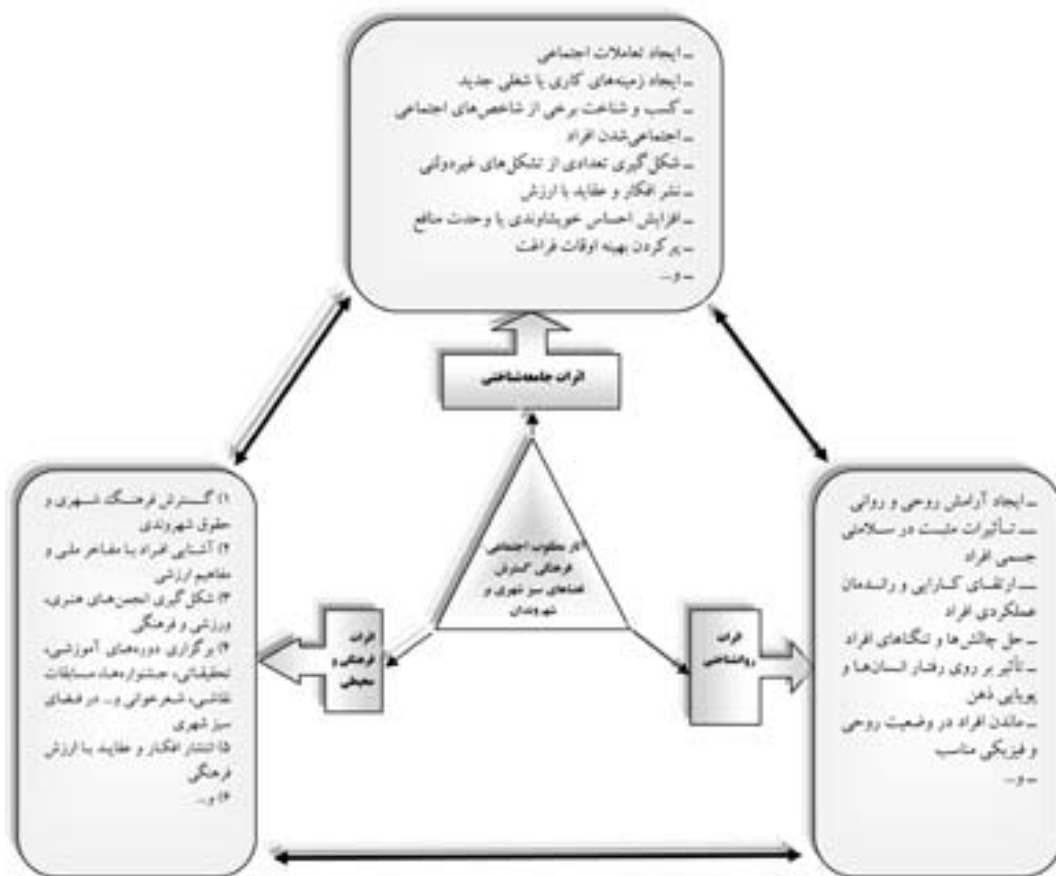
۴- حل چالش‌ها و تنگناهای افراد از طریق تبادل افکار، مشورت‌های دوستانه و... در کانون‌های رسمی و غیررسمی مستقر در پارک‌ها و فضاهای سبز؛

۵- تأثیر بر روی رفتار انسان‌ها و پویایی ذهنی و رفتاری آنها؛

۶- ماندن افراد در وضعیت فیزیکی و روحی مناسب از طریق حضور مستمر در فضاهای سبز مثل نرمش، ورزش و... در این فضاها؛

آثار مطلوب جامعه‌شناختی، فرهنگی و روانشناختی گسترش فضاهای سبز شهری بر روی شهروندان را می‌توان به صورت شکل زیر نشان داد.

(شکل شماره ۱) آثار و پیامدهای مطلوب ناشی از گسترش فضاهای سبز در شهرها بر ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و ...

ب) آثار و پیامدهای نامطلوب ناشی از گسترش فضاهای سبز در شهرها بر ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و ...

پارک‌ها و فضاهای سبز شهری به عنوان یکی از مهمترین عرصه‌ها و فضاهای عمومی شهرهای معاصر، در صورتی که همه‌گونه شرایط آسایش محیطی در آنها فراهم شده باشد، نقش بسیار عمده‌ای در برطرف کردن نیازهای گوناگون اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی شهروندان خواهد داشت. این در حالی است که این نوع فضاها در صورت عدم اتخاذ تمهیدات مختلف، بسیار مستعد رفتارهای ناهنجار و مجرمانه نیز هستند (صالحی، ۲۲: ۱۳۸۶). بنابر این علاوه بر آثار مطلوب فضای سبز و مزیت‌های آن، عوامل نامطلوبی وجود دارد که باعث خدشه‌دار شدن آثار مطلوب فضاهای سبز شهری می‌شود. یکی از مهمترین مباحث مطرح شده در این زمینه بحث امنیت اجتماعی فضاهای سبز شهری است. بر اساس نظریه‌های کلاسیک، از خودبیگانگی،

تنهایی، سازمان‌شکنی و فشارهای روانی که جامعه شهری به شهروندان خود تحمیل می‌کند، باعث افزایش افسردگی، خودکشی، اعتیاد، فرار از خانه، پرخاشگری، انحرافات اخلاقی و انواع جرم و جنایت در جامعه شهری می‌شود (شکویی، ۱۳۷۱: ۵۱)؛ و چون وقوع هر نوع جرم علاوه بر لزوم شرایط مختلف، مستلزم شرایط مستعد مکانی است، برخی مکان‌ها بویژه پارک‌ها و فضاهای سبز عمومی در شهرها واجد ویژگی‌هایی می‌شوند که با شرایط مورد نیاز برای وقوع جرم مطابقت می‌نمایند. بنابر این با وجود ساختارهای نامناسب حاکم بر شهرها و مشکلات اقتصادی و بیکاری و ... در جامعه، نمی‌توان انتظار داشت که این معضلات در فضاهای عمومی شهری بروز نیابد (Osear, 1996: 25-29) و ساده‌انگاری است که با وجود چنین شرایطی در جامعه، خواستار امنیت کامل اجتماعی در محیط‌هایی نظیر پارک‌ها و فضاهای سبز شهری باشیم؛ به طوری که مطالعه سه پارک نامن شهر تهران نشان می‌دهد که ۳۷ درصد مردها

و ۵۱ درصد زن‌ها (از نمونه‌های تحقیق)، عوامل محیطی شهر را در مقایسه با عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، عامل اصلی ایجاد احساس ناامنی در پارک‌های شهری گزارش نمودند (صالحی، ۱۳۸۶: ۲۶). به عبارت دیگر نتایج این تحقیق وجود رابطه «احتمالی» و «مکانی» برخی از ویژگی‌های فضایی و کالبدی - عملکردی پارک‌های شهری را در وقوع جرائم و ناهنجاری‌های اجتماعی و در نهایت عدم احساس امنیت را مورد تأثیر قرار می‌دهد.

بر این اساس مهمترین آثار پیدا و پنهان ناشی از ناامنی در پارک‌ها و فضاهای سبز را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

- کاهش مراجعه زنان و دختران بویژه به صورت انفرادی به پارک‌ها به خصوص در برخی از نواحی شهری؛

- آزار و اذیت مداوم روحی یا جسمی کودکان و زنان در پارک‌ها؛

- تبدیل پارک به محلی برای خرید و فروش مواد مخدر، مشروبات الکلی، قرص‌های شادی آور و...؛

- بروز جرایمی نظیر قتل، تجاوز و سرقت در پارک‌ها؛

- عدم توجه به حقوق کاربران مانند حقوق آزادی. راهکارهای عملی جهت افزایش امنیت اجتماعی در پارک‌ها:

- توجه به طراحی باز فضا، بدین معنی که طراحی پارک به گونه‌ای انجام پذیرد که حداکثر نظارت اجتماعی را در محیط فراهم آورد.

- دموکراتیزه کردن فضا یعنی توجه به ایجاد فضایی که منجر به افزایش تعاملات، به جای برخوردهای اجتماعی گردد؛ می‌تواند به کاهش شدید معضلات اجتماعی در پارک بیانجامد. در چنین فضایی مانند هر سیستم دموکراتیک دیگر حفظ حقوق اقلیت در مقابل استبداد اکثریت نباید منجر به نادیده گرفتن اقلیت گردد.

- تمرکززدایی در طراحی پارک‌ها، پخش کردن کاربری‌ها در کل سایت و استفاده از پوشش گیاهی پراکنده، نقش بسیار مهمی در افزایش امنیت در پارک‌ها ایفا می‌نماید. عدم تمرکزگرایی در طرح، باعث افزایش پویایی و فعالیت در کل مجموعه و به تبع

آن افزایش سطح نظارت اجتماعی در آن خواهد شد (Harris, 1988).

- پرهیز از ایجاد فضاهای مساعد جهت ارتکاب جرایم (بویژه جلوگیری از شکل‌گیری فضاهای بدون دفاع شهری)

- مدیریت پنهان: مدیریت پنهان مدیریتی است که با بهره‌گیری از فنون و روش‌های طراحی، سعی در از بین بردن زمینه‌های بروز بزهکاری و جرم در فضای پارک می‌نماید (مطلبی، ۱۳۸۲).

- متناسب‌بودن کمی و کیفی ساخت فضاهای سبز با حجم فیزیکی شهر و نیازهای جامعه با توجه به شرایط اکولوژیکی و روند گسترش آتی شهر (صالحی فرد، ۱۳۸۱: ۱۴).

- توجه به اصولی همچون آسایش و رفاه عمومی، معماری و طراحی، روان‌شناختی - اجتماعی و... در مکان‌یابی و مکان‌گزینی فضاهای سبز شهری (صالحی فرد، ۱۳۸۲: ۲۶-۲۳).

علاوه بر بحث امنیت در پارک‌ها، آثار نامطلوب فضاهای سبز شهری را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

(۱) از دست‌دادن بیهوده فرصت‌ها (اتلاف سرمایه‌ای ارزشمند به نام زمان)؛

(۲) شکل‌گیری دوستی‌های نامشروع (بویژه در میان جوانان و جوانان)؛

(۳) آسیب‌های جسمی یا بدنی استفاده‌کنندگان از خدمات فضای سبز (بویژه کودکان در فضاهای بازی)؛

(۴) تبدیل شدن بخشی از فضای سبز به محل جمع‌شدن و تلبارشدن زباله‌های شهری؛

(۵) تبدیل شدن بخشی از فضای سبز به کانون تجمع افراد ناهنجار و بزهکار؛

(۶) از دست‌رفتن هزینه زیاد برای نظافت فضاهای سبز؛

(۷) گسترش فرهنگ ابتذال؛

(۸) رواج برخی افکار و عقاید ناپسند و شکل‌گیری و توسعه برخی ناهنجاری‌های اجتماعی؛

(۹) ایجاد ترس، اضطراب و دلهره در ساکنان فضاهای مجاور فضاهای سبز شهری (نامنی)؛

(۱۰) گسترش فضاهای بدون دفاع شهری؛

مدیریت شهری

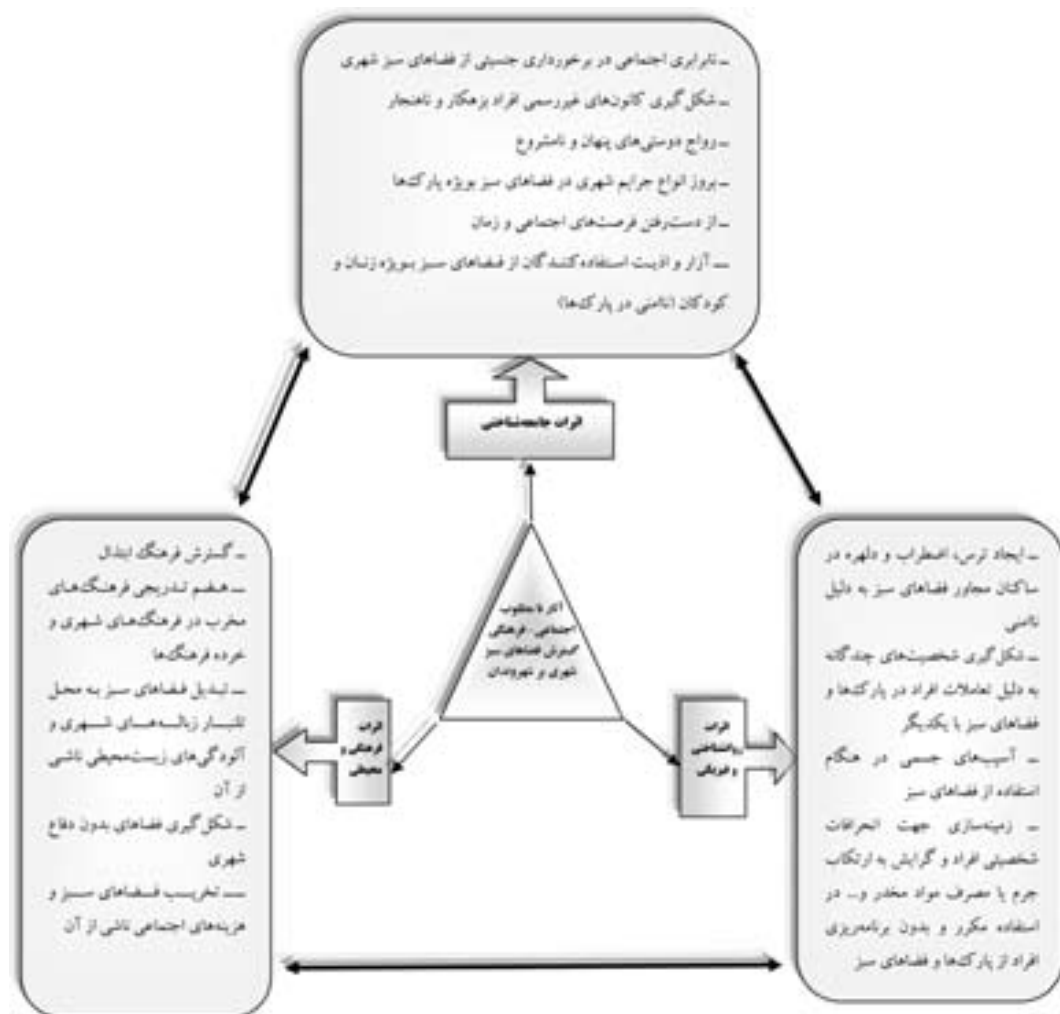
فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ۲۷ ■

۱ - موارد فوق‌الذکر به استناد مطالعات پیمایشی و میدانی طرح مطالعاتی (بررسی اثرات اجتماعی - اقتصادی گسترش فضای سبز شهری و ارتباط آن با مدیریت شهری) است که به دلیل حجم گسترده نتایج آماری، یافته‌های تحقیق در مجالی دیگر و طی مقاله‌ای جداگانه ارائه خواهد شد. بنابر این به ذکر عناوین کلی بسنده می‌شود.

۲ - همان توضیح

آثار نامطلوب جامعه‌شناختی، فرهنگی و روان‌شناختی گسترش فضاهای سبز شهری بر روی شهروندان را می‌توان به صورت شکل زیر نشان داد.

(شکل شماره ۲) آثار و پیامدهای نامطلوب ناشی از گسترش فضاهای سبز شهری بر ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و ...

مدیریت شهری و بهبود عملکرد اجتماعی و روان‌شناختی فضاهای سبز شهری با عنایت به نقش‌ها و عملکردهای اجتماعی و روان‌شناختی ایجاد و گسترش فضاهای سبز شهری، توصیه‌ها و راهکارهای مدیریت شهری جهت بهبود عملکردهای فوق‌الذکر به صورت شکل زیر ارائه می‌شود.

نتیجه‌گیری:

اگر شهر مهد گهواره انسان امروزی است، هر چه این گهواره شاداب‌تر، سرسبزتر و شکوفاتر باشد امنیت و آرامش در آن بیشتر و رشد بهنجار و موزون انسانی، بیشتر تأمین شده است. در این میان فضاهای سبز، نقش مهمی در ایجاد شهرهای سبز، شادی‌آفرین و خاطره‌انگیز دارند. امروزه تأثیر و نقش اجتماعی و روان‌شناختی فضاهای سبز در کل شهرها بیش از گذشته اهمیت یافته است؛ زیرا این فضاها در غالب موارد تنها مناطق هستند که امکان آرامش شهرنشینان در اوقات فراغت را بدون خارج‌شدن از شهر فراهم می‌کنند. فضاهای سبز شهری تأثیرات اجتماعی، روان‌شناختی زیادی بر شهرنشینان دارند. از مهمترین این آثار می‌توان به مواردی چون، ایجاد ارتباط متقابل و پیوند اجتماعی، لذت‌بردن از تماشای زیبایی‌های طبیعی فضاهای سبز، کاهش استرس و ایجاد آرامش و آسایش در شهروندان اشاره کرد. در این میان باید توجه داشت که فضاهای سبز کلانشهرها در شرایط کنونی تنها محل انتشار آثار مثبت اجتماعی و روان‌شناختی نبوده و در صورت عملکرد ضعیف مدیریت شهری (در هر یک از مراحل طراحی، ساخت و بهره‌برداری) می‌تواند زمینه‌ساز برخی از کارکردهای نامطلوب مثل (وقوع جرائم متعدد در پارک‌ها، رواج دوستی‌های نامشروع، ایجاد ناامنی در استفاده کنندگان و...) باشد. بنابر این می‌توان گفت فضای سبز شهری و مدیریتی شهری هر دو بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند؛ به طوری که می‌توان گفت فضای سبز شهری بدون مدیریت فعال و پایه شهری، عملکرد و کارکرد مطلوب نخواهد داشت.

در راستای بهبود عملکرد فضاهای شهری می‌توان راهکارها و پیشنهادهای زیر را طرح کرد:

۱- در سال‌های اخیر رشد سریع جمعیت و شهرنشینی، باعث کمبود فضای سبز در شهرها شده است. بنابر این مدیران شهری می‌بایست علاوه بر توجه به جنبه‌های کیفی، نسبت به افزایش کمی فضاهای سبز در شهرها در راستای عملکرد اجتماعی و روان‌شناختی این فضاها اقدام کنند؛

۲- توجه به طراحی باز فضا، دموکراتیزه کردن فضا،

تمرکززدایی در طراحی پارک‌ها و پرهیز از ایجاد فضاهای مساعد جهت ارتکاب جرائم و... می‌تواند در جهت بهبود عملکرد فضاهای سبز و عدم ایجاد ناامنی مؤثر باشد؛

۳- متناسب بودن کمی و کیفی ساخت فضاهای سبز با حجم فیزیکی شهر و نیازهای جامعه با توجه به شرایط اکولوژیکی و روند گسترش آبی شهر؛

۴- توجه به اصولی همچون آسایش و رفاه عمومی، معماری و طراحی، روانشناسی- اجتماعی و... در مکان‌یابی و مکان‌گزینی فضاهای سبز شهری؛

۵- ارتقای نقش مردم از طریق ایجاد تشکل پلیس سبز (مشارکت افتخاری و داوطلبانه شهروندان) در جهت حفاظت و نگهداری فضای سبز شهری، تشکیل و حمایت از انجمن‌ها و جمعیت‌های حمایت از فضای سبز (بویژه حمایت قانونی، اداری، مالی و...)، ایجاد انجمن سبز دانش‌آموزان (در مقاطع مختلف تحصیلی بویژه مقطع ابتدایی) و آموزش این افراد، حمایت از انجمن‌های محلی (NGO) و تقویت آنها در سطوح منطقه‌ای و ناحیه‌ای شهری؛

۶- افزایش بهره‌وری اجتماعی و اکولوژیکی فضاهای سبز شهری از طریق توجه عمیق به جنبه‌های ساختاری فرهنگی اجتماعی فضاهای سبز شهری و ارائه طرح‌ها و برنامه‌های دقیق و اصولی در این زمینه، استفاده از طرح‌های راهبردی سایر سازمان‌ها و نهادها (مثل سازمان ارشاد اسلامی، ایرانگردی و جهانگردی، محیط زیست و...) در زمینه فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی در فضاهای سبز، استفاده از کارشناسان امور فرهنگی و جامعه‌شناسی در فضای سبز بویژه پارک‌های وسیع و ایجاد واحدهای ساختمانی جهت انجام مطلوب‌تر فعالیت‌های آنان، در نظر گرفتن شرایط زیست‌محیطی در شهر، شفاف‌سازی و حل معضلات حاکم بر قوانین، آیین‌نامه‌ها و مقررات و ضوابط اداری، سازمانی، مدیریتی و... در زمینه مدیریت خرد و کلان فضاهای سبز شهری، بهینه‌سازی فرایند استانداردسازی سطح خدمات، تأسیسات و تجهیزات، بازنگری طرح جامع شهری و تغییر نگرش در این طرح‌ها از محاسبات

کمی و آماری فضاهای سبز به جنبه‌های کیفی مرغوبیت و مطلوبیت فضاهای سبز شهری می‌تواند کارساز باشد.

فهرست منابع:

- ۱- ابراهیم‌زاده، عیسی، عبادی جوکنندال، اسماعیل، تحلیلی بر توزیع فضایی- مکانی کاربری فضای سبز در منطقه سه شهری زاهدان، فصلنامه جغرافیا و توسعه، بهار و تابستان، ۱۳۸۷.
- ۲- امیر یاراحمدی، محمود، به سوی شهرسازی انسانگرا، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، شهرداری تهران، ۱۳۷۷.
- ۳- باباپور، هومن، بررسی راه‌های نگهداشت و توسعه باغ‌ها و فضاهای سبز شهری، مجله شهرداری‌ها، سال اول، شماره پنجم، تهران.
- ۴- بهرام‌سلطانی، کامبیز، مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی، محیط زیست، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، چاپ اول، تهران: ۱۳۷۱.
- ۵- تقوایی، مسعود و شاهوردیان، مرضیه، برنامه‌ریزی و طراحی فضای سبز شهری و تأثیرات متقابل آن بر انسان و محیط، دوره دوازدهم، شماره ۴۷، تهران، انتشارات شهرداری‌ها، ۱۳۸۲.
- ۶- خلیلیان عادل، احمد، طراحی، برنامه‌ریزی و مدیریت فضاهای سبز شهری متناسب با نیاز ناتوانان و کم‌توان جسمی-حرکتی، مجموعه مقالات کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، مشهد: ۱۳۸۵.
- ۷- جوادی، اردشیر، مدیریت شهری در ایران فراز و فرود، مجله شهرداری‌ها، سال چهارم، شماره ۴۷، ۱۳۸۱.
- ۸- رهنمایی، محمدتقی، مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، چاپ سوم، تهران: ۱۳۸۲.
- ۹- ژان باستیه، برناردزر، ترجمه علی اشرفی، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه هنر، ۱۳۷۷.
- ۱۰- سعیدنیا، احمد، کتاب سبز شهرداری‌ها، جلد نهم، فضاهای سبز شهری، تهران: مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری تهران، ۱۳۷۹.

- ۱۱- سوزنچی، کیانوش، فضاهای سبز بستر تعامل اجتماعی، مجله شهرداری‌ها، سال ششم، شماره ۶۷، تهران: انتشارات شهرداری‌ها، ۱۳۸۳.
- ۱۲- شادی‌طلب، ژاله، ابعاد اجتماعی در مدیریت جنگل، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دهم، شماره ۳۷، بهار ۱۳۸۱.
- ۱۳- شاهوردیان، مرضیه، بررسی عوامل مؤثر در حفظ و نگهداری پارک‌ها و فضاهای سبز، مجله شهرداری‌ها، سال ششم، شماره ۶۷، تهران: ۱۳۸۳.
- ۱۴- شکویی، حسین، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، جلد اول، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۱.
- ۱۵- شیعه، اسماعیل، تأملی در بنای شهرهای جدید، پیام نظام‌مهندسی، شماره ۲۴، شهریور ۱۳۸۰.
- ۱۶- صالحی، اسماعیل، نقش برنامه‌ریزی و طراحی محیطی در پارک‌های شهری امن، ویژه‌نامه شماره ۲۲، ضمیمه ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۸۶، تهران: انتشارات سازمان دهیاری‌ها و شهرداری‌های کشور، ۱۳۸۶.
- ۱۷- صالحی‌فرد، محمد، بررسی و تحلیل چالش‌ها و تنگناهای مدیریت فضای سبز در کلانشهرهای کشور (مطالعه موردی شهر مشهد)، ماهنامه پیام سبز، سال دوم، شماره ۱۳ و ۱۴، تهران: ۱۳۸۱.
- ۱۸- صالحی‌فرد، محمد، شاخص‌های مکان‌یابی بهینه فضایی برای مراکز نگهداری افراد خاص و اثرهای آن در کاهش آسیب‌های اجتماعی، فصلنامه تأمین اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۴، ۱۳۸۲.
- ۱۹- طالبی، ژاله، روابط اجتماعی در فضای شهری، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۸۴.
- ۲۰- علیزاده، ژیلدا، تحلیلی بر نقش اقتصادی درختان در فضاهای شهری، پیام سبز، شماره ۱۳ و ۱۴، ۱۳۸۱.
- ۲۱- مجنونیان، هنریک، مباحثی پیرامون پارک‌ها، فضای سبز و تفرجگاه‌ها، تهران: انتشارات سازمان پارک‌ها- فضای سبز و تفرجگاه‌ها، ۱۳۷۴.
- ۲۲- محسنی، منوچهر، جامعه‌شناسی پزشکی، چاپ پنجم، تهران: نشر آگاه، ۱۳۷۶.
- ۲۳- محمدی، جمال، محمدی ده‌چشمه، مصطفی، ابافت یگانه، مصطفی، ارزیابی کیفی نقش فضاهای سبز شهری و بهینه‌سازی استفاده شهروندان از آن در شهرکرد،

condition, 1958.

35) Hartig, T, et al, Tracking restoration in natural and urban field settings. Journal of Environmental psychology, 2003.

36) Jan. oski, T, citizenship And civil society, cup, 1998.

37) Kaplan., The psychological benefits of nearby nature, in: Reld, D, (ed), the role of the horticulture in human Well-being and social development. Vol. VI. Timber press. Arlington, 1992.

38) Laumann, k, et al, Rating scale measures of restorative components of environments. Journal of Enviromental Psychology, 2001.

39) Nakamura and, R. and Fuji, E, A comparative study of the characteristics of the electroencephalogram when observing a hedge and a concrete block fence, Journal of Japanese Institute of Landscape Architects, 1992.

40) Newman. O sear; Great ing Defensible space, U.S. Department of Housing and urban Development, April 1996.

41) Ottosson, J, and Grahn P, A comparative of leisure time spent in a garden with leisure time spent indoors, Landscape Research, 2005.

42) Ulrich. R.S. , Health benefits of gardens in hospitals, in: plants for people International Exhibition Floriade, 2002.

43) Van den Berg, A, E, et al, Environmental preference and restoration: how are they

فصلنامه محیط‌شناسی، سال سی و سوم، زمستان ۱۳۸۶.
۲۴- مدنی‌پور، علی، طراحی فضای شهری، نگرشی بر فرایند اجتماعی و مکانی، ترجمه فرهاد مرتضایی، چاپ اول، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳۷۹.

۲۵- مطلبی، محمد، درآمدی بر مقوله امنیت اجتماعی در طراحی و مدیریت پارک‌های شهری، ماهنامه پیام سبز، شماره ۲۰، ۱۳۸۲.

۲۶- مهندسین مشاور آمود، فضای سبز عمومی در نمای ابنیه شهری، مجله شهرداری‌ها، شماره ۲۲، تهران: انتشارات شهرداری‌ها، ۱۳۸۲.

۲۷- میکائیلی، علیرضا، کیازاده، زهره، مروری بر تدوین ضوابط طراحی اکوپارک (مطالعه موردی اکوپارک پردیسان تهران)، ماهنامه شهرداری‌ها، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها، ۱۳۸۶.

۲۸- نخعی‌مقدم، محمدعلی، سرگزی، صفورا، ملک، حجت‌الله، بررسی عوامل اقلیمی محدودکننده توسعه فضای سبز شهری سیستان، ماهنامه شهرداری‌ها، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها، ۱۳۸۶.

۲۹- نویسنده Sjerp devise، تأثیر وجود فضای سبز در محیط زندگی بر فعالیت‌های تفریحی و سلامتی، ترجمه گروه توسعه، پیام سبز، شماره ۲۱، ۱۳۸۲.

30) Christian.norberg_schulz , Genius Loci: Toward A phenomenology of Architecture London, 1980.

31) Charles W.harris, standard Landscape Architectur. And Nicolass T.Dines, 1988.

32) Choay.Francoise: urbanism in Question, Translated excerpts from, L urbanisme utopias et realites: one anthologies. Paris: Seuil, 1995, in Cottdiener and Lagopoulus, 1986.

33) Frank, crisp (Catherine Childs Paterson), Medieval gardens, New york, 1979.

34) Hanna.Arendt, the human

related? Journal of Environmental psychology,2003.

44) Wright.F.L,Brodacre city: Anew community plan,in:cityReader(Legate , R.T. and stout . F.Eds) Rutledge. London and New york,2000.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری

Modiriyat Shahri

شماره ۲۱ - پائیز ۱۳۸۷

No.21 Autumn 2008

تبیین مفهوم تراکم به عنوان ابزار شهرسازی در طرح‌های مسکن

مهندس مهسا شعله*

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Expression of aggregation concept as an urban studies mean in housing plans

Abstract

This article reviews the concept of urban density, and the documents and ratified regulations on the subject during recent years in Tehran. Although different aspects of density has been analyzed since then, but it seems that with the ratification of the new comprehensive plan of Tehran, taking a new look to this concept seems necessary. In fact, without understanding the true dimension of urban density, planning and design problems would be inevitable. One of the main human accomplishments of the last century in urban development is the focus on urban life quality and civic laws. Domination of quantitative approach to development and the lack of clear urban development strategies and legislative issues have been the principle reasons of the straggle of Tehran that caused its isolation from global urban development indicatives. Non-expert intervention in the matter, such as the selling of the surplus of residential density and to over-build the residential parcels in Tehran, and other big cities of Iran, seeking the benefit of a minority of investors, has lead to the loss of quality of urban environment. Unsustainability in many issues such as social safety, health and well-being of citizens is another consequence of this shortage.

Throughout this article, a brief overview on the meaning of density (and its relating concepts) comes first. Then, as a sample of contemporary measures in urban density planning, and in a comparative framework, the zoning ordinance of New York and the equivalent documents for Tehran will be introduced and brought into discussion. Finally, the question remains that whether the new comprehensive plan of Tehran has considered the concept of density in a way that it could improve and ameliorate the environmental and social quality of citizens' lives.

Keywords: Density, zoning ordinance of New York, Planning and urban density documents for Tehran (articles 329 and 269).

چکیده

این مقاله مروری است بر مفهوم تراکم ساختمانی و بررسی اسناد و ضوابط و مقررات مصوب در این باره طی سال‌های گذشته در تهران. اگرچه موضوع و مصادیق تراکم بارها و به شکل‌های مختلف مورد بحث و بررسی قرار گرفته است، به نظر می‌رسد در آستانه تصویب و ابلاغ طرح جامع سوم تهران که می‌تواند مقطعی سرنوشت‌ساز باشد، نیاز به بازنگری در تعریف و نحوه به‌کارگیری این مفهوم در طرح‌ها و سیاست‌گذاری‌های شهرسازانه وجود دارد؛ زیرا اگر این بار نیز با دیدگاه‌های قبلی و بدون درکی صحیح و قانونمند شده از تأثیر تراکم ساختمانی (به عنوان یکی از مهمترین ابزارهای شهرسازی)، بر بُعد کالبدی مسکن و مالاً کیفیت محیطی و تعاملات اجتماعی، به این موضوع پرداخته شود، مشکلات ناشی از آن همچنان و احتمالاً بیش از قبل، گریبانگیر شهرها خواهد بود. به همین دلیل است که باید نگاهی به راه‌آ آمده تا این مقطع و برهه حساس داشت. مهمترین دستاورد قرن حاضر در توسعه شهری، توجه به حقوق شهروندی و زوایای کیفی در این باره است. تسلط نگرش کمی به توسعه طی دوران متمادی در سطوح متفاوت برنامه‌ریزی و مدیریت شهری از یک سو و فقدان دستور کار قانونی و رسمی در امر توسعه شهری از سوی دیگر، از جمله مهمترین عوامل عقب‌ماندگی کلانشهر تهران و فاصله روزافزون آن از شاخص‌های جهانی توسعه شهری است. مداخله غیرمتخصصانه، مانند فروش مازاد تراکم و ساخت و سازهای بی‌رویه و بدون برنامه بخصوص در بخش مسکن، در سطح کلانشهر تهران، و البته سایر شهرهای بزرگ ایران، که بدون توجه به تنوع و تفاوت در اراضی شهری و صرفاً برای کسب درآمد شهرداری و تأمین سود معدودی سرمایه‌گذار رخ داده است، موجب تنزل کیفیت محیط شهری و ناپایداری در زمینه ایمنی، سلامت و رفاه شهروندان و عرصه‌های زیست‌محیطی شده است.

طی این مقاله ابتدا به تعریف اجمالی تراکم ساختمانی و تعاریف و مفاهیم مرتبط با آن پرداخته شده است. سپس به عنوان نمونه‌ای از یک طرح برنامه‌ریزی شده، آیین‌نامه منطقه‌بندی در نیویورک معرفی و طی مقایسه تطبیقی با قوانین و مقررات مصوب تهران در زمینه تراکم ساختمانی مسکن، نتیجه‌ای در رابطه با لزوم تدوین قوانین و مقررات متناسب و معیارهای مؤثر بر آن حاصل خواهد گردید.

واژگان کلیدی:

تراکم ساختمانی، طرح‌های شهری، آیین‌نامه منطقه‌بندی نیویورک، مصوبه‌های ۳۲۹ و ۲۶۹

مقدمه

تراکم ساختمانی از جمله مقوله‌هایی است که در طرح‌های شهری ایران مورد توجه قرار گرفته و به عنوان ابزاری برای مهار توسعه شهر و تعادل بخشی فضایی به آن مطرح شده است. در این طرح‌ها، تراکم ساختمانی با توجه به جمعیت پیش‌بینی شده در افق طرح و سیاست‌های توسعه شهر و منطقه شهری و همچنین با در نظر گرفتن ظرفیت‌های زیست‌محیطی، خدمات و تأسیسات زیربنایی شهر و ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن تعیین می‌شود. لذا با توجه به نقش مهم مسکن در شهر و برنامه‌ریزی‌های شهری، پرداختن به جایگاه تراکم ساختمانی در پروژه‌ها، نقش و اهمیت آن در سازمان فضایی شهر و عوامل و معیارهای مؤثر بر آن ضروری می‌نماید.

تراکم ساختمانی و جایگاه آن در شهرسازی

«تراکم ساختمانی» برابر است با نسبت سطح زیربنای ساختمان (در تمام طبقات) به مساحت قطعه زمین. تراکم ساختمانی با مفهیمی از قبیل «سطح زمین»^۱، «سطح اشغال ساختمان»^۲، «سطح زیربنا»^۳، «ضریب سطح زیربنا»^۴ و «ضریب فضای باز»^۵ مرتبط است (عزیزی، ۱۳۸۲: ۲۵-۲۳).

به طور کلی مفهوم تراکم در ادبیات برنامه‌ریزی شهری در چارچوب برنامه‌ریزی کاربری زمین، تحت مقوله آیین‌نامه منطقه‌بندی به مثابه موضوعی است که با توزیع فضایی عناصر، عملکردها و فعالیت‌ها در نواحی شهری سروکار دارد (همان: ۳۴).

تراکم در طراحی شهری نیز بر هر سه بُعد محیط مصنوع یعنی عملکرد، فرم و معنی آن اثر زیادی دارد. این تأثیر از طریق میزان فعالیت کاربری‌ها در بُعد عملکردی و روش‌های کنترل حجم، ارتفاع و فواصل ابنیه؛ در بُعد فرم، از طریق ابعاد عملکرد؛ و در بُعد معنایی و محیط مصنوع صورت می‌پذیرد (نجات‌طلبی، ۱۳۸۱: ۵۴).

ابعاد کالبدی تراکم ساختمانی

همان‌طور که گفته شد، تراکم به عنوان ابزار شهرسازی، نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای در کیفیت فرم و منظر شهری ایفا می‌کند. در طراحی شهری، فرم

شهری به‌طور عام و کیفیات اجرای آن به‌طور خاص، تحت تأثیر چهارعامل «مقیاس»، «تراکم»، «ارتفاع» و «توده ساختمانی» می‌باشند.

متداول‌ترین ابزار کنترل کیفیت بصری که توسط شهرداری‌ها به کار گرفته می‌شود، تراکم و «ضریب سطح زیربنا» می‌باشد. اما تجربه نشان می‌دهد که ضریب سطح زیربنا به تنهایی نمی‌تواند ابزار موثقی برای کنترل تأثیر ارتفاع و حجم ساختمان‌ها بر جنبه‌های مختلف شهر مانند بُعد بصری و خط آسمان، و نیز تأثیرات زیست‌محیطی و... باشد. بنابراین، این متغیر باید بسته به مکان مورد نظر، به همراه معیارهای دیگری نظیر ضریب اشغال، مقیاس، توده، فرم، همجواری و... در نظر گرفته شود (عزیزی، ۱۳۸۲: ۱۷۶).

«ارتفاع» ساختمان‌ها به عنوان یکی از متغیرهای وابسته به تراکم، از عوامل بسیار مهم در سازماندهی منظر شهری است. این معیار، به نسبت تعداد طبقات ساختمان، ابزار کنترل دقیق‌تری می‌باشد که می‌باید با در نظر گرفتن ساختمان‌های همجوار و ویژگی‌های خیابان، تدوین گردد. تأثیر ارتفاع ساختمان‌ها در ایجاد حس محصوریت فضایی بسیار قابل توجه است. احساس محصوربودن در فضا، اساساً بر رابطه فاصله چشم ناظر از ارتفاع بدنه محصورکننده فضا استوار است (توسلی، ۱۳۷۶: ۲۸).

ضابطه «توده و حجم ساختمانی» از دیگر معیارهای کنترل‌کننده تراکم است که نقش مهمی در فرم و منظر شهری دارد. این معیار به کنترل حجم و توزیع سطح زیربنا در سطح زمین می‌پردازد.

«مقیاس» از دیگر متغیرهای وابسته به تراکم است که معیاری پیچیده، چندجانبه و نسبی است. به‌طوری که می‌توان آن را آمیزه‌ای از معیارهای اصلی مانند توده و حجم، ارتفاع، دانه‌بندی و... به‌شمار آورد (عزیزی، ۱۳۸۲: ۱۷۷).

به این ترتیب اثرات تراکم ساختمانی در بُعد کالبدی محسوس‌تر است. اغتشاش در فضاهای کالبدی و فرم و منظر شهری از جمله تبعات منفی افزایش تراکم ساختمانی است. سطح اشغال، ارتفاع و توده و فضا

- ۱ - مجموع سطح زمین با کاربری مسکونی، به علاوه نیمی از سطح معبر یا خیابان محیطی آن. (Land Area)
- ۲ - سطح کل زمینی که توسط ساختمان‌های مسکونی پوشیده شده است. (Building Area)
- ۳ - مجموع سطح زیربنای مسکونی واقع در کلیه طبقات یک یا چند ساختمان. (Floor Area)
- ۴ - نسبت سطح زیربنا به سطح زمین. (Floor Area Ratio)
- ۵ - نسبت سطح فضای باز به سطح زمین. (Open Space Ratio)

۸- در کشورهای اروپایی به دلیل اندک بودن میزان ساخت و ساز و تغییرات، برای هر موضوع، به صورت کیفی، توسط مسئولان تصمیم‌گیری می‌شود، در حالی که ماهیت متفاوت نظام حکومتی ایالت متحده آمریکا و مهاجرپذیری این کشور، همواره آن را در مقابل حجم وسیعی از توسعه و ساخت و ساز جدید قرار داده است و این مسأله موجب شده تا در راستای رسیدن به اهداف توسعه، قوانین و مقررات و استانداردهایی شکل گیرد. برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: مهندسین مشاور شماره ۱۳۸۳، مطالعات نظام رمزگذاری مکان‌ها در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyaat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ۳۷ ■

9- Zoning

10- Residence district
FLOOR AREA» ۱۱- که در ایران با عنوان تراکم ساختمانی از آن یاد می‌شود.

مهمتر اینکه تغییر این ضوابط به صورت موضعی و موردی ممکن نباشد. در این آیین‌نامه با در نظر گرفتن اهداف کیفی تعریف شده و تنوع مکان‌های فعالیت در شهر منطقه مسکونی^{۱۰}؛ به ۱۰ گروه پایه با ۵۱ تپ مسکونی طبقه‌بندی شده است (Giuliani, 2000).

اهمیت پرداختن به مسأله تراکم تا آنجاست که در سند اهداف منطقه‌بندی مسکن چنین بیان شده است: «حفاظت محیط‌های مسکونی در مقابل ازدحام و شلوغی- تاحد ممکن- از طریق تنظیم تراکم جمعیت و توده ساختمانی آنها و زمین‌های اطراف و محیط‌های مسکونی دیگر، تأمین فضاهای پارکینگ کافی و فضای باز در هر جای ممکن از محیط‌های مسکونی و نیز ترغیب شهروندان به ایجاد فضای باز اضافی از طریق اجازه ساخت ساختمان‌های متراکم و توده نسبتاً زیاد به شرط رعایت استانداردهای بهینه فضای باز، نفوذ نور و هوا به داخل محیط‌های مسکونی، ایجاد محوطه‌های باز برای استراحت و تفریح، از بین بردن یکنواختی تداوم توده ساختمانی، تأمین دسترسی به نور و هوا از پنجره و عدم اشرف تاحد ممکن از طریق کنترل جانمایی و ارتفاع ساختمان‌ها... و نهایتاً تأمین شرایط و محیط بهتر برای زندگی شهری در مناطق کلانشهری پرازدحام».

حوزه‌های مسکونی، بسته به تفاوت برخی از ویژگی‌ها- مانند نوع واحدهای مسکونی، تراکم جمعیتی، میزان توده‌گذاری، سطح اشغال، سطح زیربنا، اندازه قطعات- در آنها به ده گروه و برخی از آنها نیز به نوبه خود به چندین دسته تقسیم می‌شوند. حوزه‌های ده‌گانه R۱ تا R۱۰ براساس توده‌های ساختمانی مسکونی (تعداد واحد مسکونی در هکتار، سطح زیربنا و...) طبقه‌بندی شده‌اند، به طوری که با افزایش عدد پسوند حوزه، تراکم در آن حوزه افزایش می‌یابد (Mayor, 1990).

عوامل زیر جهت کنترل ساختار کالبدی- فضایی شهر در نظر گرفته شده است (Mayor, 1990):

الف) توده (اندازه) ساختمانی، که با نسبت سطح زیربنا (FAR)^{۱۱} نشان داده شده است و عبارت است از نسبت سطح زیربنای مسکونی به مساحت قطعه زمین محل استقرار بنا (نسبت سطح زیربنا

از محوری‌ترین عوامل و موضوعات کالبدی ناشی از اتخاذ تصمیمات در خصوص تراکم ساختمانی است (عزیزی، ۱۳۸۳: ۷۶).

آثار افزایش تراکم بر فرم شهری در استخوان‌بندی فضایی، سازمان کالبدی، توده و فضا و بر منظر شهری در قالب خط آسمان، پیوستگی جداره‌ها، مقیاس و دانه‌بندی و هم‌ردیفی ساختمان‌ها قابل تأمل و بررسی است. بنابراین، چنانچه افزایش تراکم ساختمانی، بدون برنامه‌ریزی جامع انجام گیرد، می‌تواند سبب اغتشاش در فضا و کالبد شهر گردد. شکل‌گیری ترکیب کالبدی بدنه‌های شهری بدون ملاحظه جنبه‌های کیفی و کمی، به احداث قطعه‌های شهری گسسته و بی‌ارتباط و برج‌های پراکنده و نامتناسب خواهد انجامید (الهی، ۱۳۸۲: ۸۷). این امر در پروژه‌های مسکن به وضوح قابل مشاهده است.

تراکم در حوزه‌های^۶ مسکونی آیین‌نامه منطقه‌بندی^۷ نیویورک

از آنجا که اسناد تدوین شده برای طرح جامع تهران، در بسیاری موارد با طرح‌های منطقه‌بندی نیویورک قرابت دارد^۸، در این بخش از مقاله به توضیحی اجمالی در این باره پرداخته می‌شود.

تحولات سه دهه اخیر در آیین منطقه‌بندی نظام برنامه‌ریزی شهری نیویورک با تأکید بر عرصه‌های با کیفیت در محیط شهری، انعطاف‌پذیری بیشتر در تعیین محدوده‌های تراکم، و برخورد همه‌جانبه با موضوع «تخصیص زمین» و «توده‌گذاری»، با توجه به تأمین منافع عامه برای مصارف عمده می‌باشد (Bloomberg, 2003).

مقررات منطقه‌بندی^۹ که مبتنی بر یک نقشه منطقه‌بندی است، دقیق‌ترین و اجرایی‌ترین سطح مقررات نظارت بر ساخت و ساز و کنترل توسعه شهری می‌باشد. آیین منطقه‌بندی شهر نیویورک، ضوابطی است که نحوه استفاده از زمین و احداث بنا در یک پلاک شهری را با تمام جزئیات و خصوصیات آن معین می‌کند؛ به طوری که هیچ پرسشی برای سازنده بنا، بدون جواب نمانده و راه بر هرگونه تفسیر شخصی از مقررات بسته شود؛

(FAR)، عامل کنترل کننده سطح اشغال و ارتفاع بنا می باشد؛

ب) مساحت زمین؛

پ) حداکثر سطح اشغال زمین؛

ت) حداقل سطح فضای باز که برابر است با اختلاف میان سطح قطعه زمین و سطح اشغال طبقه همکف ساختمان؛

ث) موقعیت استقرار بنا در زمین؛

ج) تعداد واحد مسکونی در هکتار، که با « $DUH^{۱۲}$ » نشان داده شده است.

بدین ترتیب می توان به این نتیجه رسید که از طریق آیین نامه منطقه بندی، اولاً شهروند در انتخاب محل استقرار فعالیت مورد نظر خود با گزینه های متنوعی روبروست؛ ثانیاً به دلیل وجود همین تنوع، گونه گونی فضایی لازم نیز در حوزه های شهری حاصل می شود. این در حالیست که با رعایت اصول تعیین شده در آیین منطقه بندی، دستیابی به توسعه کیفی شهر نیز میسر می گردد.

ضوابط و مقررات مصوب در ارتباط با تراکم ساختمانی در تهران

فقدان دیدگاه روشن برای توسعه تهران، عدم وجود اسناد پاسخگو و حجم عظیم مسائل بدون پاسخ کلانشهر تهران موجب شده است تا مراجعی همچون شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، کمیسیون ماده پنج و... برای فائق آمدن بر

مسائل حاد، اقدام به تصویب مصوباتی نمایند که فاقد جامع نگری لازم بوده و به همین سبب هر چند به طور موقت از شدت بحران کاسته است، ولی لزوماً متضمن منافع شهر و شهروندان نبوده است. تجربیات چند دهه اخیر نشان داده که این شیوه برخورد با مسائل بنیادی شهر موجب ترویج فرهنگ روزمرگی، لاینحل ماندن مسائل تهران و وارد آمدن آسیب های جدی به محیط شهری، بخصوص در مکان هایی است که تعداد فراوانی بلوک ساختمانی در کنار هم به عنوان انبوه سازی یا بلندمرتبه سازی احداث می گردد.

مروری بر طرح های مصوب و اسناد در رابطه با تراکم

تا حدود سال ۱۳۷۰ و پایان دوره طرح جامع (قدیم) شهر تهران، ضوابط ساخت و ساز طرح تفصیلی و منطقه بندی سکونتی آن تا حدود زیادی رعایت می شد و پروانه های ساخت و ساز ساختمان های کوتاه مرتبه توسط شهرداری های مناطق صادر می گردید. این پروانه ها برای مجموعه ها و شهرک ها و ساختمان های بلندمرتبه و بزرگ، عموماً توسط واحدهای ذی ربط در معاونت شهرسازی و معماری شهرداری پایتخت (و در صورت لزوم با تأیید و اجازه نهادهای مسئول، مانند شورای نظارت بر گسترش شهر تهران، شورای هماهنگی، شورای طرح و برنامه، کمیسیون ماده ۵ و...) صادر می شد، ضمن آن که اصولاً فراوانی این گروه از ساختمان ها چندان قابل توجه نبود.

جدول شماره ۱) ضوابط مخصوص دوره اول اجرای طرح جامع شهر تهران سال ۱۳۴۷ - مقررات ساختمانی - مسکن

حداکثر تراکم روی زمین	حداقل مساحت زمین در ازای هر واحد (مترمربع)	
۱۰۰	۲۸۰	تراکم کم
۲۰۰	۱۱۰	تراکم متوسط
۲۵۰	۷۰	تراکم زیاد
۳۳۰	۵۵	تراکم بسیار زیاد

مأخذ: مجموعه مصوبات انجمن شهر تهران - از آبان ۱۳۴۷ تا اسفند ۱۳۵۵، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران)

(جدول شماره ۲) مقررات تفکیک و استفاده از اراضی در محدوده شهر تهران
(مصوبات انجمن شهر پایتخت)

تراکم	حداقل مساحت قطعات تفکیکی
تراکم کم	۳۳۰
تراکم متوسط	۲۰۰
تراکم زیاد	۱۴۰
تراکم خیلی زیاد	۱۰۰

مأخذ: مجموعه مصوبات انجمن شهر تهران - از آبان ۱۳۴۷ تا اسفند ۱۳۵۵، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران)

- کلیات موقعیت استقرار ساختمان‌های کوتاه‌مرتبه و بلندمرتبه در پهنه‌های مسکونی و غیرمسکونی؛
- سرانه اراضی مسکونی به تفکیک مناطق شهرداری تهران؛
- سرانه سطح زیربنای مسکونی به تفکیک مناطق شهرداری تهران؛
- رابطه و نسبت میان اندازه قطعات، سطح اشغال و تعداد طبقات.

تغییر مدیریت شهرداری تهران، پایان یافتن دوره طرح جامع، قطع کمک‌های بلاعوض دولت به شهرداری و سیاست خودکفایی شهرداری‌ها، رونق فعالیت‌های عمرانی شهرداری و افزایش منابع مالی مورد نیاز آن، تغییر نگرش و روش برخورد شهرداری در زمینه کسب درآمد و هزینه آن، مطرح شدن ایده پرداخت مابه‌ازای مالی معادل هزینه‌های خدمات شهری برای استفاده از تراکم ساختمانی بیشتر توسط مالکان، همزمان شدن این تحولات با سیاست عمومی دولت در زمینه کوچک‌سازی مسکن، واگذاری تراکم و قیمت آن و... موجب شد تا دگرگونی کیفی در الگوی ساخت‌وساز مسکن در شهر پدید آمده و ضوابط و مقررات بخشنامه‌ای و سازشکارانه و موردی، جایگزین ضوابط و مقررات ملاک عمل طرح تفصیلی گردد (شاران، ۱۳۸۳). به بیان دیگر، هدایت و کنترل توسعه کالبدی - فضایی شهر دچار اختلال و ابهام جدی می‌شود.

در چنین شرایطی، طرح جامع (ساماندهی) شهر تهران در سال ۱۳۷۱ توسط شورایی عالی شهرسازی و معماری تصویب و به شهرداری تهران ابلاغ گردید، طرح ساماندهی تهران (جامع) تا قبل از ابلاغ طرح جامع جدید، تنها سند قانونی هدایت و کنترل کلانشهر تهران است. هر چند این سند در مقایسه با اسناد شهرسازی سایر کشورها فاقد دیدگاه‌های کیفی است، اما در چارچوب مطالعات انجام شده دارای پیوند منطقی و انسجام نسبی در برنامه‌ریزی است. این سند در خصوص موارد زیر تعیین تکلیف کرده است:

- توزیع جمعیت به تفکیک مناطق شهرداری تهران؛
- سهم و نسبت ساختمان‌های کوتاه‌مرتبه و میان‌مرتبه و بلندمرتبه به تفکیک مناطق شهرداری تهران؛

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

(جدول شماره ۳) ضوابط و مقررات تراکم ساختمانی مناطق مختلف تهران در طرح جامع سال ۱۳۷۱

تقسیمات شهری		ضوابط و مقررات		منطقه و حوزه			محل و ناحیه		
اطلاعات نوعی	حداقل	حوزه تراکمی	۸۰٪ و ۱۰۰٪	۱۲۰٪	۱۵۰٪ و ۱۸۰٪	۲۸۰٪	۴۲۰٪	۵۶۰٪	
	مساحت زمین	مترمربع	۳۰۰	۵۰۰	۱۰۰۰	۲۰۰۰	۵۰۰۰	۵۰۰۰	
اطلاعات سه بعدی	ضریب اشغال (حداکثر)	۶۰٪	طبقه همکف و اول ۶۰٪	طبقه همکف و اول ۵۰٪	طبقه همکف تا سوم ۴۵٪	طبقه همکف تا سوم ۴۰٪	طبقه همکف تا سوم ۴۰٪	طبقه همکف تا سوم ۴۰٪	
				برای هر یک از طبقات دوم تا ششم ۴۵٪	طبقه دوم تا سیزدهم ۳۵٪	طبقه چهارم تا بیستم ۳۰٪	طبقه چهارم تا بیستم ۳۰٪		
اطلاعات سه بعدی	تراکم ساختمانی (حداکثر)	مناطق ۲، ۴ و ۵	۸۰٪	مناطق ۱، ۳ و ۱۵	۱۰۰٪	مناطق ۶، ۱۴ و ۲۱	۱۲۰٪	مناطق ۷، ۱۳ و ۱۸	۱۵۰٪
		مناطق ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۲۰، ۲۲ و ۱۸۰٪	تراکم ویژه مسکونی ^{۱۳}	مناطق ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱ و ۲۸۰٪	مناطق ۱۶ و ۲۲	۴۲۰٪	مناطق ۹، ۱۹ و ۲۰	۵۶۰٪	مناطق ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۵ و مطابق تراکم ساختمانی
اطلاعات سه بعدی	تعداد طبقات مجاز	۲ طبقه روی زمین و ۱ طبقه زیر زمین	۴ طبقه روی زمین و در صورت نیاز به پارکینگ حداکثر ۲ طبقه زیر زمین و در غیر این صورت ۱ طبقه زیر زمین	حداکثر ۷ طبقه روی زمین	حداکثر ۱۴ طبقه روی زمین	حداکثر ۲۱ طبقه روی زمین	حداکثر ۲۱ طبقه روی زمین	حداکثر ۲۱ طبقه روی زمین	
		ارتفاع بنا (حداکثر)	تا ۲ طبقه ۸ متر	تا ۴ طبقه ۱۵ متر	بیش از ۴ طبقه با فرمول زیر محاسبه می شود. حداکثر ارتفاع مجاز = ۱۵ متر + ۳/۳ متر × تعداد طبقات بالای ۴ طبقه	بیش از ۴ طبقه با فرمول زیر محاسبه می شود. حداکثر ارتفاع مجاز = ۱۵ متر + ۳/۳ متر × تعداد طبقات بالای ۴ طبقه	بیش از ۴ طبقه با فرمول زیر محاسبه می شود. حداکثر ارتفاع مجاز = ۱۵ متر + ۳/۳ متر × تعداد طبقات بالای ۴ طبقه	بیش از ۴ طبقه با فرمول زیر محاسبه می شود. حداکثر ارتفاع مجاز = ۱۵ متر + ۳/۳ متر × تعداد طبقات بالای ۴ طبقه	

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

مأخذ اصلی: ضوابط و مقررات اجرائی طرح جامع تهران، مهندسین مشاور آتک، وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۱.

این امر به لحاظ فنی موجب تصویب ضوابط و مقررات ساختمانی جدیدی توسط کمیسیون ماده ۵ و تأیید آن توسط شورایی عالی شهرسازی و معماری (به علت مغایرت اساسی آن با طرح جامع ملاک عمل) در سال ۱۳۷۶ شد که به مصوبه ۲۶۹ مشهور است.

عملاً، این طرح جهت اجرا به شهرداری‌های مناطق ابلاغ نشد و شهرداری تهران (شامل شهرداری‌های مناطق) روال گذشته خود را ادامه داد و حتی آن را تشدید نمود. وجود بستر مناسب، سبب اوج‌گیری اختلافات بین شورایی عالی شهرسازی و معماری ایران و شهرداری تهران گردید؛

۱۳ - تراکم ویژه عبارت است از تراکم ساختمانی بیش از ۱۸۰ درصد. تراکم ویژه مسکونی پیرامون مراکز حوزہ‌ها و مراکز مناطق مستقر خواهد شد.

نکات اصلی مصوبه ۲۶۹ (در مورد مسکن)

مصوبه ۲۶۹، مؤثرترین اقدام کمیسیون ماده ۵ در زمینه «نظام‌مند کردن» نحوه استفاده از مازاد تراکم ساختمانی (نسبت به تراکم پایه) در انجام فعالیت‌های ساختمانی در شهر تهران است که در تاریخ ۱۳۷۶/۷/۸ تصویب شد. آثار و پیامدهای این مصوبه در فاصله عمر نسبتاً کوتاه اجرای آن (سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰) در همه وجوه حیات شهری و مخصوصاً در ساختار فیزیکی - کالبدی آن بسیار جدی بوده و تابعی از ویژگی‌های مصوبه است که در زیر به اجمال به موارد آن اشاره می‌گردد:

- به منظور اجتناب از رکود ساخت‌وساز و تعیین تکلیف متقاضیان مربوطه و با حفظ حقوق شهرداری نسبت به صدور مجوز افزایش تراکم ساختمانی در اراضی و املاک طبق مصوبه اقدام نماید.

- کلیه اراضی و املاک واقع در محدوده شهر تهران، بسته به مورد، می‌توانند از امتیازات این مصوبه برای استفاده از مازاد تراکم استفاده کنند. «طبقه» به عنوان معیار اندازه‌گیری میزان مازاد تراکم ساختمانی مورد استفاده در یک ملک در نظر گرفته شده است. بر این اساس، حداقل میزان استفاده از تراکم مازاد - برای زمین‌های کوچک (کمتر از ۳۰۰ متر) واقع در معابر با عرض دسترسی کم (کمتر از ۱۲ متر) - یک طبقه و حداکثر میزان استفاده از آن - برای زمین‌های بزرگ (بیشتر از ۶۰۰ متر) واقع در معابر با عرض دسترسی زیاد (بیشتر از ۲۰ متر) - چهار طبقه منظور شده است. گفتنی است که در هر صورت، تعداد کل طبقات روی زمین یک ساختمان نباید از ۷ طبقه (یا ۶ طبقه روی همکف) بیشتر باشد؛

- حد و میزان استفاده از مازاد تراکم، تابعی از دو عامل اندازه «مساحت زمین» و «عرض گذر دسترسی» ملک است و با افزایش مساحت زمین ملک و عرض گذر دسترسی آن، امکان استفاده از مازاد تراکم ساختمانی بیشتر می‌شود؛

اراضی با مساحت بیش از ۶۰۰ مترمربع واقع در گذرهای دسترسی با عرض ۲۰ متر و بیشتر می‌توانند از شمول ضوابط این مصوبه خارج شده و در شمول مصوبه بلندمرتبه‌سازی قرار گیرند. لیکن اراضی دارای مساحت کمتر از ۶۰۰ مترمربع و یا واقع در گذرهای دسترسی کمتر از ۲۰ متر فقط در حیطة شمول این مصوبه می‌توانند از مزایای مازاد تراکم ساختمانی استفاده کنند.

براساس مصوبه ۲۶۹ که مهمترین خصوصیت آن یکسان کردن ضوابط ساخت‌وساز در کل شهر تهران و عدم توجه به عوامل متعدد و متنوع مؤثر، و خلاصه کردن موضوع به دو عامل اندازه قطعه زمین و عرض معبر دسترسی، و تعیین حداکثر میزان تراکم مازاد قابل انتساب به هر قطعه زمین است، موجب بروز نابسامانی‌های زیادی در الگوی استقرار فضایی توده‌های ساختمانی در سطح شهر و عدم تطابق و هماهنگی آن با امکانات، استعدادها، محدودیت‌ها و مشکلات مناطق مختلف شهر گردید. اجرای این مصوبه، هر چند به نسبت مدیریت ساخت‌وساز بناهای منفرد در سال‌های پیش از آن، دارای ایرادات کمتری بود، ولی به دلیل استقبال زیاد سازندگان و رواج بیش از حد استفاده از مازاد تراکم، کل توده‌گذاری ساختمانی و آثار نامطلوب ناشی از عدم انطباق آن با ظرفیت‌های محیطی، به سرعت هویدا گردید. بروز این اشکالات و عکس‌العمل شهروندان

(جدول شماره ۴) تراکم ساختمانی در مصوبه ۲۶۹

عرض گذر	مساحت زمین	عرض گذر ≤ 20 متر	عرض گذر ≤ 12 متر	عرض گذر ≤ 20 متر
۳۰۰ مترمربع > مساحت زمین	یک طبقه	دو طبقه	دو طبقه	دو طبقه
۶۰۰ مترمربع > مساحت زمین ≤ 300 مترمربع	دو طبقه	سه طبقه	سه طبقه	سه طبقه
۶۰۰ مترمربع \geq مساحت زمین	سه طبقه	سه طبقه	سه طبقه	چهار طبقه

مأخذ: مرکز تحقیقات زمین و مسکن سازمان مسکن و شهرسازی تهران

(جدول شماره ۵) تراکم ساختمانی در مصوبه ۳۲۹

مناطق	حداقل مساحت زمین به مترمربع	حداقل عرض ملاک عمل گذر به متر
۱ الی ۸	۱۰۰۰	$۱۶ \leq \text{عرض} \leq ۳۰$
۹ الی ۲۱	۵۰۰	$۱۶ \leq \text{عرض} \leq ۳۰$

مأخذ: مرکز تحقیقات زمین و مسکن سازمان مسکن و شهرسازی تهران

عرض کمتر از عمتر، فارغ از اندازه مساحت خود، تنها می‌توانند از تراکم پایه (۱۲۰ درصد) استفاده کنند؛
- در مصوبه ۳۲۹، تراکم ساختمانی مبنا در شهر تهران ۱۲۰ درصد بوده و حداکثر سطح اشغال زمین در هر طبقه از ساختمان برابر ۶۰ درصد است؛
- حداکثر تعداد طبقات قابل احداث با استفاده از افزایش تراکم موضوع این مصوبه و مازاد تراکم پایه، سه طبقه است؛

- در چارچوب این مصوبه، احداث حداکثر ۵ طبقه بنا روی زیرزمین و پیلوت مجاز است. در مواردی که در اجرای این مصوبه ساختمان به صورت ۵ طبقه روی پیلوت و زیرزمین اجرا می‌شود، میانگین مساحت واحدهای مسکونی در ساختمان‌های واقع در مناطق ۱ تا ۸ شهرداری نباید از ۱۲۰ مترمربع و در مناطق دیگر (۹ تا ۲۰ و ۲۲) نباید از ۶۰ مترمربع کمتر باشد؛

نکات اصلی اصلاحیه مصوبه ۳۲۹ (در مورد مسکن)

این مصوبه به منظور تحقق اهداف طرح مجموعه شهری تهران مبنی بر جلوگیری از توسعه بی‌رویه شهر تهران و رعایت سقف جمعیتی مصوب آن در تاریخ ۸۲/۱/۱۷ به تصویب رسید و بر اساس آن، تا زمان تصویب طرح تفصیلی برای هر منطقه، تراکم مازاد بر ۱۲۰ درصد تا حداکثر

و کارشناسان نسبت به آن موجب شد تا در سال ۱۳۸۰، مصوبه جدیدی با عنوان مشهور مصوبه ۳۲۹، جایگزین مصوبه قبلی شود. این مصوبه، شکل تعدیل یافته مصوبه قبلی از نظر کاهش مازاد تراکم قابل واگذاری است و طبعاً دارای همه اشکالات آن مصوبه، هر چند به گونه‌ای تخفیف یافته‌تر می‌باشد.

نکات اصلی مصوبه ۳۲۹ (در مورد مسکن)

پیامدهای نامطلوب ناشی از اجرای مصوبه ۲۶۹ و در واقع اصلاح آن، علت اصلی تصویب مصوبه ۳۲۹ توسط کمیسیون ماده ۵ در تاریخ ۱۳۷۹/۱۱/۱۵ است. با بررسی مفاد این مصوبه‌ها به وضوح می‌توان دریافت که این مصوبه شکل تعدیل شده مصوبه ۲۶۹ است. به بیان دیگر، کاستی‌های اصلی آن مصوبه با شدتی کمتر در این مصوبه هم جاری است. مهمترین ویژگی‌های مصوبه ۳۲۹ (در قیاس با مصوبه ۲۶۹) به اجمال عبارتند از:

- شروط استفاده از افزایش تراکم
- همه اراضی شهری - بسته به اندازه مساحت زمین و عرض گذر دسترسی خود - امکان استفاده از مزایای این مصوبه طبق جدول منضم به آن را دارند؛
- استفاده از مازاد تراکم این مصوبه تنها برای زمین‌هایی مجاز است که عرض گذر دسترسی آنها کمتر از عمتر نباشد. به بیان دیگر، اراضی واقع در معابر دسترسی با

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

(جدول شماره ۶) تراکم ساختمانی در اصلاحیه مصوبه ۳۲۹

پهنه	مساحت قطعه زمین (مترمربع)	عرض گذر مجاور در طرح مورد عمل (متر)
حد شمالی محدوده قانونی تهران تا محور همت	$۳۰۰ \leq S$	$۱۲ \leq A$
حداصل محورهای همت و انقلاب	$۲۵۰ \leq S$	$۱۰ \leq A$
حداصل محورهای انقلاب و جاده ساوه و امتداد خیابان شوش	$۲۰۰ \leq S$	$۸ \leq A$
جاده ساوه و امتداد شوش تا حد جنوبی محدوده قانونی تهران	$۱۵۰ \leq S$	$۶ \leq A$

۶۰ درصد (کل تراکم ساختمانی ۱۸۰ درصد) به صورت یک طبقه بر اساس جدول منضم در پهنه‌های چهارگانه زیر می‌تواند واگذار گردد.

از این رو نمونه‌ای از پیامدهای ناشی از اعمال مصوبه به شرح زیر می‌باشند:

- به مخاطره انداختن حیات و سلامت شهر و شهروندان تهرانی به جهت ساخت و سازهای بی‌رویه در پهنه‌های نامناسب و تراکم آن در مکان‌های فاقد ظرفیت؛

- ناتوانی در تأمین خدمات رفاهی و اجتماعی، و خدمات شهری؛

- به مخاطره انداختن هویت‌های کالبدی-فضایی، اجتماعی-اقتصادی و... به سبب برخورد کلیشه‌ای با گستره‌های شهری، فارغ از توانمندی‌ها و قابلیت‌های آن؛

- ناتوانی شبکه زیرساخت‌ها در پاسخگویی به نیاز رو به تزاید ناشی از انباشت جمعیت و بنا؛

- کاهش کارایی شهر به دلیل ازدحام رفت و آمد شهری و اتلاف اوقات مفید شهروندان.

بدین ترتیب معیارهای ایمنی ساختمان، عبور و مرور، محیط زیست و... متزلزل گردیده و اصول و موازین برنامه‌ریزی و طراحی شهری، کیفیت محیطی و نوع ساخت و ساز مسکن تا حد زیادی نادیده گرفته شد و جز افزایش قیمت زمین و مسکن و افزایش بیش از پیش مشکلات شهرها نتیجه‌ای حاصل نیامد. در واقع آنچه در این میان و طی سال‌های اخیر، علی‌رغم رونق ساخت و ساز به فراموشی سپرده شد، رشد تصاعدی قیمت مسکن بود. نوسانات شدید بازار مسکن در تهران که به طور متوسط ۳۹ درصد تولید مسکن شهری کشور را به خود اختصاص داده، تأثیر قاطعی بر بخش مسکن و اقتصاد کشور داشته است (حناچی، ۱۳۸۳: ۵۷).

نتیجه گیری:

در حالی که فرایند توسعه شهری در سطح جهانی بر اساس اهداف کیفی تدوین می‌شود، در ایران در آستانه تصویب و ابلاغ طرح جامع جدید تهران، هنوز به اهداف کمی توجه

بیشتری می‌گردد. اسناد استاندارد جهانی با وجود آن که اسناد کنترل‌کننده و هدایت‌کننده می‌باشند، در عمل به کوچک‌ترین جزئیات پرداخته و مفاهیم کلی را در تمام شهر اعمال می‌کنند.

اسنادی که به این منظور تا به امروز برای تهران فراهم آمده است، نمی‌تواند به نتیجه و راه‌حل مناسبی در جهت رسیدن به اهداف و آرمان‌های یک توسعه شهری متعادل دست یابد. این امر منجر به ایجاد برخورد کلیشه‌ای با کل شهر شده و شهر را از هر گونه تنوع، هویت و پویایی تهی می‌سازد. به‌عنوان مثال مصوبات و ضوابط و مقرراتی که در محدوده شهر بر توده، تراکم و ارتفاع ساختمان‌ها اعمال می‌شود، بدون توجه به جنبه‌های کیفی و یا نوع ساخت و ساز است؛ چنانکه دیدیم در هیچ یک از اسناد مرتبط با موضوع تراکم ساختمانی، به چگونگی برخورد صحیح و اصولی با پروژه‌های مسکن اشاره‌ای نشده است. مجموعه این اقدامات به علت بی‌توجهی به منظر شهری، هویت معماری، اصول شهرسازی و تراکم‌های مناطق، روز به روز چهره شهرها را نامتناسب‌تر و نامأنوس‌تر و مسائل و معضلات شهری را پیچیده‌تر نموده است.

مطابق با مرور صورت گرفته در این مقاله، صراحت در تعریف ضوابط و مقررات با استفاده از جداول کاربری و نقشه‌های حوزه‌بندی در آیین منطقه‌بندی شهر نیویورک^{۱۴}،

و در مقابل عدم وجود ارتباط و هماهنگی نظام‌مند و منسجم و تناقض مصوبات با یکدیگر در طرح جامع و تفصیلی تهران، قابل تأمل است.

بدین ترتیب اسناد تهران و به تبع آن شاید همه شهرهای ایران، فاقد پویایی و انعطاف‌پذیری درخور است، و در نتیجه از رشد طبیعی شهر عقب مانده و نمی‌تواند وظیفه اصلی هدایت و مهار توسعه را به عهده بگیرد. در این صورت شهر فارغ از اسناد تنظیمی برای آن و بر اساس تقاضای بازار رشد می‌کند و به تدریج از «توسعه» مبری و منزوی می‌ماند.

اثرات تراکم ساختمانی بر ابعاد کالبدی مسکن محسوس‌تر است، به طوری که آشفتنگی در سیمای کالبدی شهر و ناهمگونی سازمان فضایی آن به عنوان تبعات منفی افزایش بی‌قانون تراکم ساختمانی در شهر قابل توجه است. در این

۱۴ - آیین‌نامه‌های کاربری و ضوابط و مقررات برای کنترل جمعیت، تعداد واحد، ارتفاع، سطح ساخت، زیرگروه‌های کاربری مسکونی، و آیین منطقه‌بندی برای کنترل کالبد و فرم ساختمان.

۱۰- مهندسين مشاور آتك، ضوابط و مقررات اجرائی طرح جامع تهران، وزارت مسكن و شهرسازی، ۱۳۷۱.

۱۱- مهندسين مشاور شاران، تراكم، شركت پردازش و برنامه‌ريزی شهری، شهرداری تهران، ۱۳۸۳.

۱۲- مهندسين مشاور شاران، مطالعات نظام رمزگذاری مکان‌ها در برنامه‌ريزی و مدیریت شهری، شركت پردازش و برنامه‌ريزی شهری، شهرداری تهران، ۱۳۸۳.

۱۳- نجات‌طلبی، جمال‌الدین، ارائه یک روش جهت تعیین تراكم مسكونی شهرها، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.

14-Bloomberg, Michael R. (2003) Zoning Resolution, New York City Department of City Planning.

15-Dinkins, David N. (1990) Zoning Handbook, New York City Department of City Planning.

16-Giuliani, Rudolph W. (2000) Consolidated Plan, New York City Department of City Planning.

باره معیارهایی همچون سطح اشغال، ارتفاع، نسبت توده و فضا و... که به نوعی تعیین‌کننده میزان تراكم ساختمانی است، مطرح می‌شوند که اگر تحت قانون و برنامه‌ريزی اصولی درآیند، به تبع آن می‌توان به یک سازمان فضایی منسجم و نظام‌مند برای شهر دست یافت. در آخر این پرسش پیش رو قرار دارد که طرح جامع جدید تهران تا چه اندازه تأثیری مثبت بر کیفیت محیطی و زیستی این ابرشهر خواهد داشت؟

فهرست منابع:

۱- الهی، آفرید، ارزیابی اثرات کالبدی- فضایی افزایش تراكم ساختمانی بر محیط شهری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.

۲- امین‌زاده، بهناز، معضلات افزایش تراكم در بافت‌های فرسوده شهری، مجموعه مقالات اولین سمینار ساخت‌وساز در پایتخت، سابقون: ۱۳۸۳.

۳- توسلی، محمود، اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسكونی در ایران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۶.

۴- حناچی، پیروز، شهرسازی، کلانشهرها و منابع مالی پایدار برای اداره امور شهر، مجموعه مقالات اولین سمینار ساخت‌وساز در پایتخت، سابقون، ۱۳۸۳.

۵- شهرداری تهران، ساختمان‌های بلند تهران (ضوابط و مکانیابی)، تهران: شركت پردازش و برنامه‌ريزی شهری، ۱۳۷۷.

۶- عزیززی، محمدمهدی، تراكم در شهرسازی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.

۷- عزیززی، محمدمهدی، نقش و جایگاه تراكم ساختمانی در توسعه شهری، مجموعه مقالات اولین سمینار ساخت‌وساز در پایتخت، سابقون، ۱۳۸۲.

۸- شهرداری تهران، مجموعه مصوبات انجمن شهر تهران از آبان ۱۳۴۷ تا اسفند ۱۳۵۵، شركت پردازش و برنامه‌ريزی شهری، ۱۳۸۰.

۹- شهرداری تهران، ملاک عمل، شهرداری تهران، ۱۳۸۱.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

ارزیابی اثرات توسعه شهرهای جدید بر محیط زیست (مطالعه موردی: شهر جدید پردیس تهران)*

علی جعفری**

دانشجوی دکتری تخصصی برنامه‌ریزی محیط زیست، دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

علی اصغر حبیب‌پور***

مدیر گروه مطالعات محیط زیست پژوهشکده مطالعات شهری و روستایی، تهران، ایران.

Evaluation of new cities development effect on the environment

Case study: pardis- Tehran

Abstract

Environment effects evaluation can be used by planners and urban development managers as a tool for recognition survey and comparison of different urban development effects. the suitable effect evaluation method for this kind of development Ulrich includes a variety of activities is an Iranian Leopold matrix that measures each activity's effect on different environment components and gives it a number between -5 (very bad or destructive) and +5 (very good or useful). The most important negative effects of pardis in construction level considering its location and environmental specification are changing the natural land shape changing the valleys morphology changing the natural hydrology system plant and animal settlement destruction and cutting the animal immigrative paths. In population habitancy level the most important effects on spate behaviours changing the animal food and immigration.

The most important solution for reducing the mentioned problems in construction level are to obey the natural land shape prevention of extra land preparation minimum change in land preventing a long operation level and in population settlement level traffic management. Appropriated disposal sewerage network development keeping natural immigration paths making urban green spaces and a kind of jungle belt to restrict the illegal development.

Keywords: Evaluation of environment effects urban development pardis.

چکیده

ارزیابی اثرات زیست‌محیطی (EIA) می‌تواند به عنوان ابزاری برای شناخت، بررسی و مقایسه اثرات گزینه‌های مختلف توسعه شهری در خدمت برنامه‌ریزان و مدیران توسعه شهری باشد. روش ارزیابی اثرات مناسب این نوع توسعه که خود شامل انواع فعالیت‌ها می‌باشد، ماتریس اثرات متقابل ایرانی شده لئوپولد است که اثر هر نوع فعالیت را بر اجزای مختلف محیط طبیعی می‌سنجد و به آن عددی بین ۵- (خیلی بد یا مخرب) تا ۵+ (خیلی خوب یا مفید) اختصاص می‌دهد. مهمترین اثرات منفی شهر جدید پردیس در مرحله ساخت، با توجه به موقعیت و ویژگی‌های محیط طبیعی آن تغییر شکل طبیعی زمین، تغییر مورفولوژی دره‌ها و برهم زدن نظم طبیعی سیستم هیدرولوژی، تخریب پوشش گیاهی و زیستگاه‌های جانوری و قطع مسیرهای مهاجرتی حیات وحش می‌باشد. در مرحله اسکان جمعیت نیز مهمترین اثرات، شامل افزایش تراز صوتی منطقه، تولید و دفع مواد زائد جامد، تولید و دفع فاضلاب، تأثیر بر رژیم سیلابی منطقه، تغییر رفتارهای تغذیه‌ای و مهاجرتی حیات وحش می‌باشد. مهمترین راه‌حل‌ها در زمینه کاهش مشکلات اشاره شده در مرحله ساخت، تبعیت از شکل طبیعی زمین و حداقل تغییر در نیمرخ طول و عرضی دره‌ها، پرهیز از آماده‌سازی بیش از حد لازم اراضی قبل از رسیدن به حد تعیین شده تراکم در فازهای موجود و جلوگیری از طولانی شدن مراحل اجرای پروژه و در مرحله اسکان جمعیت مدیریت ترافیک، دفع صحیح مواد زائد جامد، توسعه شبکه جمع‌آوری و تصفیه فاضلاب، حفظ مسیرهای مهاجرتی حیات وحش به شکل طبیعی آن، ایجاد و توسعه فضای سبز شهری و ایجاد کمربند سبز جنگلی در اطراف شهر به منظور محدود کردن و مهار توسعه غیرمجاز می‌باشد.

واژگان کلیدی:

ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، توسعه شهری، شهر جدید پردیس

* این مقاله با استفاده از حمایت‌های مالی پژوهشکده مطالعات شهری و روستایی به انجام رسیده است و بدینوسیله مراتب سپاس خویش را از ارکان فوق‌الذکر اعلام می‌دارد

** نویسنده مسئول، تلفن و نمابر: ۰۳۸۱-۲۲۲۷۹۰۳ E-mail: alijafario77@yahoo.com

*** تلفن و نمابر: ۰۲۱-۸۸۹۸۶۳۹۳ E-mail: habibpor-a@yahoo.com

مقدمه:

افزایش روند شهرنشینی و در نتیجه گسترش و توسعه شهرها و حومه آنها بعد از انقلاب صنعتی و پایان جنگ‌های جهانی، شهرها و حومه آنها را به متراکم‌ترین محل‌های تجمع و مصرف منابع طبیعی توسط جمعیت‌های انسانی و به همان نسبت تولید و انتشار انواع آلودگی‌ها و در نتیجه دارای بیشترین سهم در تخریب محیط زیست تبدیل کرد. از مهمترین راه‌حل‌ها در پاسخ به کاهش ظرفیت شهرهای بزرگ برای جذب جمعیت بیشتر و کاهش آلودگی و تخریب محیط زیست، برنامه‌ریزی و اجرای شهرهای جدید بوده است که در نیمه دوم قرن نوزدهم در کشورهای اروپایی بویژه انگلستان شروع و در نیمه اول قرن بیستم به دلیل عدم موفقیت‌های تجربه شده خاتمه یافت (Potter and Thomas, 1986; Osborn and Whittick, 1979; Schaffer, 1970; Hardy, 1991). با توجه به اثرات منفی که یک برنامه‌ریزی اشتباه بویژه در زمینه توسعه شهری به دلیل دارا بودن شدت و گستردگی زمانی و مکانی زیاد می‌تواند بر کاهش کیفیت یا تخریب ساختارهای اکولوژیک طبیعی (مانند رودخانه‌ها، تالاب‌ها، جنگل‌ها و مراتع) و شبه طبیعی (اراضی کشاورزی و باغ‌ها) در درون و مجاورت شهرها و در نتیجه کاهش تنوع زیستی و پایداری فرایندهای اکولوژیک منطقه داشته باشد، توجه به اصول اکولوژی و محیط زیست در فرایند برنامه‌ریزی این نوع توسعه امری ضروری است (Booth, 1984). این توجه باید شامل تمام مراحل مطالعات، اجرا و بهره‌برداری باشد.

توجه به اصول اکولوژی و حفظ محیط زیست در برنامه‌ریزی شهری در سال‌های اخیر به صورت الگوواره‌های مختلفی مانند باغ شهرها (Howard, 1902)، طراحی با طبیعت (Mc Harg, 1969)، ردپای اکولوژیک (Rees, 1996)، متابولیسم شهری (Newman, 1999)، مدل چهار جعبه (Holling and Gunderson, 2002)، برنامه‌ریزی فضایی با استفاده از سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی (مخدوم ۱۳۷۸ و ۱۳۸۲) و کاربرد اصول اکولوژی سیمای سرزمین (Botequilha and Ahern, 2002)، پریور ۱۳۸۵ و جعفری و طیبیان ۱۳۸۷) مطرح شده است. برنامه‌ریزی و توسعه شهرهای جدید اگرچه در دنیا به

دلیل ناکامی در دستیابی به اهداف مورد نظر کنار گذاشته شده (Potter and Thomas, 1986; Osborn and Whittick, 1979) و جای خود را همان طور که ذکر شد به ایده‌های جدیدتر برای تلفیق اصول اکولوژی و حفاظت محیط زیست داده است؛ اما در ایران همچنان دنبال می‌شود.

در ایران تاریخچه ایجاد شهرهای جدید را می‌توان بیش از ۶۰ سال دانست؛ که به دو دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی قابل تقسیم است. از نخستین شهرهای جدید و موفق کشور که عمدتاً در فاصله بین دو جنگ جهانی با اهداف سیاسی و نظامی یا اسکان کارکنان صنایع فولاد و نفت و گاز و بر پایه تکوین هسته‌های موجود روستایی شکل گرفته‌اند، به ترتیب می‌توان از زاهدان و نوشهر، فولادشهر و آبادان نام برد (زیاری ۱۳۷۹). از شهرهای جدید بعد از انقلاب که عمدتاً با هدف جذب سرریز جمعیت شهرهای بزرگ کشور و در نزدیکی آنها برنامه‌ریزی و اجرا شده‌اند نیز می‌توان پزند و پردیس تهران، بینالود و گلپه‌ار مشهد، بهارستان و مجلسی اصفهان، سهند تبریز و صدرا شیراز را نام برد.

تهران از معدود پایتخت‌های جهان است که در ظرف مدت کوتاهی، گسترش فوق‌العاده‌ای را تجربه کرده و در طول دو قرن از قریه‌ای ۱۵ هزار نفری به کلان شهری ۱۰ میلیون نفری تبدیل شده است. جمعیت تهران بین سال‌های (۱۳۲۰ تا ۱۳۳۰ش) دو برابر شد. محله‌های جدیدی همچون تهران‌نو، نازی‌آباد، یوسف‌آباد و نارمک در این دوران در اطراف تهران شکل گرفتند. طی سه دهه از (۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵ش) جمعیت شهر تهران حدود چهار برابر شد. مسئولان به عنوان راه‌حلی برای ساماندهی وضع موجود- که طبق مطالعات متعدد کارشناسان، تهران را از نظر زیست‌محیطی فاقد توان برای گنجایش جمعیتی بیش از آن می‌دانستند- ایجاد شهرهای جدید را پیشنهاد نمودند. طبق آخرین مصوبه شورایی عالی شهرسازی و معماری، ۶ شهر با جمعیت‌های مختلف از ۱۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر در اطراف تهران تصویب شد و در راستای این پیشنهاد و پیرو مصوبه مورخ ۶۸/۱۲/۲۳ هیأت وزیران، ایجاد شهر جدید پردیس در حدود اراضی فعلی در دستور کار قرار گرفت؛ و به دنبال آن طرح راهبردی و در نهایت طرح جامع شهر، تهیه و به تصویب شورایی عالی شهرسازی و معماری رسید و

عملیات اجرایی آن آغاز شد (مهندسين مشاور یادگار طرح، ۱۳۸۵).

در این مقاله، بدون نقد کارآمدی یا ناکارآمدی رویکردهای گذشته و کنونی حاکم بر توسعه شهرهای جدید و سایر سیاست‌های موجود، مانند انبوه‌سازی، طرح مسکن مهر و غیره با هدف کاهش یا رفع مشکل مسکن که در صلاحیت نگارندگان به عنوان متخصص محیط زیست نمی‌باشد، فقط با تأکید بر ضرورت توجه به اصول حفاظت محیط زیست در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای به دو ابزار مهم، شامل کاربرد داده‌ها و تحلیل‌های اکولوژیک در مراحل مکان‌یابی و برنامه‌ریزی توسعه شهری با تأکید بر شهرهای جدید و نیز ارزیابی اثرات زیست محیطی (EIA, Assessment Impact Environmental) فعالیت‌های توسعه شهری اشاره شده و اثربخشی کاربرد ابزار دوم به عنوان راه حل مفیدی که حتی برای پروژه‌های توسعه شهری انجام شده یا در حال انجام نیز می‌تواند مفید باشد در قالب یک مطالعه موردی پرداخته خواهد شد.

در برنامه‌ریزی شهرهای جدید در ایران به‌طور عام و در مورد شهر جدید پردیس به‌طور خاص باید گفت که تمرکز برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای، بیشتر بر جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برنامه‌ریزی بوده است و داده‌های زیست محیطی جمع‌آوری شده در بخش مطالعات پایه نیز عمدتاً در زمینه طراحی اقلیمی و معماری که البته در جای خود حائز اهمیت می‌باشد و تا حدودی مکان‌یابی شهر از جنبه‌های ذکر شده استفاده شده‌اند؛ ولی تحلیل‌های اکوسیستمی با تأکید بر نقش و تأثیر شهر و فعالیت‌های آن بر ساختار و عملکرد این اکوسیستم‌ها بسیار کم‌رنگ بوده یا اصلاً موجود نمی‌باشد. حتی با در نظر گرفتن اصول اکولوژی و حفظ محیط زیست در مرحله برنامه‌ریزی (کاربرد ابزار اول) با توجه به اینکه هر گونه تغییر در محیط زیست، دارای اثراتی ولو اندک می‌باشد باز هم به کاربرد ابزار دوم (ارزیابی اثرات زیست محیطی) نیاز می‌باشد و باید این اثرات، شناسایی، ارزیابی و برای کاهش آنها اقدام نمود. در ایران تا آنجا که نگارندگان بررسی کرده‌اند به جز یک مورد مشابه (Nouri and Malmasi, 2004) در مورد توسعه شهرهای جدید، ارزیابی اثرات زیست محیطی انجام نشده است. در این مقاله، ارزیابی اثرات زیست محیطی که

توسعه یک شهر جدید می‌تواند بر محیط طبیعی (فیزیکی و بیولوژیکی) اطراف خود داشته باشد به عنوان ابزاری برای تلفیق اصول اکولوژی و حفاظت محیط زیست در خدمت برنامه‌ریزان و مدیران شهری و منطقه‌ای، مورد توجه قرار گرفته است.

انواع مختلف توسعه که مطابق سند برنامه ۵ ساله سوم (ماده ۱۰۵) و چهارم (مواد ۱۱۹ و ۱۲۰) توسعه کشور و مصوبات شورایی عالی حفاظت محیط زیست، ملزم به ارائه گزارش ارزیابی اثرات توسعه می‌باشند مرتباً در حال افزایش‌اند و از ۷ عنوان پروژه کلان شامل سدها، نیروگاه‌ها، پالایشگاه‌ها، صنایع فولاد، شهرک‌های صنعتی و فرودگاه‌ها مطابق صورتجلسه شماره ۱۳۸ مورخ ۷۳/۱/۲۳ شورایی عالی حفاظت محیط زیست، در حال حاضر به حدود ۵۰ نوع پروژه افزایش یافته است.

شهرهای جدید، مطابق صورتجلسه مورخ ۷۸/۱۰/۱۵ ملزم به تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی شده‌اند. برای تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی بعضی انواع توسعه، سازمان حفاظت محیط زیست با همکاری برنامه عمران سازمان ملل متحد، کتابچه‌های راهنمایی برای انواع توسعه تهیه و چاپ کرده است (منوری، ۱۳۸۰)؛ اما برای شهرهای جدید به‌طور خاص چنین راهنمایی تاکنون تهیه نشده و لذا با توجه به خصوصیات پروژه‌های موجود در این نوع توسعه، شامل راهسازی، خیابان‌کشی، تسطیح اراضی و ساخت‌وساز، تأسیسات زیربنایی (لوله‌کشی آب، فاضلاب، گاز، مخابرات و برق) مهمترین فعالیت‌های تأثیرگذار بر محیط زیست شناسایی و به روش ماتریس اثرات متقابل که در بخش روش کار اشاره خواهد شد مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

روش کار و مواد

روش کار: برای تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست-محیطی یک طرح یا پروژه، روش‌های مختلفی مانند چکلیست (شریعت و منوری، ۱۳۷۵)، ماتریس (Leopold, 1949; Canter, 1978)، روی همانندازی نقشه‌ها (Mc Harg, 1969) و روش‌های تجزیه و تحلیل سیستمی (مخدوم ۱۳۷۹) وجود دارند. تقریباً همه این روش‌ها در چهار مرحله

اساسی مشترک هستند: شناخت پروژه و فعالیت‌های اصلی آن در مراحل اجرا و بهره‌برداری، شناخت محیط زیست اجرای پروژه (محیط فیزیکی، بیولوژیکی و اقتصادی-اجتماعی)، ارزیابی و پیش‌بینی اثرات پروژه بر حسب فعالیت‌های پروژه و ویژگی‌های محیط زیست، ارائه اقدامات برای کاهش اثرات منفی قابل توجه پیش‌بینی شده و در نهایت ارائه برنامه پایش و مدیریت اقدامات ارائه شده برای کاهش اثرات منفی طی شود.

در مطالعه موردی حاضر از روش ماتریس ارزیابی اثرات متقابل لئوپولد که توسط مخدوم (۱۳۷۹) تغییراتی در نحوه امتیازدهی و دامنه امتیازات آن داده شده، استفاده شده است. مزیت استفاده از روش ماتریس نسبت به روش‌های دیگر این است که کمی است و حتی در صورت کم‌تجربه بودن ارزیاب و ارزش‌دهی غلط یک پارامتر، به خاطر میانگین‌گیری از تمام پارامترها، آن اشتباه تا حد زیادی تعدیل می‌شود و در کل نتیجه‌گیری خللی ایجاد نمی‌کند (مخدوم، ۱۳۷۹).

در این روش، فعالیت‌های مهم پروژه در مرحله ساختمانی و بهره‌برداری در ستون‌های ماتریس آورده می‌شود و در سطرهای ماتریس، فاکتورهای محیطی مهم اعم از محیط فیزیکی، بیولوژیکی و اقتصادی-اجتماعی که از فعالیت‌های پروژه متأثر می‌گردند نوشته می‌شود (جدول شماره ۱). در مرحله بعد، در مربع محل تقاطع هر فعالیت و هر فاکتور محیطی که بر هم تأثیر می‌گذارند خطی رسم می‌گردد. در بالای خط عددی از دامنه ۵- تا ۵+ متناسب با شدت اثر و مثبت یا منفی بودن آن نوشته می‌شود و در زیر خط،

بر حسب موقت یا دائم بودن اثر یکی از حروف P (دائم) یا T (موقت) نوشته می‌شود. مفهوم اعداد ۵- تا ۵+ و دامنه تغییر این اعداد در جدول شماره ۲ آمده است:

میانگین جبری ارزش‌های موجود برای فعالیت‌های پروژه و فاکتورهای محیطی در ستون‌ها و ردیف‌های ماتریس (برای Pها و Tها به طور جداگانه) که همواره بین ۵- تا ۵+ است محاسبه و به ترتیب در پایین و سمت چپ ماتریس نوشته می‌شوند. میانگین ردیف‌ها نشان‌دهنده اثرات، و میانگین ستون‌ها مربوط به پیامدهای پروژه می‌باشند. برای کاهش اثرات و پیامدهای شدیدتر از ۳/۱- به ترتیب اقدامات اصلاحی و طرح‌های بهسازی ارائه می‌گردد.

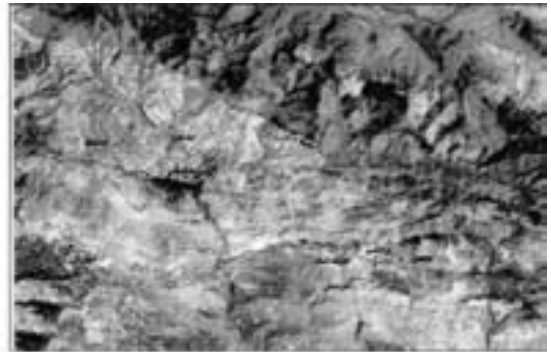
مواد: شهر جدید پردیس در شرق تهران، در کیلومتر ۳۵ جاده تهران-شمال، بین عرض جغرافیایی ۳۵ درجه و ۴۳ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۴۶ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۵۱ درجه و ۴۷ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۵۳ دقیقه شرقی، در دامنه‌های جنوبی البرز مرکزی، بین ارتفاع ۱۷۰۰ تا ۱۹۸۰ متر از سطح دریای آزاد بین شهرهای جاجرود و بومهن، بر سر راه تهران-آمل واقع شده است. جاده مذکور از وسط محدوده شهر پردیس عبور کرده و آن را به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم می‌کند (نقشه شماره ۱). قسمت جنوبی این شهر عمدتاً از طریق ساخت‌وسازهای گوناگون صنعتی و خدماتی اشغال شده و قسمت شمالی آن به ساخت‌وسازهای مسکونی و اداری اختصاص یافته است. مساحت شهر در بخش شمالی حدود ۱۲۰۰ هکتار و در بخش جنوبی حدود ۳۰۰ هکتار و با احتساب ۵۰۰ هکتار اضافه شده در غرب جمعاً حدود

جدول شماره ۲

برای اثرات یا پیامدهای مثبت	برای اثرات یا پیامدهای منفی
۵ تا ۴/۱ عالی یا بسیار خوب	۵- تا ۴/۱- مخرب یا بسیار شدید
۴ تا ۳/۱ خوب	۴- تا ۳/۱- شدید یا بد
۳ تا ۲/۱ متوسط	۳- تا ۲/۱- متوسط
۲ تا ۱/۱ ضعیف	۲- تا ۱/۱- ضعیف
۱ تا ۰ ناچیز	۱- تا ۰ ناچیز

۲۰۰۰هکتار میباشد. در نقشه شماره ۱ موقعیت، طرح تفصیلی و کاربری‌های شهر پردیس ارائه شده است. محیط فیزیکی شهر با توجه به قرار گرفتن در فاصله بین کوه و دشت از تنوع بالای میکروکلیمایی، توپوگرافی و سیستم هیدرولوژی برخوردار و در نتیجه باعث غنای محیط بیولوژیکی (فون و فلور) شده است.

نقشه شماره ۱
موقعیت شهر جدید پردیس
(منبع: مهندسین مشاور یادگار طرح)

(جدول شماره ۳) ماتریس ارزیابی اثرات و پیامدهای زیست محیطی شهر جدید پردیس - مرحله ساخت

جمع بندی	مرحله ساخت								فعالیت های پروژه	فاکتورهای محیط زیست
	ساخت و ساز	تأمین منابع قرضه	ایجادیل بر روی مسیله ها	بندسازی مسیله ها	احداث راه و دسترسی	حاکم‌داری و حاکم‌زیری	حاکم‌زاشی	پاک‌زاشی		
میانگین ارزش های T	-۳,۵	-۳,۳	-۳,۸	-۳,۲	-۳,۹	-۳,۶	-۳,۵	-۳,۵	کیفیت صدای زمینه	
•	-۳,۷	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	رزیم آبهای سطحی	-۴ P
•	-۴,۵	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	مرفولوژی شبکه دره‌ها	-۵ P
-۳,۲	-۴,۶	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	فرسایش خاک	-۵ P
-۴	-۴	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	رسوب گذاری	-۴ P
•	-۴,۱	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	شکل زمین	-۴ P
•	-۴	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	تراکم پوشش گیاهی	-۵ P
•	-۳,۹	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	زیستگاه‌های جانوری	-۴ P
-۳,۱	-۴,۳	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	الگوهای رفتاری جانوران	-۴ P
•	-۳,۹	-۳,۳	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	-۳,۲	مهاجرت جانوران	-۴ P
		-۳,۱	-۳,۸	-۴,۲	-۳,۹	-۴,۵	-۴,۲۵	-۴,۲۵	میانگین ارزش های P	
		-۳,۳	-۳	-۳	-۳,۶	-۴,۵	•	•	میانگین ارزش های T	

(جدول شماره ۴) ماتریس ارزیابی اثرات و پیامدهای زیست محیطی شهر جدید پردیس - مرحله بهره‌برداری

جمع‌بندی	مرحله بهره‌برداری							فعالیت‌های پروژه	فاکتورهای محیط زیست
	میانگین ارزش‌های T	فعالیت‌های روزمره و تفریحی	تولید مسامند	تولید پساب	تولید سوخت	مصرف آب	مصرفیت		
•	-۳.۵	-۳P					-۴P	کیفیت صدای زمینه	محیط فیزیکی
•	۴-			-۴P		-۴P		رژیم آب‌های سطحی	
•	-۳	-۳P	-۳P	۳-P				مرفولوژی شبکه دره‌ها	
•	-۳	-۳P						فرسایش خاک	
•	-۳.۳		-۴P	-۳P			-۳P	رسوب‌گذاری	
•	-۲.۵	-۲P	-۳P					شکل زمین	
•	-۲.۶	-۳P				-۲P		تراکم پوشش گیاهی	
•	-۴.۵	-۵P					-۴P	زیستگاه‌های جانوری	محیط بیولوژیک
•	-۴.۳	-۴P	-۵P				-۴P	الگوهای رفتاری جانوران	
•	-۳.۶	-۴P	-۳P				-۴P	مهاجرت جانوران	
		-۳.۸	-۳.۶	-۳.۵	۰	-۴	-۳.۸	میانگین ارزش‌های P	جمع‌بندی
		۰	۰	۰	۰	۰	۰	میانگین ارزش‌های T	

نتایج:

دائمی (P) ۴ اثر شامل: پاکتراشی اراضی، خاکبرداری و

خاکریزی، بدنه‌سازی مسیل‌ها، ساخت‌وساز

موقت (T) ۱ اثر شامل: خاکبرداری و خاکریزی

در مرحله بهره‌برداری

ندارد

فعالیت‌های دارای اثرات منفی با شدت ۴ - تا ۳/۱-:

در مرحله ساخت

دائمی (P) ۳ اثر شامل: احداث راه و دسترسی‌ها، احداث پل

بر روی مسیل‌ها، تأمین منابع قرضه از محل

موقت (T) ۱ اثر شامل: احداث راه و دسترسی‌ها، تأمین

منابع قرضه از محل

در مرحله بهره‌برداری

دائمی (P) ۵ اثر شامل: اسکان جمعیت، مصرف آب، تولید

پساب، تولید پسماند، فعالیت‌های تفریحی ساکنان

موقت (T): ندارد

تعداد و مهمترین انواع اثرات و پیامدهای زیستمحیطی

منفی توسعه شهر جدید پردیس در جدول‌های ۳ و ۴

خلاصه شده‌اند. لازم به ذکر است که تمام اثرات توسعه

شهرهای جدید منفی نیستند و این نوع توسعه دارای اثرات

مثبت بر محیط اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی نیز می‌باشد؛

ولی با توجه به اینکه تأکید این مقاله بر محیط فیزیکی و

بیولوژیکی بوده، از ذکر اثرات مثبت اقتصادی و اجتماعی

صرف نظر شده است.

فعالیت‌هایی که دارای اثرات منفی مهم (شدیدتر از ۳/۱-) بر

محیط فیزیکی و بیولوژیکی می‌باشند و نیازمند ارائه اقدامات

اصلاحی هستند، بر حسب شدت در زیر مشخص شده‌اند:

فعالیت‌های دارای اثرات منفی با شدت ۵- تا ۴/۱-:

در مرحله ساخت

(جدول شماره ۵) نتیجه جمع‌بندی اثرات زیستمحیطی (ستون‌های ماتریس) توسعه شهر جدید پردیس در مراحل ساخت و بهره‌برداری

شدت اثرات (ستون‌ها)	تعداد اثرات دائمی (P)		تعداد اثرات موقت (T)	
	مرحله ساخت	مرحله بهره‌برداری	مرحله ساخت	مرحله بهره‌برداری
۰ - ۱	۰	۰	۰	۰
۱/۱ - ۲	۰	۰	۰	۰
۳ - ۱/۲	۰	۰	۳	۰
۴ - ۱/۳	۳	۴	۳	۰
۵ - ۱/۴	۴	۰	۱	۰

(جدول شماره ۶) نتیجه جمع‌بندی پیامدهای زیستمحیطی (سطرهای ماتریس) توسعه شهر جدید پردیس در مراحل ساخت و بهره‌برداری

شدت پیامدها (ستون‌ها)	تعداد اثرات دائمی (P)		تعداد اثرات موقت (T)	
	مرحله ساخت	مرحله بهره‌برداری	مرحله ساخت	مرحله بهره‌برداری
۰ - ۱	۰	۰	۰	۰
۱/۱ - ۲	۰	۰	۰	۰
۳ - ۱/۲	۰	۴	۱	۰
۴ - ۱/۳	۵	۴	۳	۰
۵ - ۱/۴	۴	۲	۰	۰

که اقدامات پیشنهادی در عمل به اجرا گذاشته شده‌اند تا حدود زیادی مؤثر واقع شده است. در به کارگیری این ابزار تناسب، روش انتخابی با مقیاس توسعه و مرحله‌ای که به کار گرفته می‌شود مهم است. محدود الگوواره‌های موجود، محدود به تئوری و بیشتر به کاربرد ابزار اول و مرحله برنامه‌ریزی می‌شوند و حداقل کارهای انجام شده (Nouri and Malmasi, 2004) در انتخاب روش مناسب با مقیاس توسعه دارای اشکال می‌باشد؛ چنانکه مدل تخریب اکولوژیک که یکی از روش‌های تجزیه و تحلیل‌های سیستمی در ارزیابی اثرات زیست‌محیطی (مخدوم، ۱۳۷۹) برای تعیین مناطق حساس به انواع توسعه کلان مانند کشاورزی، صنعت و توسعه شهری در گستره‌های وسیع مانند حوضه‌های آبخیز طبیعی می‌باشد را برای یک منطقه شهری و کاربری‌های جزئی شهری مانند مسکونی، تجاری تفریحی و مانند آن به کار برده است. در مقاله حاضر نیز این ابزار با انتخاب روش مناسب برای پیش‌بینی اثرات توسعه شهر جدید پردیس تهران به طور موفقیت‌آمیزی به کار گرفته شده است. اگرچه در گذشته و همزمان با رواج رویکرد توسعه شهرهای جدید، قانون مصوبی برای کاربرد اصول اکولوژی و حفظ محیط زیست که متصدیان این نوع توسعه را ملزم به رعایت آن بکند در کشور وجود نداشته، ولی اکنون که به تازگی چنین قانونی تصویب شده (صورتجلسه مورخ ۷۸/۱۰/۱۵ شورایی عالی حفاظت محیط زیست) و عملی‌بودن کاربرد این ابزار در این مقاله نشان داده شده است، پیشنهادهای آن می‌تواند هم در تهیه دستورالعمل‌های اجرایی قانون مذکور و هم به عنوان راهنمای مجریان و برنامه‌ریزان توسعه شهری مفید واقع شود. انتظار می‌رود با تعهد عملی مدیران و برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای در به کارگیری نتایج و پیشنهادهای مذکور، آثار و پیامدهای ناشی از این نوع توسعه به حداقل برسد. نتایج و پیشنهادهای مذکور می‌توانند در موارد مشابه در مناطق مختلف کشور به کار روند.

در جداول زیر اقدامات اصلاحی لازم برای کاهش اثرات و پیامدهای منفی طرح، به تفکیک مرحله اجرا (ساخت) و بهره‌برداری ارائه شده است.

مهمترین فاکتورهای محیطی که تحت تأثیر فعالیت‌های پروژه قرار گرفته و بنابر این نیازمند ارائه طرح‌های بهسازی می‌باشند در زیر بر حسب شدت پیامد مشخص شده‌اند:

پیامدهای منفی کمتر با شدت ۵- تا ۴/۱-:

در مرحله ساخت

دائمی (P) ۴ اثر شامل: تغییر مرفولوژی شبکه دره‌ها، فرسایش خاک، الگوی رفتار جانوران
موقت (T) ۱ اثر شامل: ندارد

در مرحله بهره‌برداری

دائمی (P) ۴ اثر شامل: ناامنی زیستگاه‌های جانوران، الگوهای رفتاری جانوران، تغییر شکل زمین
موقت (T) ۱ اثر شامل: ندارد

پیامدهای منفی کمتر با شدت ۴- تا ۳/۱-:

در مرحله ساخت

دائمی (P) ۴ اثر شامل: تغییر رژیم آب‌های سطحی، رسوب‌گذاری در آبراهه‌ها، کاهش تراکم پوشش گیاهی، ناامنی زیستگاه‌های جانوری، مهاجرت جانوران

موقت (T) ۱ اثر شامل: افزایش تراز صوتی منطقه، فرسایش خاک، رسوب‌گذاری در آبراهه‌ها، تغییر الگوی رفتاری جانوران

در مرحله بهره‌برداری

دائمی (P) ۴ اثر شامل: افزایش تراز صوتی منطقه، تغییر رژیم آب‌های سطحی، رسوب‌گذاری در آبراهه‌ها، مهاجرت جانوران

موقت (T) ۱ اثر شامل: ندارد

بحث و پیشنهادها

برنامه‌ریزی و توسعه شهرهای جدید، بدون توجه به ابعاد زیست‌محیطی آن با توجه به گستردگی سطح توسعه و میزان دستکاری در طبیعت، هم در مرحله ساخت و هم در مرحله بهره‌برداری می‌تواند آثار و پیامدهای غیرقابل بازگشت و غیرقابل جبران فراوانی برجای بگذارد. این در حالی است که با ابزاری به نام ارزیابی اثرات زیست‌محیطی می‌توان بسیاری از این اثرات و پیامدها را قبل از اجرای پروژه پیش‌بینی نموده و برای آنها اقدامات اصلاحی و طرح‌های بهسازی ارائه نمود. این ابزار در ارزیابی اثرات انواع مختلف توسعه در کشور به کار گرفته شده و هر جا

جدول شماره ۷) اقدامات اصلاحی پیشنهادی برای کاهش اثرات منفی ناشی از فعالیت‌های پروژه بر اجزای محیط زیست - مرحله ساخت

اقدامات اصلاحی	نوع فعالیت	نوع محیط	نوع اثر
<p>اجتناب از پاک‌تراشی بی‌مورد و بیش از حد لازم اراضی خارج از محدوده طرح پاک‌تراشی اراضی.</p> <p>عدم استفاده از علف‌کش‌های شیمیایی که پس از پخش در محیط‌های غیرهدف باعث تخریب پوشش گیاهی می‌شود. برداشتن قشر سطحی خاک و دیپوی آن در محل مناسب به منظور استفاده بعدی در ایجاد فضای سبز</p>	پاک‌تراشی اراضی		
<p>۱- حتی‌الامکان تبعیت از شکل طبیعی زمین به منظور اجتناب از خاکبرداری و خاکریزی بیش از حد</p> <p>۲- محدود کردن عملیات خاکبرداری و خاکریزی به روزهایی که احتمال فرسایش آبی (به دلیل بارندگی) و فرسایش بادی (به دلیل نازام‌بودن هوا) در کمترین حد خود باشد.</p> <p>۳- اجتناب از طولانی شدن عملیات خاکبرداری و خاکریزی که باعث فرسایش بادی و آبی در طول سال خواهد شد.</p>	خاکبرداری و خاکریزی (سطح و آماده‌سازی) اراضی		
<p>۱- حتی‌الامکان اجتناب از تغییر شکل پروفیل طولی طبیعی دره‌ها</p> <p>۲- بدنه‌سازی دره‌ها به گونه‌ای که حداقل تغییر در پروفیل عرضی طبیعی دره‌ها را در پی داشته باشد.</p> <p>۳- حفظ ارتباطات بین دره‌های مجاور از بالادست تا پایین‌دست</p> <p>۴- حتی‌الامکان استفاده از مواد نفوذپذیر (به عنوان مثال خشکه‌چینی) در بدنه‌سازی دره‌ها و حفظ پوشش گیاهی آنها</p>	بدنه‌سازی مسیل‌های طبیعی (احداث کانال‌های زهکش آبهای سطحی)	فیزیکی	دائمی (مرحله ساخت)
<p>۱- در نظر گرفتن تراکم بالاتر (تعداد طبقات بیشتر) به منظور کاهش سطح ساخت‌وساز</p> <p>۲- استفاده از مصالح بوم‌آورد و الگوهای ساخت‌وساز سازگار با اقلیم به منظور کاهش مصرف انرژی در مرحله بهره‌برداری</p> <p>۳- محدود کردن ساخت‌وساز به میزان تقاضای موجود به منظور پرهیز از خالی ماندن ظرفیت ساختمان‌ها و در عوض تخریب بیشتر محیط زیست</p>	ساخت‌وساز مجتمع‌ها و آپارتمان‌های مسکونی، تجاری، اداری و...		

جدول شماره ۸) طرح‌های بهسازی پیشنهادی برای کاهش پیامدهای منفی ناشی از فعالیت‌های پروژه بر اجزای محیط زیست - مرحله ساخت

نوع اثر	نوع محیط	پارامتر مورد تأثیر	
موقت (مرحله ساخت)	فیزیکی	کیفیت صدای زمینه	<ol style="list-style-type: none"> ۱- رفع به موقع نقص فنی ماشین آلات که باعث ایجاد سروصدای اضافی می‌شوند. ۲- محدود کردن فعالیت ماشین آلات به ساعات روز
		رژیم آب‌های سطحی	<ol style="list-style-type: none"> ۱- جلوگیری از ایجاد سد و بند بر روی دره‌های اصلی به منظور برداشت آب ۲- جلوگیری از حذف و کوک کردن آبراه‌ها حتی آبراه‌های فرعی
		مورفولوژی شبکه دره‌ها	<ol style="list-style-type: none"> ۱- جلوگیری از تغییر و دست‌اندازی به پروفیل طولی و عرضی دره‌های اصلی ۲- حتی‌الامکان تمهیدات از شکل طبیعی دره‌ها و عدم تغییر شکل طبیعی آنها ۳- حفظ ارتباطات بین دره‌های مجاور از بالا دست تا پایین دست ۴- جلوگیری از حذف و کوک کردن آبراه‌ها حتی آبراه‌های فرعی
		فرسایش خاک	<ol style="list-style-type: none"> ۱- محدود کردن عملیات خاکبرداری و خاکریزی به زمان‌هایی که احتمال فرسایش آبی (به دلیل بارندگی) و فرسایش بادی (به دلیل ناآرام بودن هوا) در کمترین حد خود باشد. ۲- اجتناب از طولانی شدن عملیات خاکبرداری و خاکریزی که باعث فرسایش بادی و آبی در طول سال خواهد شد. ۳- جلوگیری از حذف پوشش گیاهی در موارد غیرضروری که باعث تشدید عمل فرسایش می‌شود.
		رسوب گذاری	<ol style="list-style-type: none"> ۱- عدم برداشت مصالح فرغنه از بستر رودخانه‌های محدوده طرح ۲- عدم انجام فعالیت‌های خاکبرداری و خاکریزی در زمان جریان‌های فصلی در حرم آبراه‌ها ۳- عدم دپوی مصالح و سوخت به نحوی که در زمان بارندگی قابل انتقال به آبراه‌ها باشند ۴- جلوگیری از دفع پساب و پسماند و نخاله‌های شهری در سیل‌ها و آبراه‌ها ۵- جلوگیری از حذف پوشش گیاهی در موارد غیرضروری که باعث تشدید عمل فرسایش و رسوب گذاری بیشتر می‌شود.
		زیستگاه‌های جانوران	<ol style="list-style-type: none"> ۱- مکان‌یابی شهر و تأسیسات جنسی آن مانند محل دفن و تصفیه‌خانه فاضلاب با فاصله و موقعیت مناسب خارج از مناطق چهارگانه ۲- جلوگیری از تخریب زیستگاه‌های کوچک احتمالی که در محدوده طرح قرار می‌گیرند به ویژه زیستگاه گونه‌های جانوری و گیاهی نادر و در معرض خطر انقراض و حفاظت این گونه زیستگاه‌ها در قالب پارک‌های شهری
		بیولوژیکی	<ol style="list-style-type: none"> ۱- جلوگیری از مکان‌یابی تأسیسات جنسی شهری مانند محل دفن زباله و تصفیه‌خانه فاضلاب یا زیستگاه یا محدوده پرستاری جانوران ۲- در نظر گرفتن پل‌ها یا زیرگذرهای مناسب در محل تقاطع مسیرهای مهاجرت جانوران (حیات وحش) با مسیرهای دسترسی شهر ۳- انجام فعالیت‌های ساختمانی گسترده مانند تسطیح و آماده‌سازی اراضی و جاده سازی خارج از فصل تولید مثل و زادآوری جانوران
		مهاجرت جانوران	<ol style="list-style-type: none"> ۱- مکان‌یابی شهر، مسیرهای دسترسی و تأسیسات جنسی آن مانند محل دفن زباله و تصفیه‌خانه فاضلاب با فاصله و موقعیت مناسب نسبت به زیستگاه‌های جانوری ۲- در نظر گرفتن پل‌ها یا زیرگذرهای مناسب در محل تقاطع مسیرهای مهاجرت جانوران (حیات وحش) با مسیرهای دسترسی شهر ۳- انجام فعالیت‌های ساختمانی گسترده مانند تسطیح و آماده‌سازی اراضی و جاده‌سازی خارج از فصل تولید مثل و زادآوری جانوران

جدول شماره ۹) اقدامات اصلاحی پیشنهادی برای کاهش پیامدهای منفی ناشی از فعالیت‌های پروژه بر اجزای محیط زیست - مرحله بهره‌برداری

نوع اثر	نوع محیط	پارامتر مورد تأثیر	طرح‌های بهسازی
	کیفیت صدای زمینه	کیفیت صدای زمینه	۱- رعایت فرهنگ شهرنشینی و راندگی توسط شهروندان و پرهیز از بوق‌زدن و ایجاد سروصدای بی‌مورد به ویژه در ساعات شب و روزهای تعطیل و خلوت
			۲- در نظر گرفتن سیستم‌های حمل و نقل عمومی متناسب با تقاضای موجود و ترویج فرهنگ استفاده از آن توسط شهروندان و کاهش استفاده از وسیله نقلیه شخصی
			۳- طراحی مناسب فضاهای و خیابان‌های شهری و در نظر گرفتن فضای سبز مناسب به منظور کاهش آلودگی صوتی با انتشار آن به اطراف
فیزیکی	فرسایش خاک	فرسایش خاک	۱- تعیین حریم حفاظتی مناسب برای مسیل‌ها و جلوگیری از تعرض به این حریم‌ها
			۲- جلوگیری از دفع نخاله‌های ساختمانی در مسیل‌ها توسط شهروندان
			۱- رعایت فازبندی اجرایی طرح و ساخت‌وساز اصولی توسط شهروندان در بخش‌هایی که خود مالکان ساخت‌وساز انجام می‌دهند.
شکل زمین	شکل زمین	شکل زمین	۲- جلوگیری از فعالیت‌های ساخت‌وساز غیرقانونی توسط سودجویان در مناطق مجاور طرح و خارج از محدوده طرح
			۱- جلوگیری از تغییر شکل قطعات تثبیک‌شده زمین، شیب مسیرها و شکل دره‌ها و مسیل‌های درون شهر توسط صاحبان املاک خارج از ضوابط شهری تعیین شده به منظور کاهش هزینه‌های ساخت‌وساز.
			۱- جلوگیری از استفاده از مناطق طبیعی (پارک‌های ملی و مناطق حفاظت‌شده) مجاور طرح به عنوان تفریح و تفرج توسط شهروندان خارج از برنامه مدیریت مناطق مذکور
تغییر زیستگاه‌های جانوری	الگوهای رفتاری جانوران	مهاجرت جانوران	۲- تهیه طرح تفصیلی مدیریت برای مناطق حفاظت‌شده نزدیک یا مجاور محدوده طرح به منظور استفاده صحیح و کاهش تخریب‌های ناشی از بازدید از این مناطق توسط ساکنان شهر جدید
			۳- مکانیابی شهر، مسیرهای دسترسی و تأسیسات جنبی آن مانند محل‌های دفن زباله و تصفیه‌خانه فاضلاب با فاصله و موقعیت مناسب خارج از مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست
			۳- جلوگیری از قطع ارتباط فیزیکی و اکولوژیکی شبکه حفاظت‌شده به واسطه اجرای طرح
بیولوژیکی	مهاجرت جانوران	مهاجرت جانوران	۴- در نظر گرفتن پل‌ها یا زیرگذرهای مناسب در محل تقاطع مسیرهای مهاجرت جانوران (حیات وحش) با مسیرهای دسترسی داخل و خارج شهر
			۵- ایجاد فضاهای سبز با وسعت و موقعیت مناسب در سطح شهر به منظور جلب گونه‌های جانوری (پرندگان، پستانداران و...) که در فاز اجرای طرح از منطقه مهاجرت کرده‌اند.

فهرست منابع:

۱. جعفری، علی، طرح پژوهشی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی توسعه شهری (شهرهای جدید: مطالعه موردی - شهر پردیس تهران) بر محیط زیست، مرکز پژوهش‌های سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ۱۳۸۴.
۲. جعفری، علی و طبیبیان منوچهر، برنامه‌ریزی فضای سبز شهری و فراشهری شهر جدید شیرین‌شهر با استفاده از اصول اکولوژی سیمای سرزمین، فصلنامه سبزینه، ۱۳۸۷.
۳. زیاری، کرامت‌الله، برنامه‌ریزی شهرهای جدید، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ دوم، ۱۳۷۹.
۴. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، سند برنامه پنج‌ساله سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹.
۵. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، سند برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴.
۶. شورای عالی حفاظت محیط زیست، صورتجلسه شماره ۱۳۸ مورخ ۷۳/۱/۲۳.
۷. شورای عالی حفاظت محیط زیست، صورتجلسه مورخ ۷۸/۱۰/۱۵.
۸. مخدوم، مجید، شالوده آمایش سرزمین، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۸، ۲۸۹ صفحه.
۹. مخدوم، مجید، کتابنامه درس ارزیابی اثرات توسعه بر محیط زیست دوره کارشناسی ارشد دانشکده محیط زیست دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.
۱۰. مخدوم، مجید، درویش‌صفت، علی‌اصغر، جعفرزاده، هورفر و مخدوم، عبدالرضا، برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست با استفاده از سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.
۱۱. منوری، سیدمسعود، مجموعه راهنمای ارزیابی اثرات زیست‌محیطی انواع توسعه، شماره ۱ تا ۱۳، سازمان حفاظت محیط زیست - برنامه عمران سازمان ملل متحد، ۱۳۸۰.
۱۲. شریعت سیدمحمود و منوری سید مسعود، مقدمه‌ای بر روش‌های ارزیابی اثرات محیط زیست، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۷۵.
۱۳. مهندسین مشاور یادگار طرح، طرح جامع فضای سبز شهر پردیس، ۱۳۸۴.
۱۴. پریور، پرستو، رهیافتی برای مدیریت کیفیت محیط زیست شهری از طریق اصلاح ساختارهای سیمای سرزمین شهری، مطالعه موردی: شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده محیط زیست دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
15. Booth A. G., 1984, Ecology and Planning; The Planning Components, In: Botequilha A. L. and Ahern Jack, 2002, Applying Landscape Ecological Concepts and Metrics in Landscape Planning ,Landscape and Urban Planning 59: 65-93.
16. Botequilha A. L. and Ahern Jack, 2002, Applying Landscape Ecological Concepts and Metrics in Landscape Planning ,Landscape and Urban Planning 59: 65-93.
17. Canter, L. (1978), Environmental Impact. Assessment, McGraw Hill, New York
18. Gunderson, L.H. and Holling, C.S., 2002, Panarchy , first edition, Island Press, Washington, in: Egger, S., 2006, Determining a Sustainable City Model, Environmental Modeling and Software 21:1235-1246.
19. Hardey Dennis, 1991, From Garden Cities to New Towns : Campaigning for Town and Country Planning 1899-1946(Studies in History, Planning and the Environment), Published by Taylor & Francis, ISBN

29. Schaffer Frank, 1970, The New Towns Story, London: Published by Mac Gibbon & Kee, 342 pages.

0419155708, 9780419155706, 340 pages.

20. Howard Ebenezer, 1902, Garden cities of tomorrow, 1st MIT Press Pbk. Ed.

21. Leopold, A., 1949. A Sand County Almanac, London: Oxford University Press.

22. Mc Harg Ian L., 1969, Design with Nature, American Museum of Natural History.

23. Newman P., 1999, Sustainability and cities: Extending the metabolism model, Landscape and Urban Planning 44: 219-226.

24. Nouri J. and Malmasi S., 2004, Environmental impact assessment of urban development plan by vulnerability model application, International Journal of Environmental Science & Technology, Vol. 1, No. 1, pp. 7-15.

25. Osborn F. and Whittick A., 1979, New Towns, Their Origins, Achievements and Progress, in: Current Book Review Citations

26. Published by H.W. Wilson Co, 1981.

27. Potter, S. and Thomas, R. ,1986, The New Town Experience, Open University Press.

28. Rees, W., 1996, Urban Ecological footprints: Why cities cannot be sustainable and why they are a key to sustainability, Environmental Impact Assessment Review, 223-248.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ۵۸ ■

رهیافتی بر نقش موقوفات در ساماندهی فضاهای شهری (با نگاه ویژه بر موقوفات شهر اصفهان)

دکتر محمدرضا بمانیان*

دانشیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

مهندس پرهام بقایی**

کارشناس ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

مهندس آرین امیرخانی***

کارشناس ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

A Survey on the Role of pious Foundations in Forming the Urban Spaces with Particular Reference to the Foundations of Isfahan Province

Abstract

Pious foundations have always had a vital importance in survival of cultural, economic and social centers. Besides, their otherworldly effects these foundations have an important role in forming and trimming urban and suburban spaces. Thus they have got a high position in Islamic culture and Islamic cities. This is indeed important in Iran due to the blend of pious foundations with Islamic cultures.

In the history of Iranian architecture there are traces of different pious constructions such as schools, mosques, caravanserais, baths, bazaars, etc.

With no doubt, each of the above foundations has had an important role in forming the scientific bases and thoughts of the society.

In this survey, the results and effects of having such foundations are discussed in the society today.

The results show the important role of pious foundations in forming the urban design of Isfahan province. Meanwhile, we can express that due to the existence of Islamic thoughts and culture in different regions of Iran, various forms of such foundations have always been found through the history of this country.

Keywords: Pious foundation, Islam, Urban Spaces, Isfahan

چکیده

موقوفات در تأسیس و تداوم حیات نهادها و مراکز فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی تأثیر فراوانی داشته و توانسته‌اند در دوره‌های مختلف تاریخ، منشأ حرکت‌های مؤثری باشند. پیوستگی وقف با اسلام و به عبارتی پشتوانه‌های دینی آن باعث می‌شود، که توجه شایانی از سوی جامعه نسبت به آن به عمل آید. در تاریخ، مدارس علمیه، مساجد، تکایا، حسینیه‌ها و حتی کاروانسراها، حمام‌ها و بازارچه‌های بسیاری دیده می‌شود، که محصول وقف هستند. بی‌تردید هر یک از این نهادها و مراکز در شکل‌گیری نظام فکری و علمی جامعه، نقش حائز اهمیتی داشته‌اند. امروزه نیز وقف، خود را به شکل‌های گوناگونی چون تأسیس مدارس، اهدای کتاب به کتابخانه‌ها و تأسیس مراکز علمی و تحقیقی نشان می‌دهد. طبیعی است مطالعه و پژوهش در این زمینه می‌تواند راهنمای مناسبی برای گسترش فرهنگ وقف و سوق دادن امکانات جامعه به سوی فراهم آوردن بسترهای مناسب آموزشی، تحقیقی و نظایر آن باشد.

در پژوهش حاضر درباره نتایج و آثار وقف به صورت واقعی و عینی بحث می‌شود. این پژوهش که در قالب مطالعه توصیفی و گذشته‌نگر صورت پذیرفته است، بیانگر آن است که در شهری مانند اصفهان، وقف تا چه اندازه توانسته تأثیرگذار باشد. بدیهی است که پذیریم موقعیت تمامی شهرهای ایران به دلیل حضور و نفوذ بیش دینی با این مفهوم دینی گره خورده و در نتیجه در هر شهری می‌توان آثاری از وقف را در تأسیس و اداره مساجد، مدارس، بیمارستان‌ها و مواردی از این دست مشاهده نمود.

واژگان کلیدی:

موقوفات، وقف اسلامی، فضای شهری، اصفهان

مقدمه:

فرهنگ و تمدن اسلامی و عناصر تشکیل دهنده آن به گونه‌ای است، که در صورت شناخت عمیق و همه‌جانبه آنها می‌توان راه کارهای توسعه و پیشرفت معنوی و مادی جامعه بشری را از یک سو و چاره حل معضلات و مشکلات آن را از سوی دیگر در تعالیم حیات‌بخش این فرهنگ الهی جستجو کرد. توصیه به داشتن روحیه انفاق، احسان، ایثار، تعاون، فداکاری، نوع‌دوستی، تعاضد، همیاری و ایجاد صدقات جاریه در قالب سنت حسنه وقف یکی از عناصر و عوامل به‌وجود آورنده فرهنگ و تمدن اسلامی است که ثمرات علمی، بهداشتی-درمانی، اجتماعی و فرهنگی فراوانی در توسعه جامعه و رفع نیازهای روز آن در طول تاریخ داشته است.

در حال حاضر نیز اگر فرهنگ «وقف» این ثروت عظیم مردمی، که بر اعتقادات دینی و انگیزه‌های نوع دوستی مردم تکیه دارد، با روش‌های درست تبلیغی، به نسل امروز شناسانده شود، علاوه بر قدردانی از واقفان و نیکوکاران گذشته که یادگارهای ماندگاری از خود بر جای گذاشته‌اند، نسل حاضر و آیندگان نیز به انجام کارهای خیر و عام‌المنفعه تشویق خواهند شد. با تبیین ارزش‌های اسلامی چون سنت وقف، خواهیم دید که هیچ یک از نیازهای روز جامعه از دید واقفان نیک‌سرشت به‌دور نمانده است.

از جمله مشکلات امروز بشریت در سطح جهان مسأله محیط زیست و چگونگی حفظ آن می‌باشد. ما در این نوشتار کوتاه علاوه بر توجه فرهنگ اصیل اسلام به حفظ محیط زیست و طراحی محیط و ایجاد فضای سبز و عنایت به موضوع آب و آبیاری، به نقش تاریخی موقوفات در این باره خواهیم پرداخت و معتقدیم که وقف که یکی از بهترین و ماندگارترین روش‌های مشارکت مردمی در حل مشکلات

جامعه می‌باشد و در زمینه حفاظت از محیط زیست می‌تواند منشاء خدمات فراوانی باشد.

در کنار مشکلاتی که بشر امروز دارد فاجعه به هم خوردن تعادل محیط زیست، یکی از مهم‌ترین مسائل امروز انسان است. در پی یافتن علل این مسأله، بی‌تردید یکی از مهم‌ترین عوامل عبارت است از: بسط و توسعه فناوری. از یک سو فناوری، دستاوردهای بسیار عظیم و شگفت‌انگیزی برای بشر داشته است، از سوی دیگر همین عامل سازنده و دگرگون‌کننده زندگی انسان خود را در معرض نابودی قرار داده است.

به‌طور کلی نقش موقوفات اسلام در سه مقوله عمده محیط زیست، حائز اهمیت می‌باشد:

۱- طراحی محیط شهری؛ ۲- موضوع آب و آبیاری به عنوان زمینه اصلی فراهم‌کننده حیات و بهداشت در محیط زیست؛ ۳- ایجاد فضای سبز.

در کنار آثار بی‌شمار اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و اخروی وقف، جلوه فضایی آن به شکل نقطه‌ای، نواری و گسترده، چشم‌انداز فرهنگی حوزه‌های زیست‌شهری و روستایی را آرایش می‌دهد و از این بابت است که وقف در جغرافیای جهان بینی و جغرافیای فرهنگی شهرهای جهان اسلام و بالخصوص کشور ما جایگاه والایی می‌یابد؛ زیرا هر چند وقف در دیگر ادیان نیز نظایری دارد، اما در نظام جهان بینی اسلامی به‌صورت رکن مهم و پویای به کار گرفته شده، که از قوه‌های محرکه حفظ و نشر معارف اسلامی، بزرگداشت، گرامیداشت و دوام مراسم مذهبی و نیز از جهاتی برآورنده نیازهای متنوع مادی انسان در هر عصر و زمان در دنیا و موجب رستگاری او در جهان عقبی است. موضوع و املاک و مستغلات و رقیبات موقوفه می‌تواند، از سنگ‌نشته‌ای کوچک، درختی مثمر، زمین کشاورزی، باغ میوه، قلمستان

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shabri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

■ ۶۰ ■

(تصویر شماره ۱) کاروانسرای شاه عباس اصفهان نمونه بنای خدماتی وقفی (مأخذ: منبع شماره ۱۴)

و بیشه، قنات، نهر، آب انبار، دکان، حمام، خانه، مسجد، حسینیه، مدرسه، بیمارستان، روستا، کارخانه تا عمارات مجموعه‌های وقفی را تا بنیاد کوی و شهرهای وقفی برای تأمین مقاصد خدایسندانه شامل شود. بدین ترتیب وقف سیستم لازمی در تحقق برخی از ضرورت‌های دین است. کیفیت عمومی شهرسازی، شیوه ترکیب و طراحی سازمان فضایی کارکردهای اساسی زندگی انسان در حوزه‌های زیست، بخصوص شهرها، از همان آغاز اسلام بر محور بنیاد سه کارکرد اصلی یعنی مسجد (یا جامع یا حوزه علمیه)، ساختمان‌های دستگاه اجرایی حکومت و بازار، به ترتیب برای انجام و اجرای ضرورت‌های دینی - فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در شهرها و حوزه‌های تابعه روستایی آنها حرکت می‌کرد. این سه کارکرد اصلی یا ارکان زندگی در مرکز و کانون شهرها جایگزین و یا بر پا می‌شدند. وجود این کارکردها، منطبق با ماهیت دین اسلام، به عنوان نظام فراگیر زندگی دنیوی و اخروی امت اسلامی است.

مشارکت و دخالت مردم در سازماندهی محیط پیرامون خود از طریق ایجاد و احداث بناهای وقفی یکی از جنبه‌های مهم تأثیر وقف در تشکل و قوام جوامع بشری به شمار می‌رود. (تصویر ۱)

به‌طور کلی نقش وقف در حیات جوامع انسانی آن‌چنان وسیع و گسترده است، که باید از آن به عنوان یک «نظام» نام برد. نظام به این عنوان که وقف تمام ابعاد و جنبه‌های مختلف یک جامعه انسانی را شامل می‌شود و کمتر اموری از جامعه را می‌توان یافت که از پوشش نظام وقف خارج باشد. علی‌رغم گستردگی و شمول فعالیت‌های وقفی در جامعه تاکنون بحث جدی در زمینه‌های مهمی چون نقش وقف در شکل‌گیری فضاهای شهری و همچنین تأثیر ضوابط و مقررات شهرسازی در توسعه و گسترش موقوفات صورت نگرفته است.

یکی از ویژگی‌های مهم انسان‌ها دخالت در محیط زیست طبیعی و ساختن محیط مصنوع جهت زندگی اجتماعی است. در میان ساخته‌های دست انسان، بی‌شک فضاها و محل‌های زندگی شهری پیچیده‌ترین و در عین حال مهمترین مصنوع بشری بوده و در واقع عصاره تلاش و تمدن انسانی در روی زمین در شهرها تجلی پیدا کرده است.

در شکل‌گیری و تشکل فضاها و ساختارهای شهری، عوامل مختلفی دخالت دارند. از مهمترین عواملی که از سوی محققان مختلف تأکید زیادی بر نقش آنها در شکل‌گیری فضاهای شهری شده است، می‌توان به این سه عامل اشاره کرد. ۱- عامل جهان‌بینی یا چگونگی نگرش به جهان؛ ۲- عامل اقتصادی یا چگونگی تعریف جهان مادی؛ ۳- عامل اقلیمی - محیطی با شرایط محیط زیست طبیعی. در تاریخ شهرنشینی ایران برحسب اهمیت و نقش مسلط هر یک از این عوامل، شاهد شکل‌گیری فضاهای شهری گوناگون و مختلفی هستیم. در بین این عوامل بی‌شک تأثیر عامل جهان‌بینی و ارزش‌های دینی و مذهبی بر ساخت و تولید فضاهای شهری بویژه در دوره اسلامی بسیار تعیین‌کننده و مهم است. به همین دلیل در ایران علی‌رغم گوناگونی و تنوع محیط‌های طبیعی و اقلیمی، شاهد ساخت‌وساز فضایی مشابه در اکثر شهرها در طی تاریخ دوره اسلامی هستیم. از این‌رو یکی از ویژگی‌های این گونه شهرها که تحت حاکمیت و تسلط اسلام شکل گرفته‌اند، انصاف به واژه اسلامی و «شهراسلامی» است. این واژه به خوبی نقش فرهنگ و اعتقادات اسلامی در شکل‌گیری شهرها و فضاهای شهری در سرزمین‌های اسلامی را، در مقایسه با سایر ادیان و مذاهب، نشان می‌دهد. این توضیح ضروری است که با توجه به حجم بالای موقوفات و کارکردهای متنوع، موارد وقفی در ساماندهی فضاهای شهری چون تکایا، حسینیه‌ها، آب‌انبارها، کاروانسراها، مدارس، مساجد، باغات، اراضی کشاورزی وقفی و مواردی از این دست، پژوهش حاضر، صرفاً به بررسی موقوفاتی که در قالب اینبه پدید آمده‌اند، اشاره دارد و جهت رعایت اختصار در مقاله، دیگر موارد مورد مطالعه در این باب به واکاوی در سایر پژوهش‌ها محول شده است.

۱. مبانی نظری:

مفهوم وقف

وقف عبارت است از اینکه عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود. «(ماده ۵۵ قانون مدنی). جمع این واژه اوقاف است. به مال و زمین وقف شده، موقوفه گفته می‌شود (صادقی‌گلدر، ۱۳۸۵: ۱). وقف از جمله عقود معینی است، که در فقه

امامیه، از اعتبار خاصی برخوردار می‌باشد (ابراهیم‌حسن، ۱۴۲۲:۳۴).

پیشینه در ایران

در اواخر شاهنشاهی ساسانیان بنیادهای نیکوکاری به منظور رستگاری روان، در ایران بنیاد شد؛ که پول آن صرف کمک به تنگدستان و احداث تأسیسات عام‌المنفعه می‌شد. همین بنیادها بعدها الگویی برای وقف اسلامی شدند.

در ایران در تشکیلات اداری دوره سامانیان (۳۸۹-۲۶۱ هجری) از دیوان موقوفات و یا دیوان اوقاف نام برده شده، که کار آن رسیدگی به امور مساجد و اراضی موقوفه بوده است (دریایی، ۱۳۸۳:۸۳).

انعقاد وقف

برای انعقاد وقف به جز شرایط اساسی که در جدول شماره ۱ ذکر گردیده، شرایط خاصی ضروری می‌باشد، که عبارتند از:

۱. حبس عین: منظور از حبس مال موقوفه این است که واقف (وقف‌دهنده)، در مدت وقف، حق هیچ‌گونه دخل و تصرفی در عین موقوفه ندارد. یعنی واقف حق ندارد که مال موقوفه را بفروشد، یا این که هرگونه نقل و انتقال حقوقی نسبت به مال موقوفه انجام دهد؛ یا تصرفی در مال موقوفه بکند، که منافی وقف باشد.

۲. تسبیل منفعت: وقف در صورتی صحیح می‌باشد، که منظور واقف از وقف، حبس عین، به منظور قرب الهی و فی سبیل الله باشد.

۳. قابلیت بقای عین: «فقط وقف مالی جایز می‌باشد، که با بقای عین بتوان از آن منتفع شد...» (ماده ۵۸ قانون مدنی). بنابر این وقف مالی که در صورت

استفاده از آن مال، قابلیت بقا ندارد، باطل می‌باشد؛ به عنوان مثال خوراکی‌ها را نمی‌توان وقف نمود.
۴. قبض عین: وقف از عقود تشریفاتی می‌باشد. بنابر این وقف زمانی تحقق پیدا می‌کند، که واقف عین موقوفه را در اختیار موقوف‌علیه (کسی که وقف به نفع اوست) یا موقوف‌علیهم قرار دهد و عین موقوفه به قبض موقوف‌علیه یا موقوف‌علیهم درآید (قاری‌الهروی، ۱۴۱۸:۱۲۴).

آثار وقف

وقف از جمله عقود لازم می‌باشد. بنابر این بعد از انعقاد وقف، واقف نمی‌تواند از آن برگردد و اختیار هر گونه تصرفی در عین موقوفه را از دست می‌دهد. این است که ماده ۶۱ قانون مدنی در عبارتی مفصل بیان می‌کند: «وقف بعد از وقوع آن به نحو صحت و حصول قبض لازم است و واقف نمی‌تواند از آن رجوع کند یا در آن تغییری بدهد، یا از موقوف‌علیهم کسی را خارج کند، یا کسی را داخل در موقوف‌علیهم نماید، یا با آنها شریک کند، یا اگر در ضمن عقد متولی معین نکرده، بعد از آن متولی قرار دهد، یا خود به عنوان تولیت دخالت کند» (عمار، ۱۴۱۲:۶۴).

دست‌های بخشنده و نگاه‌های مهربانی که از اقشار محروم جامعه دستگیری می‌کنند و با وقف بخشی از دسترنج خود، گره‌های بسیاری را از مشکلات زندگی نیازمندان می‌گشاید، حقیقتاً خود را مجرای فیوضات ربانی و تجلی‌گاه اوصاف بخشندگی و رحمانیت پروردگار قرار داده‌اند و بر این توفیق بی‌نظیر شاکر هستند. خداوند بزرگ که خود فیاض علی‌الاطلاق و معطی وجود و منبع همه خیرها و خوبی‌هاست، کسانی را که واجد چنین صفاتی باشند، گرامی داشته و در قرآن مجید با آیه کریمه «والله یحب‌المحسنین» و آیات بسیاری دیگر ستوده است (ابراهیم‌حسن، ۱۴۲۲:۱۳۱).

شرایط وقف	دوام	یعنی وقف باید ابدی باشد نه موقت
	تنجیز	یعنی وقف معلق و مشروط نباشد.
	به تصرف‌دادن	یعنی مسلط‌کردن موقوف‌علیهم یا متولی یا حاکم بر موقوفه و برداشتن تسلط خود از آن.
	از خود بیرون کردن	یعنی بر خود وقف نکردن.

(جدول شماره ۱) شرایط اساسی برای وقف (منبع: نگارندگان)

حضرت نیز آنها را موقوفه قرار داد، تا اصل باغها محفوظ ماند و ثمره‌هایش مورد استفاده امت اسلامی قرار گیرد.

(تصویر شماره ۲) مقبره عمو عبدالله
(ماخذ: منبع شماره ۱۷)

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

۶۳

هر تمدن از خود خاصیت‌ها و نشانه‌هایی دارد، که آن را از تمدن‌های دیگر جدا می‌سازد، اکثر این نشانه‌ها و خاصیت‌ها از اصول و اهداف اساسی آن تمدن سرچشمه می‌گیرد. تمدن اسلامی بین سایر تمدن‌ها، صاحب امتیاز اصل تکافل اجتماعی بین افراد جامعه می‌باشد، که در زمانه‌های مختلف به پیمان‌ها و وسیع تطبیق گردیده است. مسلمانان به استناد این اصل، شکل یک بدن را داشتند، مصیبت یک فرد، مصیبت تمام جامعه محسوب می‌گردد. لذا مسلمانان سعی دارند تا در مالی که خداوند به آنان ارزانی فرموده، مسافران و نیازمندان را شریک سازند. این تکافل و احساس برادری و هم‌نوع‌پروری را در سایر ادیان نمی‌یابیم. نظام وقف در زمان جاهلیت رواج نداشت، رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم، صحابه کرام رضوان‌الله‌علیهم‌اجمعین را به خاطر رفع احتیاجات فقرا به این نوع صدقه تشویق نمود. غربی‌ها بعد از آنکه با تمدن اسلامی آشنایی حاصل کردند وقف را شناختند. مؤسساتی چون (انجمن‌سکونیه) را مبنی بر وقف در فقه اسلامی تأسیس نمودند. ولی آنان هدف این عمل خویش را محض نفع دنیوی قرار دادند که با آخرت و ثواب آن ربطی نداشت. مشهورترین وقف در آمریکا، وقف «جون او کیسفلیر» می‌باشد.

خصوصیات اجتماعی و اقتصادی وقف اسلامی

وقف بهترین و مؤثرترین وسیله تکافل اجتماعی اسلامی است. از امتیازات شریعت اسلامی آن است، که مسلمان را بر تکافل اجتماعی ترغیب می‌نماید، آنان را بر صدقه‌دادن در راه‌های خیر و اعانه مساکین تشویق می‌کند. نصوص قرآن کریم و احادیث نبوی بر این مطلب تأکید می‌کند. این نصوص شرعی در زمان‌های گذشته انگیزه مهمی بوده تا مسلمانان صدقه دهند و اموال خود را در راه‌های مختلف خیر و بهبود وقف نمایند. (تصویر ۲ نمونه‌ای از بناهای وقفی در ایران را نشان می‌دهد) (صادقی گلدر، ۱۳۸۵: ۱۹۲). درباره وقف، آیاتی مخصوص در قرآن کریم مذکور نیست، لیکن آن چه کلاً بر کردن کارهای خیر وجود دارد، دال بر این کارها است. بعضی از علمای اسلام چند آیه مبارکه را در این راه آورده‌اند: از آن جمله آیه:

وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ [البقره: ۱۷۷].

«به خویشاوندان و یتیمان و درماندگان و وامانداگان در راه و گدایان دهد و در راه آزادسازی بردگان صرف کند و نماز را بر پا دارد و زکات را بپردازد، وفاکنندگان به پیمان خود بوده، هنگامی که پیمان بندند و در برابر فقر و به هنگام نبرد شکیباییند، اینان کسانی هستند، که راست می‌گویند و به راستی پرهیزکاران اینانند» (ابراهیم حسن، ۱۴۲۲: ۸۷).

مسلمانان عقیده دارند که هر صدقه آنها علی‌رغم منفعت دنیوی، مفاد و ثواب اخروی را دارا می‌باشد، از جمله آن صدقه‌ها وقف هم می‌باشد، وقف از قدیم‌الایام در تمدن اسلامی و پیش‌برد آن نقش مهم ایفا نموده، در کتاب‌های حدیث و سیرت آمده است: در حدیث شریف از حضرت جابر بن عبدالله نقل است، که حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وسلم فرمودند: هر فرد قادر به وقف در میان صحابه، برخی از دارایی خود را وقف گردانیده بود (ابن‌الجوزی، ۱۳۵۹: ۲۲۶).

واقعی در کتاب مغازی، نقل می‌کند: مخیرق بن نصر (۳هـ ق) به پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وسلم وصیت کرد، تا اموالش را که هفت باغ بود، در راه خدا به مصرف رساند،

قرآن	(آل عمران، آیه ۹۲؛ مزل، آیه ۲۰؛ بقره، آیه ۱۷۷) (بقره، آیات ۲۶۰-۲۶۳، ۲۶۱-۲۶۶) (آیه ۴۶ سوره کهف و آیه ۷۶ سوره مریم)
سنت	دومین منبع وقف سنت است. و سنت به قول، فعل و تقریر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تعریف شده است.
اجماع و عقل	در فقه امامیه وقف مشروع و حتی ممدوح است و می توان گفت که اکثریت قریب به اتفاق فقهای سایر مذاهب اسلامی نیز، موافق قول امامیه اند.
جوامع دیگر	در کشورهای اروپایی، وقف به معنایی که در قوانین ما وجود دارد به چشم نمی خورد، ولی مؤسسه های خیریه فراوانی در سراسر جهان به وجود آمده و املاک و اموالی برای آنها تخصیص یافته و فروش و انتقال آن املاک و اشیا نیز منع شده است.

(جدول شماره ۲) منابع اصلی ترویج وقف (منبع: نگارندگان)

بسیاری از عناصر و اجزای شهری را که نقش عمده ای در عملکرد و حیات زندگی شهری دارند، می توان مشاهده کرد؛ که نظام وقف در شکل گیری آنها نقشی بسزا داشته است (Pion, 2000: 143).

این تأثیر به گونه ای است، که اگر فضاهای عمومی و عام المنفعه که در ساختار شهرهای سنتی ایران تقریباً بسیاری از آنها موقوفه اند حذف شود، چیزی جز مجموعه ای پراکنده و گسسته از مساکن، دکان های تجاری و در کل فضاهای خصوصی باقی نمی ماند. در واقع بسیاری از فضاهای عمومی در شهرهای سنتی ایران که عامل اصلی پیوند مجموعه عناصر تشکیل دهنده شهر به یکدیگرند، وقفی می باشند (Trancik, 1986: 202). از نظر کالبدی، نقش وقف را می توان در ایجاد و احداث خردترین عناصر کالبدی شهر نظیر مساجد، مدارس، حمام ها، آب انبارها، سقاخانه ها، روشنایی معابر و بازارچه ها، تا شکل گیری و تولید کلان ترین فضاهای شهری نظیر بازارها و مجموعه های وقفی مشاهده و پیگیری کرد، جدای از

در حالی که غرب از این اصل نظام اسلامی استفاده نموده، اولی است که ما نیز به طرز بهینه از آن استفاده نموده و ضرورت های اجتماعی و اقتصادی جامعه خود را رفع نماییم. عمل وقف در بسیاری مراجع و منابع دینی و غیردینی مورد توجه قرار گرفته که اصلی ترین این منابع در جدول ۲ ذکر گردیده است.

۲. موقوفات و فضای شهری:

نقش وقف در ساماندهی فضاهای شهری

وقف یکی از ارزش های والای انسانی است، که تحت تأثیر جهان بینی دینی و مذهبی اسلام، علاوه بر این که از نظر اجتماعی و اقتصادی کارکردهای فراوان و مهمی در زندگی روزانه و فعالیت های شهری دارد، از نظر کالبدی نیز نقش بسیار مؤثری در شکل دهی به ساخت فضایی شهرهای دوره اسلامی بویژه شهرهای ایران داشته است (Harold Vreeland, 1957: 290).

با نگاهی گذرا به سیما و بافت کالبدی شهرهای ایران،

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No. 21 Autumn 2008

۶۴

(تصویر شماره ۳) مسجد ذوالفقار (آذیران) در اصفهان نمونه ای از بنای عمومی وقفی (مأخذ: منبع شماره ۱۷)

۲- سفرنامه ابن بطوطه
پر از ذکر این مراکز
است و به عنوان درج
۶۰/۱ آمده است: مزار
ابو یعقوب زاویه ای برای
اطعام مسافرین دارد که
می گویند وقف آن از طرف
سلطان صلاح الدین الایوبی
بوده است.

بسیاری آثار و تک‌بناهای شاخص و مهم شهری، در تاریخ شهرسازی ایرانی-اسلامی به مجموعه‌های کالبدی پیوسته و همبسته‌ای در مقیاس‌های مختلف شهری، از مقیاس یک مرکز محله یا محله تا مقیاس مرکز شهر و یا شهر بر می‌خوریم، که سنت وقف در شکل‌گیری آنها نقش اساسی داشته است (Stevens, 1962:70).

بسیاری از شهرهای قدیمی، اغلب محله‌های کوچکی بوده‌اند، که بتدریج شکل گرفته‌اند و با افزایش جمعیت و توسعه بناها و اماکن، به شهر تبدیل شده‌اند. این محله‌ها که از پیش طراحی نشده بودند، برای احداث و ایجاد مراکز و فضاهای خدماتی-عمومی در آنها بالطبع هیچ‌گونه پیش‌بینی به عمل نمی‌آمد، ولی در عین حال شاهد هستیم، که شهرهای سنتی و قدیمی ایران در نظام و ساختار محله‌ای خود از انسجام و پیوستگی قوی برخوردار بوده‌اند و تقریباً بسیاری از خدمات و نیازهای شهری و محله‌ای به شکلی خودجوش و طبیعی در آنها ایجاد شده بود. این اجزا و عناصر، عموماً بدون اتکا به منابع و اعتبارات دولتی و در چهارچوب نظام وقف و با سرمایه‌های مردم احداث می‌شدند. در واقع تحت تأثیر فرهنگ وقف، بسیاری از تأسیسات زیربنایی و روبنایی در مجتمع‌های زیستی بدون این که حکومت‌ها اصولاً وظیفه‌ای در ایجاد آنها احساس کنند، توسط مردم ساخته می‌شدند (Hooglund, 1982:316).

نظام وقف نه تنها موجد ساخت و ایجاد بسیاری از فضاها و عناصر با ارزش شهرها بوده است، بلکه ارتباط و پیوند معنوی و نزدیک موقوف با امور دینی و مذهبی، سبب ماندگاری و پایداری فضاهای شهری موقوفه در طی زمان شده است. در یک نظر اجمالی می‌توان گفت مالیکت بسیاری از آثار و عناصر شهری که در زمره موارث فرهنگی و تاریخی کشور به شمار می‌روند، وقفی است. در واقع علل ماندگاری بسیاری از میراث‌های معماری و شهرسازی ایران در بستر زمان را باید در نقش فرهنگ متعالی وقف جستجو کرد. از طرف دیگر اصول و ویژگی‌های نظام وقف به گونه‌ای است که بسیاری از این فضاها و عناصر از طریق رقبات درآمدزایی که بر آنها وقف شده‌اند، خود را محافظت و مرمت کرده و در نهایت آبادان و معمور، بر جای باقی مانده‌اند. همچنین ماهیت ابدی، دایمی و غیرقابل فروش

و انتقال‌بودن موقوفات و صرف منافع رقبات آنها در راه مقاصد خیر و برای کارکردها و مصالح جامعه مسلمین، موجب شده است، که تعداد زیادی از موقوفات یا رقبات، به خصوص املاک غیرمنقول چون مساجد(تصویر شماره ۳)، حوزه‌های علمیه مدارس، کتابخانه‌ها، بیمارستان‌ها، مسافرخانه‌ها، آب‌انبارها، و قنوات، پل‌ها، حمام‌های عمومی و بازار که کم‌وبیش، دارای ساختار پایدار و استواری هستند، از سایر عناصر شهری پایدارتر باقی مانده‌اند. از جمله مشخصات مهم بناهای وقفی در شهرهای سنتی ایران، در نظر گرفتن تعدد روابط در بهره‌وری از آنهاست (Blunt, 1966:101).

مراد از تعدد روابط، میزان وجود ابعاد مختلف روابط، در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و زیرمجموعه‌های هر یک از آنها در شبکه روابط بین عناصر شهری است. وضعیت به اصطلاح مطلوب برای ساختار فضایی شهر آن است، که این چهار نوع رابطه به صورت هم‌وزن، در شبکه روابط فضایی کالبدی شهر حضور داشته باشند، در غیر این صورت با تمرکز روابط در یک حوزه خاص، عملاً روابط، تک‌عملکردی شده و فضا از کارکرد سایر حوزه‌ها محروم می‌شود، در حالی که تنوع عملکردها، یکی از اصول سازمان فضایی شهرهاست (Mohammadi, 2002:38).

در ساختار فضایی شهرهای سنتی ایران، از مراکز مهم شهری که تعدد روابط در آن را به شکل بارزی می‌توان مشاهده کرد، بازارهای شهری هستند. در ساختار فضایی شهرهای سنتی ایران، بازار (تصویر شماره ۴) و مجموعه‌ای از دکان‌های وقفی فقط یک مرکز تجاری نیست (فقط منحصر به روابط اقتصادی نمی‌شود)؛ بلکه وجود عناصر و عملکردهای متعدد و متنوع، نظیر مدارس علمیه دینی و مساجد و مواردی از این دست، در درون بازار موجب تنوع روابط در ساختار روابط بازار می‌شود. در واقع اهمیت و جایگاه بسیار مهم بازار در ساختار فضایی شهرهای سنتی ایران را که همانند لولایی تمام اجزا و عناصر شهری را به هم پیوند می‌دهد، باید در تعدد و تنوع روابط بین عناصر و عملکردهای آن جستجو کرد(حاجی‌قاسمی، ۱۳۸۳: ۸).

نقش موقوفات در طراحی فضای شهری اصفهان

با استیلای مغولان بر ایران، به سال (۱۶هـ.ق)، مرحله درخشانی از تمدن و فرهنگ اسلامی-ایرانی که مرکزیت آن بیشتر در خراسان بود، به افول گرایید (کسائیان، ۱۳۸۳:۲۴۹).

تقریباً پس از سه قرن، زمینه‌ای فراهم شد، تا شعله‌های تمدن اسلامی-ایرانی، دگر بار از دل انبوه خاکسترها سربرآورد و پس از غروب آفتابی که از خراسان برآمده بود، آفتاب تمدن اسلامی-ایرانی از افق اصفهان طلوع کرد و این شهر را به کانون عظیم علم و هنر و معرفت و حکمت و شعر و ادب مبدل ساخت. اصفهان از آن پس برای قرن‌ها نگین انگشتی مشرق زمین شد. نکته‌ای مهم که می‌بایست به آن اشاره کرد، نقش فرهنگ وقف در شکل‌گیری اصفهان، به عنوان کانون دومین مرحله درخشش تمدن اسلامی-ایرانی است (استیرن، ۱۳۷۷:۱۸۱). همچنان که تأثیر نهاد وقف در تشکیل

مرحله نخست درخشش این تمدن پیش از هجوم مغول را نباید از یاد برد؛ دوران شکوفایی اصفهان را باید دوران طلایی وقف در تاریخ ایران دانست و از قرن یازدهم هجری تاکنون، آثار آن با وضوح بیشتری مشخص گردید (همایی شیرازی اصفهانی، ۱۳۸۴:۱۲۳).

مرکزیت اصفهان در دوره‌هایی از تاریخ ایران موجب شده است، این منطقه کانون توجه پژوهش‌های جهانی قرار گیرد و این که علی‌رغم همه تحقیقات انجام گرفته در عرصه‌های مختلف جامعه‌شناسی و مردم‌شناختی، هنری و زیبایی‌شناختی توسط

(تصویر شماره ۴) سردر بازار قیصریه نمونه‌ای از وقف در فضاهای تجاری شهری در شهر اصفهان (مأخذ: منبع شماره ۲۲)

منظور از شدت روابط، میزان فراوانی روابط بین عناصر ساختار شهری است. به عنوان مثال تعداد روابطی که بین فعالیت‌های تجاری و مذهبی در ساختار شهری صورت می‌گیرد، میزان فراوانی روابط دوکاربری محسوب می‌شود. در صورتی که میان فراوانی روابط عناصر در ابعاد چهارگانه افزایش یابد، به همان نسبت استحکام ساختار فضایی - کالبدی شهر افزایش می‌یابد (Lockhart, 1939:303).

اصولاً باید گفت یک‌سری از بناهای وقفی از نظر تاریخی بسیار پراهمیت‌اند و حتی در حال حاضر در برخی جاها از اهمیت سرشاری برخوردارند. نهاد وقف یا موقوفات برای جغرافیای اجتماعی، فرهنگی و جغرافیای اقتصادی شرق اسلامی و بویژه شهرهای آن از سه‌جنبه دارای اهمیت است: ۱- به لحاظ اهمیت تکوینی و مکانی؛ ۲- از لحاظ اهمیت اجتماعی و اقتصادی؛ ۳- از لحاظ اهمیت سیاسی (Harold Vreeland, 1957:171).

(جدول شماره ۳) انواع متداول بناهای وقفی را نشان می‌دهد.

(جدول شماره ۳) گونه‌های متداول بناهای وقفی به لحاظ عملکرد (منبع: نگارندگان)

مذهبی	مساجد، تکایا، حسینیه‌ها
تجاری	بازارچه، سراها
آموزشی-فرهنگی	مدارس علمیه، کتابخانه
خدماتی	آب‌انبارها، بیمارستان‌ها، پل‌ها، حمام‌ها، سقاخانه‌ها، قنوت، کاروانسراها

محققان، اندیشمندان و سفرنامه‌نویسان داخلی و خارجی، موضوع وقف از دیدها و دیدگاه‌ها تا حدود زیادی پنهان مانده است (همان: ۱۴۲).

شهر اصفهان با داشتن آثار باستانی متعدد و بی‌نظیرش، در میان شهرهای ایران شاخص و متمایز است. متجاوز از ۲۷۳ اثر باستانی ثبت شده مهم و باارزش در این شهر وجود دارد، که قسمت اعظم آن را موقوفات شهر تشکیل می‌دهد و دیدن این همه آثار شهری و هنری، تجلی روح و هنر گذشتگان را به ما می‌نمایاند. موقوفات شهر اصفهان، اغلب در خارج از شهر، دارای رقباتی است، که درآمد آنها به حفظ و نگهداری موقوفات کمک شایانی می‌کند. توسعه و گسترش شهر اصفهان در ادوار مختلف تاریخی با موقوفات شهر بی‌ارتباط نیست (Jamalzadah, 1983:62). انسان‌های خیر در هر دورانی به ایجاد هسته‌های اولیه محلات نوین، یعنی مسجد، حمام، بازارچه و سقاخانه و غیره مبادرت کرده‌اند، که نقش بسیار مهمی در توسعه شهر اصفهان داشته است (تصویر شماره ۵).

(تصویر شماره ۵) حمام علی‌قلی آقا نمونه‌ای از بناهای خدماتی وقفی در شهر اصفهان (مأخذ: منبع شماره ۱۲)

در این شهر، موقوفات مهم چون مسجد، کاروانسرا، مدرسه، حمام و بازارچه به صورت مجتمع در کنار یکدیگر و اغلب در بخش تجاری شهر قرار گرفته‌اند؛ که معرف اندیشه‌های منطقی، اقتصادی و اصولی ساخت شهر در گذشته بوده است (هنر فر، ۱۳۴۶:۳۳).

پراکندگی جغرافیایی موقوفات اصفهان

گزارش اوقاف نشان می‌دهد که موقوفات این استان و بویژه شهر اصفهان از اهمیت خاصی برخوردار است، به طوری که شهر اصفهان دارای ۱۴۰۲ موقوفه و ۴۹۴۹ رقبه و استان اصفهان دارای ۵۳۸۳ موقوفه و ۱۸۱۷۸ رقبه می‌باشد (پازوکی، ۱۳۸۴:۱۳۶).

به این نکته باید توجه داشت، که ارزش موقوفات به رقبات آن بستگی دارد. در حقیقت، رقبات است که موقوفات را حفظ می‌کند و پایدار نگه می‌دارد و به این نکته نیز باید اشاره شود، که اغلب آثار باستانی در شهر اصفهان، موقوفه‌اند و مطالعات اجمالی ما در شهر اصفهان بیانگر این واقعیت است، که اگر آثار باستانی فعلی شهر، موقوفه نبوده و رقبه نداشتند، شاید بناها، این چنین پایدار باقی نمی‌ماندند؛ زیرا درآمد رقبات، اول برای حفظ و پایداری موقوفات به کار می‌رفته و بعد برای مقاصد دیگر خرج شده است. نکته دیگر این که بعضی از موقوفات شهر مانند آب‌انبارها و کاروانسراها، طویله‌ها و بناهایی از این دست، در حال حاضر قابل استفاده نیست و تنها به صورت میراث فرهنگی و یادگار معماری‌های اعصار گذشته باقی مانده است (سجادی، ۱۳۸۳:۲۱).

(جدول شماره ۴) نسبت درصد موقوفات و رقبات شهر و استان اصفهان (منبع: نگارندگان)

اصفهان	شهر	استان	استان/شهر
موقوفات	۱۴۰۲	۵۳۸۳	۲۶%
رقبه‌ها*	۴۹۴۹	۱۸۱۷۸	۲۷%
کل	۶۱۵۱	۲۳۵۶۱	۲۶%

* رقبه ملک و زمینی است که به کسی داده شود که تا عمر دارد از آن بهره و فایده ببرد و همچنین روستاهایی را شامل می‌شود که جمعاً تشکیل املاک موقوفه یا خالصه را بدهند.

مطالعه نقشه پراکندگی جغرافیایی موقوفات مهم شهر اصفهان برای ما روشن می‌کند که بافت‌های قدیمی شهر دارای موقوفات بیشتری هستند، یعنی به نسبت قدمت محلات بر تعداد موقوفات افزوده می‌شود؛ ولی بافت‌های جدید شهری، موقوفات کمتری دارند. ضمناً بخش بازار اصفهان دارای تراکم موقوفات بیشتری است، که اغلب آنها را مراکز مذهبی مانند مساجد، مدارس، امامزاده‌ها، مقبره‌ها و تکایا تشکیل می‌دهند. بخش جنوبی شهر به واسطه سکونت آرامه در آن که از عصر صفویه (شاه‌عباس اول، ۱۰۰۵ ه.ق) مسکونی شده، دارای موقوفات کمتری است.

همان‌طور که از جدول فوق بر می‌آید، ۲۲ درصد از کل بناهای شهر اصفهان، به موقوفات اختصاص یافته است. همچنین نسبت درصد موقوفات و رقبات شهر به استان تقریباً برابر می‌باشد (۲۶ درصد).

وقف محله

علاوه بر مرسومات جاری در گذشته در شکل‌گیری محلات، زمانی هدف‌های اجتماعی و مقاصد سیاسی و اقتصادی در پیدایش آن‌ها نقش مهمی داشته‌اند. مطالعاتی که تا امروز صورت گرفته است، توجه پژوهش‌گران را کمتر به تأثیر وقف در پیدایش محلات معطوف داشته است. در این بررسی اجمالی، تنها به روند پیدایش محلات وقفی، که هسته‌های اصلی و اولیه آنها با موقوفات بنیان نهاده شده، اشاره خواهد شد.

از قرن چهارم تا عصر شاه‌عباس اول (۹۹۶-۱۰۳۸ ه.ق)، شهر اصفهان از دو محله، به نام‌های

«جوباره» در شهر اصفهان پدید آمد. در این دوره، طرح‌های عمرانی بسیار بزرگی، کالبد شهری را دگرگون کرد و این تغییر و تحول، حاصل اندیشه‌های علمی و شهرسازی مدیران مملکتی و حکمای آن عصر بوده است. اما این بدان معنا نیست که عامه مردم، سهمی در عمران و آبادانی شهر نداشته‌اند؛ برعکس، انسان‌ها نسبت به توان‌های مادی و معنوی خود گام‌های مثبتی برداشته‌اند. به طوری که انسان‌های خیر و توانگر با آگاهی کامل و با جهان‌بینی خویش، که از دین مبین اسلام نشأت گرفته بود، به توسعه و گسترش شهر کمک‌های فراوان نمودند و با ایجاد هسته‌های مرکزی محلات، موجب گسترش شهر اصفهان گردیدند (تصاویر شماره ۶ و ۷).

شکوفایی‌های اقتصادی شهر در اندک زمانی، آن را به یک مرکز بازرگانی مهم جهان تبدیل کرد و در نتیجه تجار و ثروتمندان شهرهای مختلف به آن روی آوردند و با ساختن مساجد، حمام‌ها، بازارچه‌ها، کاروانسراها، حسینیه‌ها و سقاخانه‌ها، هسته‌های اصلی محلات جدیدی را پایه‌گذاری کردند و خانه‌های خود را نیز به صورتی زیبا و مجلل در جوار آنها بنا نمودند. مطالعه تاریخ بنای آنها در نقاط مختلف شهر، بیانگر آن است که گسترش شهر در چه زمانی صورت پذیرفته است (Singer, 1936:313).

مطالعات در شهر اصفهان، نشان می‌دهد، که در حال حاضر حدود ۱۵۷ محله و کوی کوچک و بزرگ با اسامی باستانی وجود دارد که تاریخ پیدایش آنها اغلب برای ما روشن است. از تعداد ۱۵۷ محله اصفهان، ۳۱ محله به نام شخصیت‌های معروف نام‌گذاری شده

(تصویر شماره ۷) امامزاده جعفر اصفهان
(مأخذ: منبع شماره ۱۳)

(تصویر شماره ۶) مسجد جامع خوزان
(مأخذ: منبع شماره ۲۲)

است و اغلب آنها اسامی واقفان را بر خود دارند؛ البته منظور وقف تمام محله نیست، بلکه تنها هسته‌های اصلی و مرکز محلات، که مساجد، حمام‌ها، بازارچه و گاهی حسینیه، کاروانسراها و سقاخانه و چاه آب تشکیل‌دهنده آن است و معمولاً اشخاص خیر و توانگر این بناها را می‌ساختند و آنها را وقف می‌نمودند و از درآمد واحدهای اقتصادی چون حمام، بازارچه و کاروانسرا مخارج حفظ و نگهداری همین بناها را تأمین می‌کردند و حتی اسم خود را بر روی همین محلات می‌گذاشتند. با توجه به مطالب بیان شده در بالا نسبت درصد محلات وقفی به کل محلات شهر اصفهان ۱۹ درصد می‌باشد.

موقوفات اصفهان و برنامه‌ریزی شهری

در اصفهان، با مسأله‌ای به نام موقوفات و رقیات آن روبه‌رو هستیم، که دخل و تصرف در موقوفات از نظر شرعی جایز نیست. در حالی که اراضی و بناهای موقوفات و رقیات آن سهم قابل توجهی را در زمین‌های شهری به خود اختصاص داده است، بدون شک مسئولان و دست‌اندرکاران عمران شهری، بدون در نظر گرفتن توزیع فضایی بناهای موقوفه و رقیات آن در شهر زیبای اصفهان نمی‌توانند به طراحی با اهداف جامع و قابل قبول دست یابند.

موقوفات و رقیات آن در شهر اصفهان، از نظر اقتصادی و فقهی، ویژگی‌های خاصی دارد و از نظر معماری، به خصوص معماری اسلامی نیز در آن چنان سطحی قرار دارد، که از طرف یونسکو به عنوان شهری با میراث‌های فرهنگی متنوع به ثبت رسیده است.

پراکندگی جغرافیایی و توزیع فضایی موقوفات و رقیات آن در شهر اصفهان، با بافت‌های قدیمی و فرسوده شهری منطبق است.

به علاوه، بافت قدیمی این شهر با وسعتی در حدود ۱۳۰۰ هکتار نیاز به آن چنان برنامه‌ریزی شهری دارد که از یک طرف بازسازی، نوسازی و سالم‌سازی شهر را تأمین کند و از طرف دیگر آسیب‌پذیری و یا نابودی بناهای موقوفه و رقیات آن

را به حداقل برساند. بنابر این می‌توان گفت شناخت دقیق موقوفات و ویژگی‌های آنها از ضروریات عمده طراحان و برنامه‌ریزان توسعه شهری برای بافت‌های قدیمی شهر محسوب می‌شود.

با این همه، عظمت موقوفات شهر اصفهان و توزیع فضایی آنها در بافت قدیمی، هرگز اجازه نمی‌دهد که گستردگی آن در مقوله یک پژوهش بیان گردد، چنین امری، پژوهش‌های بنیادی و کاربردی بسیار وسیعی را می‌طلبد. پرواضح است که نتایج حاصل از این مطالعات، در نخستین قدم برای برنامه‌ریزی‌های توسعه و سالم‌سازی بافت‌های قدیمی نه تنها نیاز جغرافی‌دانان، شهرسازان، برنامه‌ریزان، معماران، و جامعه‌شناسان را برآورده می‌سازد، بلکه از نظر حفظ آثار اسلامی و سنت وقف ارزش فوق‌العاده‌ای دارد (Blake, 1999:246).

نتیجه‌گیری:

پژوهش حاضر تلاشی است در بررسی «اهمیت کمی و کیفی موقوفات در اقتصاد و سازمان فضایی جامعه در شهر تاکنون». سیر شناخت پدیده از مشاهده پدیده‌های سطحی به تحلیل آنها، با شیوه تتبع در متون تاریخی و وقف‌نامه و غور در ماهیت‌شناسی جامعه و سازمان فضایی است و در کنار آن تحلیل ساختاری چگونگی پیدایی و برقراری رابطه بین اجزا و شهر».

همچنین این پژوهش نشان می‌دهد که تنها از مردم مسلمان و جامعه و امت مسلمان، که حامل ارزش‌های اسلامی و عامل بدان‌ها هستند، شهر اسلامی با کمک اندیشه معماران مسلمان برمی‌خیزد و عناصر یا اجزای صوری سیستم شهر اسلامی ناب در واقع بازتاب مادی همین ارزش‌ها توسط شهرآفرینان است.

وقف، بازتاب روح اسلامی است، که در مقدمه به جلوه‌هایی از آن اشاره شد. اهمیت وقف چنان است که متجاوز از ده درصد مبنای کشاورزی و نیز تاحد زیادی تأسیسات تجاری-صنعتی بازار و خیابان‌های شهری وقف می‌باشد و تقریباً تعمیرات، تأسیسات و

تجهیزات داخلی آنها، مراسم مذهبی و تعزیه‌داری، روضه‌خوانی، افطار و حتی گلاب‌پاشی جاری در مساجد و حسینیه‌های بدون درآمدهای وقفی امکان‌پذیر نیست. از این رو است که اقتصاد و سازمان فضایی شهرها از جمله اصفهان در حد مقدمات کمی و کیفی در پرتو فرهنگ اسلام از نهاد وقف سرچشمه می‌گیرد و نقش جهان‌بینی را در آرایش سازمان فضایی شهر روشن می‌سازد.

قهرست منابع:

- ۱- ابراهیم‌حسن، حسن، تاریخ اسلامی دارالجلیل، چاپ ۱۵، بیروت، لبنان: ۱۴۲۲ه.
- ۲- ابن‌الجوزی، عبدالرحمن، المنتظم فی تاریخ الأمم و الملوك، حیدرآباد، هند: ۱۳۵۹.
- ۳- استیرن، هانری، اصفهان تصویر بهشت، ترجمه جمشید ارجمند، تهران: انتشارات فرزانه، ۱۳۷۷.
- ۴- پازوکی، ناصر و شادمهر، عبدالکریم، آثار ثبت‌شده ایران در فهرست آثار ملی، چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور، ۱۳۸۴.
- ۵- حاجی‌قاسمی، کامبیز، فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران، بناهای بازار، دفتر نهم، تهران: انتشارات روزنه، ۱۳۸۳.
- ۶- دریایی، تورج، شاهنشاهی ساسانی، برگردان مرتضی ثاقب‌فر، چاپ یکم، تهران: نشر ققنوس، ۱۳۸۳.
- ۷- سجادی، سیداحمد، قاسمی، رحیم، میراث حوزه اصفهان، تهران: موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء(س)، ۱۳۸۳.
- ۸- صادقی‌گلدر، احمد، مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف، تهران: انتشارات صائغ، ۱۳۸۵.
- ۹- عماره، محمد، امنیت اجتماعی فی‌الاسلام، برگردان مجید احمدی، چاپ اول، تهران.
- ۱۰- قاری‌الهروی، الملا علی، فتح باب‌الغنایه شرح‌النقایه، مجلد ۵۶۵/۲، بیروت: دارالأرقم بن ابي الأرقم، ۱۴۱۸هـ- ۱۹۹۷م.
- ۱۱- کسایبان، نصرالله، میرعلایی، احمد، اصفهان، تهران:

انتشارات آگه، ۱۳۸۳.

۱۲- همایی شیرازی اصفهانی، جلال‌الدین، کتاب تاریخ اصفهان، چاپ اول، تهران: انتشارات هما، ۱۳۸۴.

۱۳- هنرفر، لطف‌الله، گنجینه آثار تاریخی اصفهان، چاپ اول، تهران: انتشارات ثقفی، ۱۳۴۶.

14- Blunt, Wilfrid, (1966), Isfahan: Pearl Of Persia, Published by Elek,

15- Harold Vreeland, Herbert, Barnett, Clifford R., (1957), Iran, Published by Human

16- Hooglund, Eric James, (1982), Land and Revolution in Iran, 1960-1980 Published by University of Texas Press, USA.

17- Jamālzādah, Muhammad Alī, Jamalzadeh, Sayyed Mohammad Ali, Heston, W.L., (1983), Isfahan is Half the World: Memories of a Persian Boyhood, Published by Princeton University, USA.

18- Lockhart, Laurence, (1939), Famous cities of Iran, Published by W. Pearce & Co.

19- Blake, Stephen P., (1999) Half the World: The Social Architecture of Safavid Isfahan, 1590-1722, Published by Mazda Pub, Oxford, England.

20- Mohammadi, Ali, (2002), Islam Encountering Globalization, Published by Rutledge, New York, USA.

21- Pion, (2000), Environment and Planning, Published by Pion Ltd, London, England.

22- Singer Caroline, Baldrige, Cyrus Leroy, (1936), Half the World is Isfahan, Published by Oxford University Press, Oxford, UK.

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

23- Stevens, Roger, (1962) The Land of the Great Sophy, Published by Methuen, London, England.

24- Trancik, Roger, (1986), Finding Lost Space: Theories of Urban Design, Published by John Wiley and Sons, USA.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری

Modiriyat Shahri

شماره ۲۱ - پائیز ۱۳۸۷

No.21 Autumn 2008

تأثیر عوامل محیطی بر یادگیری و رفتار در محیط‌های آموزشی (ابتدایی) در شهر

مهندس آیناز لطف‌عطا*

کارشناس ارشد معماری، آذربایجان غربی، ایران.

Effect of Environmental Factors on Behaviors and Learning, in Educational Spaces (Especially Elementary Schools)

Abstract

Learning is a central part of life of each person, even when we don't think that. Behavior never happen in vacancy, all is behaviors are related to form. Environmental learning composed of different elements, they are meaning full, when are beside each other. Each of these elements have a major role to form of different behaviors. It was necessary that I study a few plans of schools in country and check standards that using in schools. In this process, I did research in libraries and studied up to date essays about school designing.

In this paper, i strived to check qualities of school in country and foreign countries, so getting some criteria to design ideal space

Keywords: Environmental Factors, Behavior, Learning, Educational Environment, Designing Standards

چکیده

یادگیری، بخش مرکزی زندگی هر فرد است. حتی زمانی که به آن فکر نمی‌کنیم نیز اتفاق می‌افتد؛ با این تفکر که رفتار در خلأ رخ نمی‌دهد؛ لذا راه‌های گوناگون رفتار، مرتبط با محیط کالبدی است. محیط‌های یادگیری از عناصری تشکیل خواهند شد که در کنار هم معنادار می‌شوند. ویژگی‌ها و کیفیت‌های هر کدام از این عناصر در شکل‌گیری رفتارهای مختلف مؤثر می‌باشند. فیلسوف ژان پیاژه، بر توانایی کودک در درک جهان به طور فعال تأکید بسیار می‌کند و معتقد است که کودکان به طور انفعالی اطلاعات را جذب نمی‌کنند، بلکه آنچه را که در دنیای پیرامون خود می‌بینند، می‌شنوند و احساس می‌کنند، سپس انتخاب و تفسیر می‌نمایند. معماری، هنری است که ما را در بر گرفته است و انسان‌ها بیش از آنکه بر فضا تأثیر بگذارند، از آن تأثیر می‌پذیرند.

آموزش و به تبع آن محیط‌های آموزشی بیشترین اثر و نقش را بر ذهنیت و تمدن‌سازی جوامع به عهده دارند. لازمه اصلاح کالبد آموزش و پرورش، ایجاد فضاهای مرتبط با فعالیت دانش‌آموزان است؛ فضاهایی که دارای شرایط مناسب و مطلوب برای رشد فیزیکی ذهنی، عاطفی و اجتماعی کودکان می‌باشد که تحقق این امر از طریق طراحی جزئیات فضاها با توجه به الگوهای رفتاری کودکان امکان‌پذیر می‌گردد. محققان روانشناسی محیط، با مطالعه الگوهای رفتاری کودکان در محیط‌های آموزشی به مواردی مؤثر، از قبیل اندازه مدرسه، نورپردازی و... که نقش عمده‌ای در افزایش یادگیری دارند، برخورد دارند که در جریان مقاله، به بررسی دقیق‌تر آنها پرداخته خواهد شد. جهت آگاهی بیشتر از وضعیت عمومی مدارس کشور به مقایسه نمونه‌ای از آنها و مدارس مطلوب ساخته شده، خواهیم پرداخت که برای اخذ اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و از مقاله‌های منتشر شده در سایت‌های معتبر در باره دیدگاه نوین طراحی محیط‌های آموزشی بالاخص مقطع ابتدایی که از اهمیت ویژه‌ای در آموزش برخوردارند، استفاده شده است.

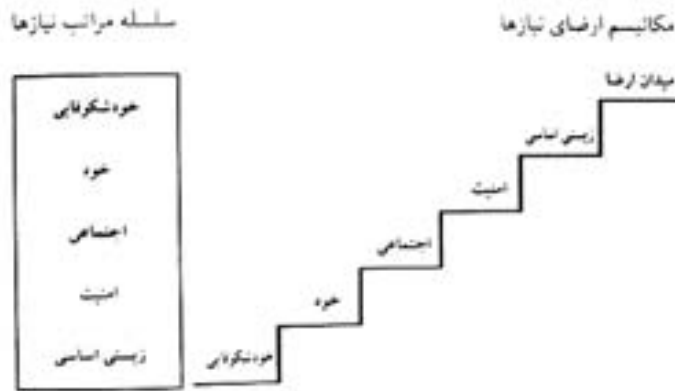
واژگان کلیدی:

عوامل محیطی، یادگیری، رفتار، محیط آموزشی، شاخصه‌های طراحی

مقدمه :

انسان موجودی پیچیده است که دارای انگیزش‌های مادی، روحی و معنوی گوناگون و متفاوت می‌باشد. انگیزش، نیرویی هدایت‌کننده، سازمان‌دهنده ادراک و رفتار هدفمند آدمی است. «مازلو^۱ روان‌شناس انسان‌گرا، مدلی از نیازها و انگیزش‌های انسان را مطابق شکل زیر ارائه داده است (مطلبی، ۱۳۸۰: ۶۱).

می‌دانند. در یک نگاه سیستمی، چگونگی معماری مدارس، اصول و عناصر تشکیل‌دهنده آن نظیر، تناسب اجزاء، مقیاس، نوع سازمان‌دهی فضا، رنگ، نور، صدا، فضای باز محوطه و... می‌توانند اثرات قابل توجهی بر دانش‌آموزان باقی بگذارند. مدرسه زیبا یادگیری را آسان کرده، نشاط و شادابی را برای کودکان و نوجوانان به ارمغان می‌آورد؛ و مدرسه نامناسب،

(تصویر شماره ۱) سلسله مراتب نیازهای مازلو (مقدمی‌پور، ۱۳۸۴: ۱۹۸)

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

۷۴

تنگ، تاریک، خشک و بی‌روح، کسالت و افسردگی را برای دانش‌آموزان به همراه خواهد داشت و بر میزان یادگیری و حضور فعال و با نشاط آنان در مدرسه تأثیر منفی دارد. برای رسیدن به فضای آموزشی مطلوب، ابتدا باید به شناخت نیازهای گروه‌های سنی پرداخت. در این میان، مطالعه الگوهای رفتاری در محیط‌های آموزشی، شناخت نیازمندی‌ها را سهل خواهد نمود.

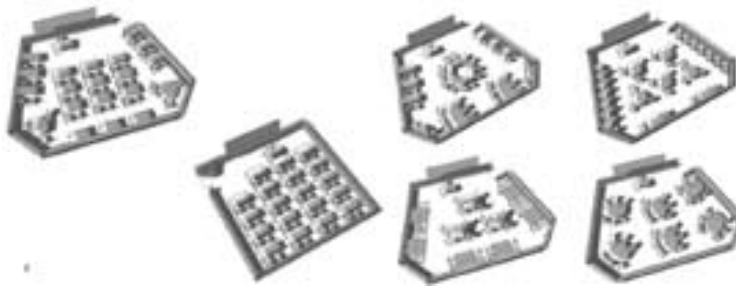
در این باب، «بارکر^۲» روان‌شناس اکولوژیک، عقیده دارد: بین ابعاد فیزیکی - معماری و رفتاری (قرارگاه‌های فیزیکی -

در معماری مدارس نیز توجه به خواسته‌ها و نیازهای کودکان الزامی است؛ زیرا توجه به نیازمندی‌ها از پارامترهای مؤثر تربیتی در امر آموزش و پرورش نوین به شمار می‌آیند. همان‌گونه که روان‌شناسان در بررسی مسائل آموزشی، همواره عوامل گوناگون چون خانواده، معلم، روش تدریس، کتب درسی، مدیریت آموزشی و غیره را به عنوان عوامل مؤثر در فرایند تحصیلی مورد تأکید قرار می‌دهند، معماری یا فضای فیزیکی مدرسه را نیز به عنوان عاملی زنده و پویا در کیفیت فعالیت‌های آموزشی و تربیتی دانش‌آموزان مؤثر

تمايلات	مراحل رشد	
تمايلات حسی - حرکتی	از تولد تا یکسالگی	اول ۱-
تمايلات زبانی	از یکسالگی تا سهسالگی	۲-
تمايلات ذهنی	از سهسالگی تا هفتسالگی	دوم
تمايلات عینی	از هفتسالگی تا دوازدهسالگی	سوم
تمايلات ذهنی به ارزش ها	از دوازده سالگی تا هجده سالگی	چهارم

(جدول شماره ۱) نیازمندی‌های مراحل رشد (نصیری، ۱۳۸۴: ۹۴)

1 - Maslow
2 - Roger Barker

(تصویر شماره ۲۵) چیدمان فضای داخل کلاس (URL1)

دقت می‌کنید و یا بر عکس، داوطلب ترک سریع‌تر آنجا می‌باشید. این موضوع در سنین ۱۲-۷ سالگی به علت عدم اشتغال فکری، بسیار حائز اهمیت است. چهار حوزه اصلی مورد توجه در مقوله طراحی محیط‌های آموزشی عبارتند از:

«گامپ^۲» محاسبه نمود که به طور متوسط هر فرد حدود ۱۴ هزار ساعت از عمر خود را از دوره ابتدایی تا دیپلم در مدرسه می‌گذراند. بنابر این محیط تربیتی باید بیانگر زیبایی‌هایی باشد که انسان در میدان جاذبه آن قرار می‌گیرد. واقعیت در آن است که فضای تربیتی (فیزیکی و غیرفیزیکی) فضایی با ملودی عاطفه است. عناصر تشکیل دهنده آن یعنی فضای ارتباطی، فضای باز، راهرو و غیره باید مجموعه‌ای باشند که انسان در آن احساس معنی، ارتباط و مفهوم کند. لازم به توجه است، برای معمار ایرانی، مدرسه فقط در اتاق درس خلاصه نمی‌شد؛ زیرا او به هیچ مخلوقی به تجرید نمی‌نگریست؛ بلکه مجموعه‌ای از عناصر کالبدی همگون و فضای پیرامون، تاروپود مدرسه‌ای را تشکیل می‌داد که بر قامت تشنگان علم و معرفت برآزنده بود؛ از جمله مدرسه چهار باغ اصفهان و آقابزرگ کاشان.

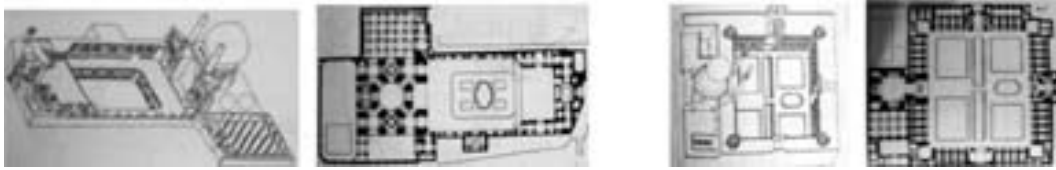
رفتاری) رابطه خاصی وجود دارد. در این پی، نیمکت‌های کلاس درس، طرز چیدن آنها بر رفتار و یادگیری کودکان تأثیر خواهند گذاشت (غفاری، ۱۳۷۸: ۶۷).

آموزش در مدارس ابتدایی اجباری است. در این دوره دانستنی‌های مقدماتی برای ورود کودکان به زندگی اجتماعی ضروری است. اصولی که در این قبیل مدارس به مرحله اجرا در می‌آید، بیشتر حول محورهایی چون تعلیم مفاهیم اساسی (مکان، بازی، عدد و میهن‌پرستی)، تربیت ذوق (نقاشی و علاقه به موسیقی) و تربیت شخصیت، استوار است و مهارت‌های مختلف زندگی در مقیاس کوچک‌تر به آنان آموزش داده می‌شود.

طرح مسأله و ضرورت بررسی آن:

مدرسه نهادی اجتماعی است و نمایانگر فرهنگ خاص جوامع مختلف است که به کودک جهان‌بینی، عادات، رسوم، مهارت‌ها و دانش معینی را منتقل می‌کند. وقتی برای اولین بار در فضای تازه‌ای قدم بر می‌دارید مجموعه عوامل موجود در آن محل، تأثیراتی خواهند داشت که یا علاقه‌مند به مراجعه مجدد به آن محل می‌شوید و در جستجوی حرف‌های تازه برای زندگی، به زوایای آن

ویژگی‌ها	حوزه‌ها
خودمانی، باز، روشن، بسته، فعال، ساکت، ارتباط با طبیعت، یادمانی	فضایی
آرامش‌بخش، ایمنی، لذت‌بخش، بازی، شبیه‌سازی، خلاقیت، تشویق، حس اجتماعی	روانی
گرما، سرما، خنکی، دنج، لذت بصری، معطر	فیزیکی
مطالعه فردی، همکاری، کار گروهی، فعالیت‌های بدنی، نوشتن، خواندن	رفتاری

(تصویر شماره ۳) از راست به چپ، پلان و ایزومتریک مدرسه چهار باغ اصفهان و پلان و ایزومتریک آقا بزرگ کاشان (پیرنیا، ۱۳۸۳: ۳۴۲ و ۳۳۴)

کنیم که در کودک اشتیاقی برای حضور بموقع در مدرسه را ایجاد کنیم؟ درب ورودی مدرسه چگونه تعبیه شود که وقتی در دید دانش آموز قرار گرفت، ناخودآگاه بر سرعت گام‌های خود بیفزاید؟ حیاط مدرسه را چگونه محوطه‌سازی نماییم و از چه گل‌ها و درختانی استفاده کنیم که منجر به شادابی کودکان گردد؟ چه تجهیزات علمی، ورزشی و تفریحی در مدرسه به کار گیریم که مدرسه را برای او دوست داشتنی کند؟

مدارس در مفهوم عام، نظام‌هایی هستند که از پنج جز یا خرده‌نظام اصلی، یعنی معلمان، کادر اداری و خدماتی، برنامه‌های آموزشی و پرورشی، گروه همسالان و محیط فیزیکی تشکیل می‌شوند. هر یک از این اجزا در تعامل با سایر اجزا است و اهمیت دارد که به هر جز، مانند عامل مهم در تکوین شخصیت دانش‌آموزان نگاه شود.

در پی این، معماری هر ملتی نمی‌تواند جدا از نحوه تفکر و نگرشش باشد، حال چگونه است که اکنون ساخت‌وساز را در فضای کوچک کلاس مدرسه خلاصه می‌کنیم؟ در کدامین باور مدرسه یعنی کلاس؟ چرا نمی‌توان مدت زمان زیادی، دانش‌آموزان را در فضای مدرسه نگه داشت؟ کلاس‌های ما بزرگ و زیادند؛ پس چگونه است که مدارسمان برای بچه‌ها کوچکند؟ در نتیجه، آموزش فقط در کلاس نیست؛ کلاس بخشی از فضای آموزشی است که باید ارتباط آن با دیگر فضاها (چه باز و چه بسته) و با استفاده‌کننده از فضا، به گونه‌ای باشد که نتوان آنها را از هم جدا کرد. به چه علت کلاس‌های هم‌شکل یعنی مدرسه؟ مدرسه باید همانند باغی باشد که تمام نقاط آن تعریف شده است. فضاها، مجموعه‌ای از هماهنگی‌های مختلف هستند که اگرچه هر کدام یک صدا دارند، اما در مجموع می‌توانند دلنواز و یا آزاردهنده باشند.

(تصویر شماره ۴) از راست به چپ، کلاس مدرسه ابتدایی ۱۰ کلاسه ارومیه و تیپ چیدمان کلاس

در این مقاله به مباحثی همچون: شاخصه‌های طراحی محیط آموزشی، عناصر شکل‌دهنده فضاهای آموزشی از قبیل اکوستیک، روشنایی، راهروها و غیره مدرسه به عنوان جامعه و در نهایت به بررسی نمونه‌های ایران و جهان پرداخته خواهد شد. همچنین در روند مقاله، نقاط ضعف مدارس کشور مطرح می‌گردد. از روش کتابخانه‌ای و میدانی جهت گردآوری اطلاعات استفاده به عمل آمده است.

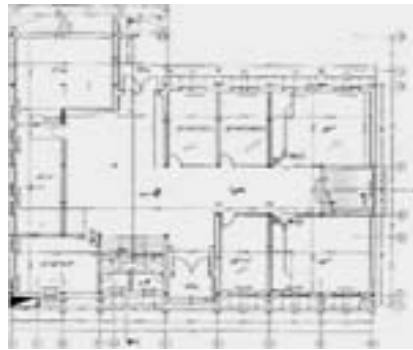
با این اوصاف، سؤالاتی در ذهن طراح پدید می‌آید؛ چه تغییراتی باید در به‌کارگیری حجم ساختمان بدهیم که ضمن برآورده کردن نیازها، ساختمان با دنیای ذهنی کودکان مهربان باشد؛ یعنی از نظر روانی حالتی را فراهم کند که او را داوطلب دیدار مکرر خود گرداند؟ از چه رنگ‌هایی در نمای مدارس و دیوارها بهره‌گیریم که ضمن حفظ تعادل روحی و روانی او برای یادگیری، علاقه او را به مدرسه بیشتر نماید؟ محل مراسم صبحگاهی را چگونه طراحی

مدرسه‌سازی:

در پدیده مدرسه‌سازی همواره تصور کمی، به مفهوم افزایش تعداد و انبوه‌سازی، حاکم بوده است؛ لذا دستورالعمل‌ها و راه‌حل‌های اجرایی آن کمتر طبیعت کیفی داشته؛ بلکه بیشتر جنبه گسترش کمی یا به تعبیر مرسوم، تیپ‌سازی دارند. در مجموع به نکته ۲ در مدرسه‌سازی باید توجه نمود:

۱- مدرسه‌سازی در پندارهای رایج، حرکتی عجولانه، قابل تشبیه به قطار در حال حرکت است و لذا حرکت شتابان آن امکان هرگونه اصلاح کیفی را سلب می‌نماید.

۲- تیپ‌سازی مدارس منجر خواهد شد تا نواقص امروز به نسل‌های آینده منتقل شود و مانعی پایدار در توسعه آموزش و پرورش گردد (سمیع‌آذر، ۱۳۷۶: ۴۵).

(تصویر شماره ۵) نمونه‌ای از تیپ پلان که توجهی به کیفیت فضایی در آن نشده است. (مأخذ: اداره نوسازی مدارس آذربایجان غربی)

شناخته‌های طراحی محیط آموزشی:

ویژگی‌ها	عملکرد
دسترسی آسان برای همه	دسترسی
مسیریابی آسان در اطراف مدرسه	
تعداد کلاس‌ها کافی و متناسب با برنامه‌های کلاسی	فضا
مکان‌های جمعی جهت استراحت و خوردن، متناسب با تعداد دانش‌آموزان	
رعایت دقیق استانداردها در طراحی توالت، دستشویی و مکان‌یابی مناسب آنها	
آمادگی حیاط مدرسه برای فعالیت‌های رسمی و غیررسمی (مدرسه محله)	کاربری‌ها
تعبیه کاربری‌های انعطاف‌پذیر برای تغییر دکوراسیون داخلی فضاها	

ویژگی‌ها	کیفیت ساخت
اندوهای به کارآمده در مدارس به آسانی تخریب نشوند.	اجرا
طرح مدرسه به گونه‌ای باشد که تا حد ممکن استفاده از تهویه، خنک‌سازی و گرمایش مکانیکی را به حداقل برساند. (استفاده از انرژی‌های پایدار)	سرویس‌های مهندسی
۱- طرح، سازه و سیستم مهندسی باید یکپارچه باشند.	سازه
۲- ساختمان‌های آموزشی که با سازه قابی مهار می‌شوند، انعطاف‌پذیری بیشتری دارند و جابه‌جایی فضاها برای کاربری‌های مختلف امکان‌پذیر می‌گردد.	
طرح مدرسه به گونه‌ای باشد که از سیستم‌ها و مصالح پایدار و تجدیدپذیر جهت مصرف انرژی استفاده گردد.	

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

عوامل مؤثر در کیفیت طراحی مدرسه	ویژگی‌ها
مدرسه محله	مدرسه در ارتباط با جامعه باشد.
کیفیت درون مدرسه	مسیرهای حرکتی باید برای کودکان لذت‌بخش باشد.
	تا حد امکان از نور طبیعی بهره‌گرفته شود.
نوآوری	ساختمان و حیاط مدرسه به گونه‌ای باشد که منجر به خلاقیت و نوآوری کودکان گردد.

(جدول شماره ۳) شاخصه‌های طراحی محیط‌های آموزشی (URL2)

می‌گردد. صدای نامناسب، باعث خستگی بدن، کم‌شدن میدان دید، تشخیص رنگ و در نهایت کاهش ظرفیت و بازده کاری دانش‌آموز می‌شود (رحمتی، ۱۳۷۹: ۴۵). متأسفانه به علت مکان‌یابی غلط بسیاری از مدارس کشورمان، محیط‌های آموزشی می‌توانند عامل آلودگی صوتی باشند و یا برعکس؛ مثلاً قرارگیری مدارس در کنار خیابان یا در بافت مسکونی، آزار افراد محله را در پی دارد و بالعکس در بعضی از مدارس، آلودگی صوتی مانع ارتباط بین دانش‌آموز و معلم می‌شود. در این صورت کودکان کُند و کسانی که مشکل شنوایی دارند بیشترین آسیب را می‌بینند؛ مدرسه باید برای همگان طراحی شود.

۲- راهروها و دیوارها:

ابعاد کلاس‌ها، راهروها، رنگ دیوارها، جنس و نوع مصالح به‌کار رفته در کف کلاس‌ها، میز، نیمکت، نور طبیعی مناسب از پنجره‌های راه‌پله‌ها، نصب جالباسی در مکان‌های مناسب (کلاس و راهرو)، ساخت تابلو به عنوان تابلوی اعلانات و ساخت ویتترین برای قرار دادن کارهای دانش‌آموزان خلاق و نوآور در راهرو و در کلاس‌ها در روح و روان و فعالیت ذهنی کودکان تأثیر می‌گذارد.

حصار حیاط مدرسه به عنوان بخشی از فضای فیزیکی

در ذیل به مواردی اشاره شده است که تأثیر بسزایی در کارایی محیط‌های آموزشی دارند:

۱- سروصدا:

بیشتر محققان بر این توافق دارند که سروصدای ممتد و غیرقابل پیش‌بینی، آزاردهنده‌ترین و مخرب‌ترین نوع سروصدا است. «وانز و کوهن^۲ معتقدند که اگرچه سروصدا به‌طور کلی ظرفیت حافظه را کاهش می‌دهد، ممکن است پردازش اطلاعاتی را که هم‌اینک در حافظه‌اند تسریع نماید و انجام برخی تکالیف را تسهیل کند.

البته، کوهن و همکارانش در مطالعه بر روی دانش‌آموزان ابتدایی ساکن در اطراف مسیر خطوط پرواز فرودگاه بین‌المللی که شب و روز در معرض سروصدای شدید هواپیما بودند، نشان داد، که کودکان دچار فشار خون بالا هستند و نسبت به کودکانی از نژاد و زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی مشابه که در محلات ساکت‌تر زندگی می‌کردند از قابلیت و پشتکار کمتری جهت یادگیری برخوردار می‌باشند (باستان‌فر، ۱۳۷۹: ۳۸).

لازم به ذکر است که صوت، یک وجود فیزیکی است؛ سروصدا یک مفهوم روان‌شناختی است. سروصدا صوتی است که اگر بلند و ناخوش آید، موجب آشفتگی ذهنی

اسکلت فیزیکی میز، نیمکت و... منجر به افسردگی می‌گردد.

- رنگ ناکافی در کلاس‌ها آثار سوء روانی در دانش‌آموزان ایجاد کرده و باعث خستگی می‌شود.
- رنگ‌آمیزی دیوارهای کلاس درس به رنگ‌های روشن، کلاس را در ظاهر بزرگ‌تر نمایان می‌سازد و استفاده از رنگ‌های شدید مثل آبی تیره و قرمز در صورتی که در دیوار کلاس به کار رود منجر به ایجاد تنش می‌شود.
- برای مقطع ابتدایی رنگ‌های قرمز، آبی و زرد در کنار رنگ سفید به کار می‌آید، استفاده از رنگ سفید برای رنگ‌آمیزی سطوح و کفپوش آبی منجر به سکوت و آرامش فضا می‌شود.
- رنگ میز و صندلی شاگردان باید مات باشد.
- در سطح کف کلاس می‌توان رنگ‌های سفید، خاکستری و یا رنگ‌های روشن استفاده کرد.
- از رنگ‌های گرم و شاد در کلاس‌های اول مقاطع ابتدایی جهت به هیجان آوردن بچه‌های منزوی و گوشه‌گیر استفاده شود و در راهرو و پله‌ها بهتر است رنگ‌های سرد و آرام به کار آید که این رنگ‌ها علاوه بر آرامش محیط در کنترل هیجانات روحی کودکان و نوجوانان تأثیر بسزایی دارد (مرتاض، ۱۳۷۹: ۴۰).

(تصویر شماره ۷) استفاده از رنگ‌های شاد در محیط آموزشی (URL3)

۴- فضای ورودی:

فضای ورودی در معماری کهن ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در آثار به‌جا مانده از مساجد، مدارس، کاخ‌ها، حمام‌ها، کاروانسراها، باغ‌ها و حتی خانه‌ها آشکار است که ترکیب کالبدی ورودی‌ها با فضای اطراف، تزئینات، نقوش، به‌کارگیری رنگ و تعداد ورودی‌ها، بر پایه اصول و

مدرسه نقش قابل توجهی در روحیه دانش‌آموزان دارد؛ زیرا محصور کردن فضای آموزشی باید مطابق با مقطع تحصیلی و جنسیت دانش‌آموز باشد. پیشنهاد می‌شود، در مناطق سرسبز و زیبا، مدارس پسرانه با نرده محصور گردند تا بر جذابیت چشم‌انداز مدرسه افزوده شود و در واحد آموزشی دخترانه با طراحی زیبای دیوار می‌توان بر جذابیت منطقه و فضا افزود.

(تصویر شماره ۶) از راست به چپ، نقاشی دیوار مدرسه، راهرو سرد و یکنواخت (عکاسی از مدرسه ابتدایی ۱۵ کلاسه)

۳- رنگ در فضاهای آموزشی:

رنگ‌های آبی روشن، زرد، سبز و نارنجی بر توانایی یادگیری کودکان می‌افزاید و توانایی هوشی را تا ۱۲ درجه افزایش خواهد داد. رنگ‌های سفید، سیاه و قهوه‌ای، سبب کاهش ضریب هوشی می‌شوند. «والتر» به این نتیجه رسید که رنگ‌های سفید، خاکستری یا دیوارهای بدون رنگ در محیط‌هایی که افراد و گروه‌ها گرد هم می‌آیند، مناسب نمی‌باشند. در مجموع توجه به نکات زیر الزامی است:

- در اکثر مدارس ایران به میزان زیادی از رنگ خاکستری در دیوارها، درها و اسکلت فیزیکی نیمکت‌ها استفاده می‌شود. این رنگ، نه تیره است نه روشن؛ از هر نوع تحریکی و گرایش روانی بدور است که استفاده بی‌رویه از این رنگ‌آمیزی در فضاهای آموزشی بالاخص ابتدایی توصیه نمی‌شود.
- استفاده از رنگ سفید در میز مطالعه به دلیل انعکاس نور، منجر به خستگی چشم می‌شود.
- استفاده از رنگ سبز در تخته مدارس.
- اکثر درهای ورودی مدارس فاقد تنوع رنگ با رنگ‌های گرم و شاد است.
- استفاده از رنگ‌های نامناسب مرده و خنثی مانند رنگ‌های قهوه‌ای، سفید در چارچوب پنجره‌ها،

اعتقادات مردم طراحی شده‌اند. متأسفانه، ورودی، کم‌وبیش در معماری معاصر ایران اهمیت خود را از دست داده است و ورودی مدارس از این امر مستثنی نیست. فضای ورودی فقط به دیوار، در و پرده ختم می‌شود و خاصیت دعوت‌کنندگی ندارند و رنگ‌آمیزی و یا طرحی جهت جذب دانش‌آموزان به مدارس انجام نمی‌شود.

۵- کلاس و مبلمان:

توجه به نکات زیر در طراحی فضاهای آموزشی الزامی است:

- یک کلاس کارآمد، مرکزی برای فعالیت‌های مختلف است.
- متناسب‌بودن میز و نیمکت باعث انحراف و ناراحتی‌های ستون فقرات شده و خستگی زودرس را در دانش‌آموزان ایجاد می‌نماید.
- وسایل و تجهیزات آموزشی با وضعیت فیزیکی دانش‌آموزان هماهنگ نیست.
- سقف بلند و تهویه مناسب، فعالیت‌های هوش بدنی را افزایش می‌دهد.
- جذاب‌بودن فضاهای صدا دار و بی‌صدا.
- مبلمان قابل تغییر براساس نوع فعالیت.
- درگیر کردن بچه‌ها در رابطه با مبلمان و آرایش کلاس.
- از قفسه‌ها و مبلمان برای تعریف و مشخص کردن

بخش‌های مختلف استفاده می‌گردد.

۶- روشنایی:

در این باب، توجه به موارد زیر لازم است:

- استفاده مناسب از روشنایی طبیعی منجر به ارتقای کیفیت یادگیری می‌شود.
- میزان و نوع روشنایی، بر رفتار دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد. مطابق با مطالعات انجام‌شده در کانادا، حضور دانش‌آموزان در مدارس با نور طبیعی، بیش از نور مصنوعی می‌باشد.
- دانش‌آموزان به مدرسی بیشتر ثبت نام می‌کنند که از نور طبیعی به وفور استفاده شده است.
- استفاده از انرژی خورشیدی در مدارس هر ساله منجر به کاهش غیبت دانش‌آموزان می‌گردد.
- روشنایی مناسب، منجر به افزایش تمرکز در کلاس، کاهش سروصدا و بالا رفتن راندمان آموزش در مدارس می‌شود.
- روشنایی مناسب منجر به سلامتی چشم و کاهش خستگی اعصاب می‌گردد.
- اگر نور ماوراءبنفش به لامپ‌های فلئورسنت اضافه شود به طیف خورشید نزدیک خواهد شد و کودکانی که در معرض این نور مکمل قرار می‌گیرند، افزایش در قد و وزن آنها مشاهده می‌شود (باستان‌فر، ۱۳۸۲: ۶۷).

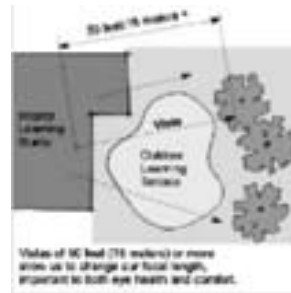
(تصویر شماره ۸) معماران، سقف را به صورتی طراحی کرده‌اند که نمادی از آسمان با ابرهایش باشد و با تشبیه ملزومات نورپردازی و روشنایی به کتاب‌هایی که در حال بال‌زدن می‌باشند حسی از کوشش و فعالیت را در فضا القا کرده‌اند. (URL3)

(تصویر شماره ۹) کلاس‌های آموزشی (عکاسی از مدرسه ابتدایی ارومیه)

۷-ارتباط درون و بیرون:

امروزه تصور اینکه فضاهای آموزشی فقط درون ساختمان است منسوخ شده است. فضاهای آموزشی شامل کل فضای باز، بسته و تمامی فضاها و عناصری است که به محدوده مدرسه وابسته می‌باشد. کیفیت فضایی ساختمان مدرسه یا فضای پر، فضاهای باز یا حیاط، فضاهای سرپوشیده، انتظام کالبدی و رابطه بین آنها از مهمترین وجوه در طراحی مدارس محسوب می‌گردند. در اکثر مدارس جدید، طراحی ساختمان بدون توجه کافی به ویژگی‌های سایت، محور اصلی اقدام طراحان بوده است و فضای باز، بخش باقیمانده زمین محسوب می‌شود و غالباً با دیوارکشی و آسفالت کف خاتمه می‌یابد(کامل‌نیا، ۱۳۸۶: ۱۱۲).

(تصویر شماره ۱۰) ارتباط بیرون و درون (URL4)

حیاط مدرسه اولین محل برخورد دانش‌آموز با مدرسه است. اگر حیاط مدرسه با رعایت اصول فنی، محوطه‌سازی شده باشد و وسایل آموزشی و تفریحی مناسب نیز در آن تعبیه گردد، می‌تواند برای رفع خستگی دانش‌آموز کارا باشد. حال اگر کودک ۷ساله با ذهنی سرشار از آمادگی برای

کسب هر آنچه می‌بیند وارد حیاطی شود که تعدادی میز و نیمکت شکسته در گوشه آن روی هم تلنبار شده‌اند و تعدادی آبخوری قدیمی که شیر آب نصف آنها خراب است و توالت‌هایی که به دلیل عدم رعایت نظافت و رسیدگی قابل نزدیک‌شدن هم نیستند، چه احساسی پیدا می‌کند؟ (پورزال، ۱۳۷۶: ۱۷۰)

۸-محوطه:

انواع محوطه‌های مدارس:

۱- محوطه بازی‌های آزاد

۲- محوطه بازی‌های دسته‌جمعی

توجه به نکات زیر در طراحی محوطه مدارس الزامی است:

- حیاط مدرسه ادامه و امتداد طبیعی کلاس درس می‌باشد. درک این مطلب که چگونه در حیاط مدرسه می‌شود به کسب تجربه و دادن آموزش‌های متنوع به کودکان پرداخت، بسیار با اهمیت است.
- زمین‌های محوطه بازی باید نرم و ترجیحاً از شن یا خاکاره پوشیده شده باشند.
- ساخت تپه‌های مصنوعی کوچک و کاشت گیاهان مناسب جهت کاهش آلودگی‌ها.
- استفاده از تمهیداتی که منجر به ارتقای توانمندی ذهنی کودکان گردد؛ مانند مسیرهای مارپیچ که حس کنجکاوی را در آنها بر می‌انگیزاند.
- طراحی مسیرهای آب روان.
- فضاهای بازی طبیعی و نشاط‌آور.
- باید به نقاط آفتاب‌گیر زمین و جاهایی که توسط ساختمان‌ها در آن سایه ایجاد می‌شود، توجه داشت.
- یکی از عوامل جاذبه در فضای داخلی و محوطه آموزشی نصب آکواریوم و ساخت آب‌نما می‌باشد.

(تصویر شماره ۱۱) فضای باز، حیاط مدرسه ابتدایی بدون توجه به نیازمندی‌های کودکان و وضعیت نامناسب آبخوری و دستشویی در حیاط مدرسه

لازم به ذکر است که هر چه فضای آموزشی از کیفیت و جذابیت بیشتری برخوردار باشد و مطابق با ذوق و شوق دانش‌آموزان طراحی و اجرا گردد زمینه را برای حضور فعال آنها در محیط تعلیم و تربیت مساعدتر می‌نماید.

- ارتباط نزدیک و ملموس با طبیعت در رشد و تعالی، تعادل روانی و آرامش کودکان لازم و مثبت می‌باشد (حافظیان، ۱۳۸۵: ۷۸).

مدرسه به عنوان جامعه:

آموزش در مدارس فرایندی رسمی است؛ زیرا برنامه‌ای معین از دروس برای یادگیری تعریف شده است. علی‌رغم آن، مدارس نقش بسزایی در آشنایی کودکان با زندگی اجتماعی دارند. «هرمان هرتز برگر» معتقد است یک مدرسه به افراد بی‌شماری تعلق دارد و افراد با نقش‌های اجتماعی متفاوت در آن سهیم هستند. ارتباط مدرسه با دنیای بیرون جهت افزایش یادگیری مدنظر می‌باشد. به عبارتی، مدارس قلب جامعه هستند و فرصت‌های شغلی باید از همان اوایل با درگیر کردن دانش‌آموزان با حرفه‌های گوناگون آغاز گردد. مدارس آینده برای انجام فعالیت‌های وسیع در خدمت اجتماع خواهند بود. در حقیقت در آینده مدرسی موفق‌اند که به میزان بیشتری به جامعه اطراف خود تعلق دارند. مدرسه به عنوان نقطه مشترک تمام نسل‌ها می‌باشد. ایده مدرسه به عنوان یک جامعه، به نحوی در معماری گذشته

ایران نیز مطرح بوده است. در محلات، فضای مدرسه، تنها به درس منحصر نبوده، بلکه اهالی شهر در مناسبت‌هایی خاص از آن استفاده می‌کردند.

نمونه‌های مورد مطالعه در ایران:

مدرسه امام علی(ع) تنها مدرسه نوساز است که فضاهای آموزشی سرپوشه آن دست کمی از مدارس دیگر با انگیزه تپ‌سازی ندارد. در طراحی محوطه مدرسه با رنگ‌آمیزی دیوار، به کارگیری نیمکت‌هایی متناسب با آنتروپومتری کودکان، شناخت بازی مرسوم کودکان(لی‌لی) و تعبیه آن در حیاط مدرسه با استفاده از رنگ‌آمیزی در کف حیاط و نصب تلفن عمومی در حیاط مدرسه، تاحدودی موفق به پاسخگویی نیازمندی‌های کودکان گردیده است؛ ولی به دلیل نبود فضای سبز کافی، عدم سیستم گرمایشی سرویس‌های بهداشتی در فصل سرد سال، عدم هماهنگی تعداد توالت با تعداد دانش‌آموزان و نبود مکانی جهت حضور والدین، با ایجاد ازدحام در جلوی در مدرسه ایمنی و امنیت کودکان را به هنگام تعطیلی مدرسه مختل می‌سازند.

- عدم فضای سبز در محوطه؛
- عدم فضای نیمه‌باز در محوطه؛ زیرا در مواقع ریزش برف و باران، دانش‌آموزان می‌توانند از این فضا استفاده کنند.

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

(تصویر شماره ۱۲) مدرسه امام علی(ع) ارومیه

(تصویر شماره ۱۳) نمای مدارس غیرانتفاعی، یادآور فضای مسکونی است که عملکردی آموزنده در فرایند یادگیری ندارد.

- عدم طراحی دیوارهای محوطه با در نظر گرفتن جنسیت افراد؛
- عدم توجه به سایه اندازی‌ها در محوطه؛ زیرا در تابستان فضاهای سایه‌دار برای کودکان دلچسب است، در حالی که در زمستان از آن گریزانند. در نتیجه قابلیت حمل و جابه‌جایی سایه‌اندازها در مدارس حائز توجه است.
- عدم تجهیز سایت با امکاناتی جهت آموزش در فضای باز؛ زیرا کودکان، نیازمند تماس مستقیم با انرژی خورشید هستند.
- در مدارس معلم ارتباط لازم را بین کلاس درس و حیاط مدرسه برقرار نمی‌کند.

نمونه‌های مورد مطالعه در جهان:

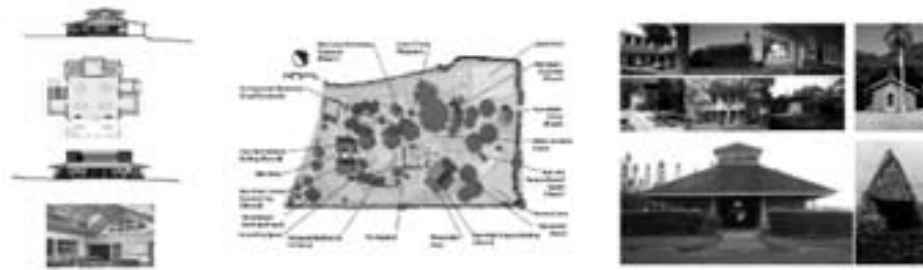
مدرسه ابتدایی «ژانده» در سنگاپور که هدف اصلی در این مدرسه فراهم آوردن محیطی برای بچه‌هاست که نه تنها در آن آموزش می‌بینند بلکه در آن بازی و زندگی می‌نمایند. به عبارتی، محیط آموزشی چیزی بیش از خانه دوم است. توجه به مقیاس، به عنوان عامل مهم در وجود آوردن احساس تعلق به محیط از سوی بچه‌ها در این طرح در نظر گرفته شده است. باغ‌های یادگیری در این مدرسه برای فراهم آوردن احساس آرامش و امنیت در یادگیری بچه‌ها به وجود آمده‌اند. فضاها ویژگی یک کلاس رسمی را ندارند. ارتباط میان داخل و خارج و بسط یافتن در محدوده شهری و استفاده از باغ‌های بیرونی به عنوان کلاس‌های درس در

با توجه به اینکه، یادگیری شامل مراحل زیر است:

- ۱- فرد به تجربه عملی می‌پردازد؛
- ۲- با مسأله‌ای برخورد می‌کند؛
- ۳- اطلاعاتی را گردآوری می‌کند؛
- ۴- به کمک اطلاعات به دست آمده، راه‌حلی برای مسأله می‌جوید؛
- ۵- راه‌حل را به کار می‌برد؛ مدارس بالاخص مدارس غیرانتفاعی که با انگیزه استفاده حداکثر از حداقل فضا بازتابی منفی، به دلیل عدم توجه به سرانه‌های فضاهای آموزشی در فرایند آموزش دارند، چگونه پاسخگوی ۵ مرحله ذکر شده خواهند بود؟

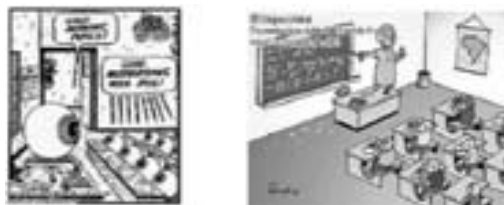
(تصویر شماره ۱۴) مدرسه
Zhangde primary school (URL5)

(تصویر شماره ۱۵) مدرسه
Montessori School of Maui (URL5)

ساده از گذشته به حال و آینده نیست؛ بلکه تربیت آدمی زاد برای آینده است. پرورش برای ساختن زندگی است؛ لذا امری تصادفی نبوده بلکه فرایندی برنامه‌ای و اجرایی می‌باشد.

فلسفه سنتی آموزش و پرورش بر این باور بود که کودک شالوده‌ای تهی، منفعل و ذاتاً بی‌علاقه نسبت به یادگیری است که دانستنی‌ها باید به کودکان آموزش داده شود؛ در غیر این صورت او خود برای یادگرفتن پیش‌قدم نخواهد شد. بدین جهت امکانات محیط آموزشی براساس نقش ساکن و منفعلانه کودک تنظیم شده بود و در برابر آن به تحرک و تسلط فیزیکی معلم به عنوان عامل یاددهنده تأکید می‌شد. در این صورت آموزش جریان یک‌سویه محسوب می‌گردید، که معلم متکلم و حده است.

(تصویر شماره ۱۶) آموزش سنتی در مدارس
(URL6)

فضای آزاد از ویژگی‌های عمده این مدرسه می‌باشند. معمار در مدرسه «مونتسوری»^۱ تلاش کرده است تا کودکان در آن احساس خانه داشته باشند تا خلاقیت آنها را تحریک کند. وقتی کودکان در چنین محیطی قرار گیرند، احساس نیاز به بازی، موزیک، آواز، رقص، نقاشی و ساختن و غیره می‌نمایند. طراحی بنا به گونه‌ای است که روشنایی اتاق‌ها حتی از سقف نیز تأمین می‌شود و شبیه مکانی در بیشه‌زار و جنگل است که نور از بین شاخه‌های درختان عبور می‌کند. قابل توجه است که کفپوش مدرسه شباهتی با خزه‌های کف جنگل دارد.

نتیجه‌گیری:

اشخاص، امکان و اشیا می‌توانند هم به صورت نیروی بازدارنده و هم به صورت عامل تسهیل‌کننده در مرحله یادگیری عمل کنند. مدرسه و فضای آموزشی، فقط دیوار، اتاق و اشیای بی‌روح نیستند؛ بلکه فضای عرصه‌ای است که هر بخش آن برای کودک پیامی دارد و آداب و عاداتی را بر آنان تحمیل می‌کند. کلاس درس، تخته، میز، نیمکت، راهرو، حیاط، زمین و... هر کدام دارای یک فرهنگ هستند و توجه به این فرهنگ و روح حاکم بر آن است که همراه با کتاب و معلم، مجموعه‌ای از اهداف تعلیم و تربیت را شکل می‌دهد. مشکل عمده اینجاست که در نظام آموزشی موجود، بیشترین تأکید بر روی آموزش به عمل می‌آید تا پرورش؛ یعنی به جای مکاشفه درونی، مکاشفه علمی به کودکان می‌آموزند. در حالی که نظام آموزشی استاندارد، نظامی است که به دو بخش آموزش و پرورش توجه دارد. آموزش و پرورش انتقالی

فلسفه معاصر آموزش و پرورش	فلسفه سنتی آموزش و پرورش
۱- کلاس از گروه‌های کوچک تشکیل می‌شود.	۱- کلاس از گروه‌های بزرگ تشکیل می‌شد. (کلاس‌های چندپایه)
۲- در مدارس تأکید بر درک روابط مطالب می‌شود.	۲- در مدارس تأکید بر حفظ مطالب بود.
۳- دانش‌آموزان در مقابل محتوای درسی و معلم، فعال هستند. «زمره» می‌گویند: کودکانی که حرکت نمی‌کنند و در نهایت فقط تابعیت را فرا می‌گیرند، همانند پروانه‌هایی هستند که سنجاق شده‌اند.	۳- دانش‌آموزان در مقابل محتوای درسی و معلم منفعل بودند.
۴- در فلسفه جدید، بیشتر به آزمایش و انجام عمل تمرکز دارند.	۴- در فلسفه سنتی به فرمول‌ها و نظریه‌ها توجه داشتند.
۵- دانش‌آموزان زندگی آزاد و دموکراتیک را در مدرسه و جامعه تمرین می‌کنند.	۵- مدرسه به یادگیری دموکراسی و آزادی می‌پرداخت.
۶- در تصور مدرن آموزش و پرورش ۲۰ سال هم‌سنگ و هماهنگ در راستای رشد ذهنی و تعالی روح کودک شناخته می‌شوند.	۶- مدارس کلاسیک صرفاً خود را مکلف به تأمین امکانات آموزشی می‌دانند و اهمیت بسیار کمی به پرورش می‌دهند.

(جدول شماره ۴) تفاوت فلسفه سنتی و فلسفه معاصر «آموزش و پرورش»

چهار دقیقه اول کلاس است و بعد از آن کاهش بازده یادگیری در کودکان مشاهده می‌شود. برای جلوگیری از کاهش یادگیری، فعالیت ذهنی همراه با فعالیت عملی می‌تواند کارساز باشد.

۳- بازی، وسیله‌ای مهم برای تربیت کودکان در جنبه‌های جسمی، فکری و روانی است. الف) کودکان در این سن، بیشتر به بازی‌هایی تمایل دارد که با حرکات زیاد توأم باشد؛ زیرا در پی سنجش سرعت، قدرت و مهارت خود هستند. ب) حافظه دیداری کودک از طریق فعالیت‌های ورزشی و بازی، قابل تقویت شدن است. برای مثال بازی قایم‌باشک و بازی‌های دیگر را می‌توان به گونه‌ای مبتکرانه توسعه داد و از فضای مورد علاقه زنگ ورزش به شکلی استفاده کرد که مشکلات تحصیلی بچه‌ها حل شود یا لاقط کاهش یابد. ج) بازی، زمینه‌ای برای کشف مهر و علاقه و خشم و کین کودک است. کودک در حین بازی به صورتی ناخودآگاه خود را بروز می‌دهد و از این راه می‌توان او را شناخت که چگونه فردی است و چه روحیه‌ای دارد و آنگاه به اصلاح و ساختن او اقدام کرد. د) بازی در تکوین شخصیت و ایجاد زمینه برای مسئولیت‌پذیری کودک بسیار مؤثر است. ه) از طریق بازی، کودک ناگذیر می‌شود ضوابطی را برای زندگی اجتماعی بپذیرد. و) با

آموزش و پرورش باید هنگامی که درصدد تدارک محیط تربیتی برای کودکان بر می‌آید از خود بپرسد:

- ۱- آیا اوضاع و احوال به گونه‌ای است که کودک به طور مستقیم و ناگهانی با مسائل روبرو می‌شود یا آنکه در ضمن کارهای مأنوس و عادی خود به تدریج متوجه مسائل و لزوم حل آنها می‌گردد؟
- ۲- آیا مسائل مورد نظر به زندگی کودک مربوط است؟

توجه به موارد زیر جهت طراحی فضاهای آموزشی مطلوب الزامی است:

۱. کنجکاوی سرمایه کودک است و از آن باید به بهترین وجه استفاده نمود. موضوعاتی که در کلاس درس مورد بحث است با آنچه در خارج از کلاس با آن روبروست، شباهت داشته باشد.
- ۲- کودکان در این دوره بیش از حد فعالند و چون در مدرسه برای اولین بار مجبور می‌شوند که بیشتر به صورت نشسته فعالیت کنند، انرژی خود را معمولاً به شکل عادت عصبی چون جویدن مداد، مکیدن انگشت، پیچ‌دادن مو و بی‌قراری عصبی صرف خواهند کرد. نشستن طولانی بر روی صندلی در کلاس درس، آنها را خسته می‌کند و تمرکز اصلی آنان در همان

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

شرکت کردن کودک در بازی، زمینه برای جمع‌گرایی و همبستگی او با جامعه فراهم می‌شود.

۴- تدریس در سال‌های اولیه مدرسه باید بر پایه محسوسات دانش‌آموز متکی باشد. یعنی معلم طوری تدریس کند که همه حواس کودک در امر یادگیری دخیل باشند. شیوه نشستن کودک بر روی صندلی مورد توجه قرار گیرد. بسیاری از مشکلات جسمی کودک در اثر رعایت نکردن روش صحیح نشستن بر روی نیمکت و صندلی ایجاد می‌شود.

۵- پرورش به دو نوع فضا نیاز دارد: الف) فضای فیزیکی به عنوان ساختمان آموزشی؛ ب) فضای غیرفیزیکی به عنوان فضایی که در آن مجموعه روابط بین اجزای فیزیکی فضایی را ایجاد می‌کند که در آن آموزش و پرورش تحقق می‌یابد. امروزه بهترین زمین‌های شهری از حوزه نظام پرورشی خارج می‌شود و به کاربری‌های متفاوتی تبدیل می‌شوند و یا در فضای آموزشی که تعامل و سهولت دسترسی دانش‌آموز و معلم یک اصل است، دانش‌آموز از برخورد طبیعی و عاطفی با معلم در خارج از محیط کلاس محروم می‌گردد. متأسفانه امروزه بیشتر مدارس کشور آناتومی اداری دارند.

کیفیت‌های بصری و ادراکی که در طراحی مجموعه‌های آموزشی به کار می‌روند: ۱- وحدت و کثرت یا هماهنگی و تنوع؛ ۲- انتظام سلسله مراتبی بین اجزاء و کل؛ ۳- مقیاس و تناسب؛ ۴- پیوستگی و تناسب؛ ۵- توالی در فضاها و عملکردها؛ ۶- وضوح و خوانایی؛ ۷- هویت و شخصیت فضایی؛ ۸- هویت بومی و محلی؛ ۹- جهت‌یابی و احساس مکان؛ ۱۰- تعادل و تقارن و توازن؛ ۱۱- تباین کالبدی؛ ۱۲- قابلیت انعطاف ۱۳- تداوم تاریخی.

لازم به ذکر است، برای سازگاری محیط و رفتار، نکات اساسی دیگری نیز باید در نظر گرفته شود. یکی از این نکات آنترپومتری «انسان‌سنجی»^{۱۰} و ارگونومی «مهندسی عوامل انسانی»^{۱۱} می‌باشد؛ که آنترپومتری علم مطالعه ابعاد فیزیکی، توانایی‌ها و محدودیت‌های اندام انسان است و ارگونومی به نحوه استفاده اعضای بدن از محیط‌های فیزیکی می‌پردازد. به عبارتی، از دیدگاه انسان‌سنجی اگر محیط، قابلیت تأمین فعالیتی را نداشته باشد آن فعالیت انجام نمی‌گیرد. محیط‌هایی وجود دارند که انجام فعالیت‌ها را بهتر

و با آسایش بیشتر از محیط‌های دیگر ممکن می‌سازند. سرانه ۱ متر مربع برای هر دانش‌آموز بیانگر عدم‌آشنایی طراحان با علم آنترپومتری و ارگونومی کودکان است؛ در این صورت هرگز به مطلوبیت فضایی با راندمان بالای یادگیری نخواهیم رسید.

(تصویر شماره ۱۷) کلاس مدرسه ابتدایی در ارومیه

بررسی شاخصه‌های مؤثر در طراحی مدارس کشور:

<p>۱- عدم مطلوبیت مکان برای استقرار فعالیت مورد نظر؛ مثلاً قبرستان مکان مناسبی برای جانمایی مدرسه نمی‌باشد. ۲- عدم مناسب بودن مکان مدرسه با توجه به نیاز منطقه و دسترسی‌ها؛ ۳- جانمایی نادرست ورودی مدرسه نسبت به معابر؛ مثلاً ارتباط مستقیم ورودی مدرسه با معابر.</p>	<p>دسترسی و مکان‌یابی</p>	
<p>۱- در اکثر مدارس کشور تعداد کلاس کافی متناسب با فعالیت‌های کودکان سنین ۷-۱۲ سال موجود نمی‌باشد؛ مثلاً محلی برای استراحت و غذاخوردن کودکان. ۲- اجزای سازنده مدارس مانند راهرو، با انگیزه یادگیری طراحی نشده‌اند؛ در حالی که کودکان آموزش با تصاویر و ملموس بودن عناوین درسی را بیشتر پذیرا می‌باشند. ۳- عدم رعایت استانداردها در طراحی دستشویی و توالت کودکان (عدم استفاده از علم آنتروپومتری و ارگونومی)؛ ۴- در شکل دادن به فضاها باید کوشش کنیم کودکان از واحدهای کوچکتری به واحدهای بزرگتر چون کلاس درس و سپس به اجتماع بزرگتری همانند هال عمومی و فضاهای مرکزی وارد شوند. در اطراف فضاهای مرکزی باید بالکن‌هایی تعبیه گردد که کودک بتواند فضای بیشتری برای فعالیت فردی داشته باشد. بدون اینکه امکان تماس با گروه‌های بزرگتر را از دست بدهد؛ ۵- عدم همجواری و نزدیکی محیط‌های آموزشی با طبیعت که در آرامش روان کودک و خلاقیت‌های او مؤثر است؛ ۶- عدم تعبیه فضای مناسب برای بازی کودکان در هوای نامناسب زمستان.</p>	<p>فضا</p>	<p>عملکرد</p>
<p>عدم تعبیه فضاهای چندمنظوره جهت جابه‌جایی مبلمان فضاهای آموزشی متناسب با فعالیت کودکان؛</p>	<p>کاربری‌ها</p>	
<p>دانش آموز، نیازمند ارتباط با جامعه است. برای مثال، دانش‌آموزی که به واسطه استقرار محل مدرسه در محلی کاملاً تجاری، هر روز از طریق پیمودن راه مدرسه، تصویری از دنیای خارج می‌یابد که در آن تصویر سود، درآمد در جامعه، ذهن آن را به خود مشغول خواهد نمود؛ ولی اگر از بازار کتاب‌فروشان و موزه رد شود، تصویر بهتری از زندگی اجتماعی خواهد داشت.</p>	<p>مدرسه محله</p>	
<p>مدارس در هر مقطع تحصیلی باید به شکل‌ها و حجم‌های ساده و متنوع طراحی شوند؛ به نحوی که حجم و شکل ساختمان‌های آموزشی بازگوکننده سنین دانش‌آموزان باشند، در حالی که مدارس کشور با الگوی ثابت و بدون توجه به روحیات دانش‌آموزان طراحی می‌شوند.</p>	<p>مصالح و فرم مدرسه</p>	<p>عوامل مؤثر در کیفیت مدارس</p>
<p>اجزای مدارس کشور بدون توجه به پرورش خلاقیت و نوآوری کودکان طراحی شده‌اند.</p>	<p>نوآوری</p>	

(جدول شماره ۵)

همان‌طور که ذکر شد، هدف معماری، شکل دادن به مکان زندگی انسان است. به عبارتی دیگر، معماری درصدد ساختن ظرف برای مظهر است؛ ظرفی به نام بنا برای مظهر، زندگی انسان. توجه بیش از حد به هر یک از دو عامل شکل و زندگی و وانهادن دیگری و یا تلقی نادرست از آنها، به معماری نامطلوب و ناموفق منجر می‌شود. در معماری نامطلوب انسان‌ها احساس زنده بودن، حیات داشتن، انسجام و آرامش نمی‌کنند.

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyyat Shahrī
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

- ۴- حافظیان، طیبه، فضای سبز، مجله مدرسه، شماره ۴۱، تهران: ۱۳۸۵.
- ۵- حافظیان، طیبه، کیفیت فضایی و بصری مدارس، مجله مدرسه، شماره ۲۱، تهران: ۱۳۷۹.
- ۶- حافظیان، طیبه، انعطاف پذیر کردن فضاهای آموزشی و پرورشی، مجله مدرسه، شماره ۳۱، تهران: ۱۳۸۲.
- ۷- خسروی، نسرین، نگرشی دیگر در طراحی مدارس، مجله مدرسه، شماره ۲۳، تهران: ۱۳۷۹.
- ۸- رحمتی، رضا، تأثیر عوامل محیطی بر رفتار در محیط‌های آموزشی، مجله مدرسه، شماره ۲۳، تهران: ۱۳۷۹.
- ۹- سمیع‌آذر، علیرضا، افزایش کمی یا توسعه کیفی، مجله مدرسه، شماره ۹، تهران: ۱۳۷۶.
- ۱۰- کامل‌نیا، حامد، طراحی محیط‌های یادگیری، تهران: انتشارات سبحان نور، ۱۳۸۶.
- ۱۱- گیدز، آنتونی، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: انتشارات نی، ۱۹۸۹.
- ۱۲- غفاری، علی، انتظام کالبدی فضاها و روابط بین آنها در طراحی مدارس، مجله مدرسه، شماره ۱۴، تهران: ۱۳۷۸.
- ۱۳- لنگ، جان، آفرینش نظریه معماری، ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۹۳۸.
- ۱۴- مرتاض هجری، محمدنقی، کاربرد رنگ در فضاهای کالبدی و وسایل آموزشی مدارس، مجله مدرسه، شماره ۲۱، تهران: ۱۳۷۹.
- ۱۵- محمودی، شکیبامنش، کوروش، امیر، اصول و مبانی رنگ‌شناسی در معماری و شهرسازی، تهران: انتشارات هله/طحان، ۱۳۸۴.
- ۱۶- مطلبی، قاسم، روان‌شناسی محیطی دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۰، تهران: ۱۳۸۰.
- ۱۷- مقدمی‌پور، مرتضی، روان‌شناسی کار، چاپ سوم، تهران: انتشارات موسسه کتاب مهر، ۱۳۸۴.
- ۱۸- نصیری، علی‌اکبر، اصول و فلسفه آموزش و پرورش، تهران: انتشارات آوای نور، ۱۳۸۴.
- با توجه به اهمیت مدرسه در فرهنگ، تمدن‌سازی و رشد و توسعه جامعه، توجه به نکات زیر در طراحی محیط‌های آموزشی الزامی می‌گردد:
- ۱- همکاری و مشارکت در زمینه طراحی و برنامه‌ریزی؛ زیرا آموزش و پرورش از علوم میان رشته‌ای است که روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، اقتصاد و فلسفه را در بر دارد.
- ۲- طراحی تمام اجزای مدرسه با انگیزه آموزشی و پرورشی؛
- ۳- نگاه به خانه به عنوان طرح و الگویی برای مدارس؛
- ۴- پرهیز از راهروهای مستقیم؛
- ۵- در نظر گرفتن اندازه کلاس‌ها متناسب با گروه سنی کودکان؛
- ۶- فراهم آوردن فضاهای یادگیری ذهنی و فیزیکی در مدارس؛
- ۷- طراحی فضاها با در نظر گرفتن نیازهای رشد کودکان؛
- ۸- زیاد کردن نورپردازی طبیعی در کلاس؛
- ۹- چیدمان مناسب فضاها جهت جلوگیری از ایجاد آلودگی صوتی؛
- ۱۰- به کارگیری کلاس‌های انعطاف‌پذیر جهت استفاده کودکان در شرایط گوناگون (ردیفی - گروهی)؛
- ۱۱- به کارگیری کادر آموزشی خلاق و مسئولیت‌پذیر؛ مثلاً با برنامه‌ریزی مناسب مدیر مدرسه سرانه آموزشی می‌تواند در جهت افزایش کارایی محیط آموزشی به کار آید.

فهرست منابع:

- ۱- باستانفر، غلامحسین، مصرف بهینه انرژی الکتریکی، مجله مدرسه، شماره ۳۱، تهران: ۱۳۸۲.
- ۲- باستانفر، غلامحسین، خدمات و صدمات صوتی در فضاهای آموزشی، مجله مدرسه، شماره ۲۳، تهران: ۱۳۷۹.
- ۳- پورزال، عاطفه، ویژگی‌های یک مدرسه ایده‌آل، مجله مدرسه، شماره ۹، تهران: ۱۳۷۶.

URL1: www.epa.gov/iaq/schooldesign/hvac.html

URL2: www.lightinglab.fi/IEAAnnex45/publications/lighting_in_schools.pdf
www.teachernet.gov.uk/_doc/3611/Building%20schools%20for%20the%20future.pdf

URL3: www.lightinglab.fi/IEAAnnex45/publications/lighting_in_schools.pdf

URL4: www.p4s.org.uk/documents/sustainableschoolscasestudies.pdf

URL5: www.teachernet.gov.uk/_doc/3611/Building%20schools%20for%20the%20future.pdf

URL6: www.cartoonstock.com.

مدیریت شهری
Modiriyat
Shahri
مدیریت شهری
Modiriyat
Shahri

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری

Modiriyat Shahri

شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷

No.21 Autumn 2008

فصلنامه مدیریت شهری - شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
Modiriyat Shahri - No.21 . Autumn 2008

■ ۹۱-۱۰۰ ■

زمان دریافت مقاله:

۱۳۸۶/۸/۶

زمان پذیرش نهایی:

۱۳۸۷/۶/۴

طراحی مسکونی پایدار با بهره‌گیری از پتانسیل همپوشانی مرز فضاهای عمومی و خصوصی

مهندس محسن تابان*

کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

مهندس بهزاد وثیق**

کارشناسی ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

احمدرضا کشتکار قلاتی

کارشناسی ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

Blurring boundaries between public and private spaces To promote community interactions in residential area

Abstract

In recent decades human living spaces have been interrupted by cultural aspects of multi media era. Human scale of cities and as a consequence, citizen's satisfaction can be just achieved when an interactive dialogue between citizens arise in cultural, social and economical aspects of community. So, privacy is a key component of this procedure to satisfy a desire to express levels of individuality on citizens dwelling.

This paper research and analyses successful historic case studies of housing projects in different countries and historic dwellings of Iran to evaluate relationships between dwellings and public spaces that offer progressive levels of privacy.

This paper conclude that there should be a multiple transitional spaces between the street and interior of dwelling that provide varying degree of privacy in a community-oriented environment that encourages family and community values, contributes to the healthy living of residents without depriving their privacy, implement controlled public spaces and visual permeability to be able to supervise children and promote safety.

Keywords: Public Space, Dwelling, Private Space, Social Interaction.

چکیده

امروزه فضاهای زیستی انسان دچار دوپارگی‌ها و آشفتگی‌های ناشی از رشد رسانه‌ها و مظاهر تمدن عصر ارتباطات گردیده است. مقیاس انسانی شهرها و در پی آن رضایت شهروندی، تنها زمانی می‌تواند ایجاد شود که انسان فارغ از ظواهر و نمودهای شهری نوین در موقعیتی چهره‌به‌چهره با دیگران به تعامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیستی رسیده باشد. اصل محصوریت در فضاهای سکونتی، یکی از ابعاد این روند قلمداد می‌شود؛ که در سایه تعریف و فهم آن در جوامع فرهنگی مختلف، می‌توان به وجوه رضایت‌مندی شهروندی ساکنان دست یافت.

تحقیق حاضر با تکیه بر مطالعات میدانی و اسنادی به بررسی یافته‌هایی در سکونت‌گاه‌های سنتی ایران و نمونه‌های کشورهای دیگر پرداخته و به دسته‌بندی الگوهای به‌کاررفته در این مجموعه‌های سکونتی اقدام نموده است. می‌توان از تجزیه و تحلیل مطالب به این نتیجه رسید که فضاهای پیرامونی موردنظر می‌بایست قابلیت برآوردن خواسته‌های ساکنان، قابلیت کنترل و قابلیت نظارت بصری بر فعالیت کودکان و ایجاد امنیت در محیط عمومی را داشته باشند.

واژگان کلیدی:

طراحی مسکونی، سکونت‌گاه، فضای جمعی پایدار، کنش اجتماعی.

مقدمه

انسان متمدن در جهان عجیب و آشفته‌ای زندگی می‌کند. آدمی می‌تواند در ارتباط با جهان باشد، بی‌آنکه از محل سکونت خود قدمی فراتر بگذارد. واژه باهم‌بودن و مفهوم آن را ممکن است زیاد جدی نگیریم، اما جدایی روزافزون آدمیان از یکدیگر و از سایر مظاهر حیات در این سیاره مسأله‌ای جدی است. هر انسان انسان‌های دیگر را به مقیاس خود کمتر می‌بیند. باید آدم‌ها را در میان جمعیت شهر، بر شاهراه‌ها و یا بر صفحه دوبعدی تلویزیون یا سینما تماشا کرد. درحقیقت، مردم زمانی که خود را در شهرهای قدیمی، شهرهایی که آغاز، رشد و مقصود خاص شهر در چهره و مظاهر کالبدی آنها مرئی و مشهود است، می‌یابند احساس لذت و رضایت خاطر می‌کنند. سیمای شهر، مظهر منحصر به فرد زندگی و فعالیت است که در شهر جریان دارد.

خیابان‌ها در دوران گذشته شهرسازی ایران، مکان زنده شهری جهت تعامل اجتماعی-فرهنگی و تفریح و تفرج ساکنان بود ولی امروزه تضاد حل‌ناشده بین پیاده و وسایل نقلیه به همراه مشکلات حاصل از آلودگی‌های زیست‌محیطی و صوتی، خیابان را به صورت غیرقابل استفاده درآورده است. در حقیقت، امروزه فضای بین ساختمان‌ها در زندگی شهری، به اندازه خود ساختمان‌ها اهمیت دارد (چرمایف، ۱۳۷۱: ۲۵). هر واحد مسکونی باید چون جزئی زنده و طبیعی از محیط‌های بزرگتر در نظر گرفته شود. خانه، جزئی از کالبد یک شهر است و برای آنکه بتواند وظیفه خود را به شایستگی انجام دهد، به سیستم‌های جریان‌دهنده و ارتباطی وابسته است. با این تعریف، خانه همبسته مسکونی نقاطی مشخص در تسلسل مراتب عرصه‌های کالبدی شهر به وجود می‌آورند. خانه‌ها خواه در امتداد خیابان قرار گیرند، خواه بر گرد محوطه‌ای جمع شده باشند، مجموعه‌ای را پدید خواهند آورد. اندازه و شماره دقیق عرصه هر چه قدر که باشد، پیوستگی درون عرصه باید کاملاً حفظ شود و سلسله مراتب بین عرصه‌ها باید به میزان بسیار به تأثیر روابط بین عرصه‌ها به وجود آید. به عبارت دیگر مفصل بین عرصه‌های متوالی یا مجاور، میزان جدایی آنها، ارتباط دقیق آنها با یکدیگر، نوع تحول و جابه‌جایی که بین آنها صورت پذیرد، صرف نظر از اندازه خاص عرصه‌ها یا شماره

آنها اهمیت حیاتی دارد. با کاربست مفصل‌بندی و ایجاد شبکه‌ای از فضاهای هماهنگ و در عین حال متباین، زمینه عینیت‌یافتن مفاهیمی چون محرمیت، سلسله مراتب، مقیاس، قلمرو، سادگی، پیچیدگی، تمرکز و عدم تمرکز در محله فراهم می‌آید (توسلی، ۱۳۷۶: ۳۲).

هدف از این مطالعه دستیابی به راهکارهایی در طراحی مجموعه مسکونی‌ای است که با از میان برداشتن وضوح مرز میان فضای عمومی و خصوصی در آن به زیستی اجتماعی دست یافت.

روش تحقیق:

مقاله حاضر بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و پژوهش‌های اسنادی صورت پذیرفته است. برای نیل به این هدف لازم شد تا نمونه‌هایی که در آن ارتباط موفق میان فضای مالکیت خصوصی با فضای عمومی ایجاد شده، جهت معرفی موارد کلیدی و پارامترهای مؤثر، در ایجاد ارتباط بین فضای داخل و خارج بررسی کرد و با توجه به اصول ایجاد سلسله‌مراتب عرصه‌های مختلف در شهرسازی کهن ایران، به نتایجی تطبیق‌پذیر با این اصول دست یافت.

بررسی مفاهیم به صورت عام

ساختار بسیاری از شهرهای کهن ایران بر پیوند فضایی میان عرصه‌های مختلف از طریق گذرهای اصلی و فرعی استوار است. در این رابطه از شش عرصه می‌توان یاد کرد: فضاهای عمومی شهری، فضاهای نیمه‌عمومی، فضاهای عمومی خاص یک گروه، فضاهای خصوصی خاص یک گروه، فضاهای خصوصی خانواده و فضاهای خصوصی فرد. پیوند کالبدی میان عرصه سوم و پنجم همان پیوندی است که بین عرصه مسکونی (فضای خصوصی خانواده) و محیطی گشوده‌تر (فضای عمومی خاص یک گروه) موجود است و معمولاً به عنوان ارتباط و پیوند بین خانه و شهر از آن یاد می‌شود (چرمایف، ۱۳۷۱: ۴۵).

چنین تقسیم‌بندی را می‌توان به صورت کلی‌تر نیز مطرح نمود؛ یعنی فضاهای عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی و خصوصی. گاه عرصه‌های مختلف با

الگو	تعادل	اصول سازمان‌دادن فضاهای شهری
مرکزیت	وحدت و کثرت	
حریم	رابطه انسان و محیط	
تضاد	معانی بیان و استعاره	
دوگانگی	رفتار انسانی	
سلسله مراتب		

(جدول شماره ۱) اصول سازمان‌دادن فضاهای شهری (مأخذ: بحرینی)

سلسله‌مراتب عرصه‌های مختلف در شهرسازی ایران

به منظور آگاهی از چگونگی سلسله‌مراتب عرصه‌های مختلف از عمومی تا خصوصی‌ترین عرصه در شهرسازی کهن، بررسی اجمالی برخی از اجزای تشکیل‌دهنده ساختار کالبدی شهرهای سنتی به صورت هر چند اجمالی بیان شده است.

۱- محله: محلات مسکونی با حریم مشخص و گاه کاملاً بسته از مشخصات اصلی ساختار شهرهای اسلامی به شمار می‌روند. محله مجموعه‌ای از خانه‌ها و شبکه معابر بود که با توجه به امکانات ساکنان، کاربری‌های عمومی در آن پیش‌بینی شده و مجموعه را خودکفا می‌ساخت.

۲- خانه: خانه بویژه در شرق (به سبب ارجحیت زندگی خصوصی و خانوادگی) واحد اصلی زندگی شهری محسوب می‌شود. خانه به عنوان نمادی از جهان متمرکز به بافت شهری شکل می‌داد، که حیاط مرکزی از عناصر اصلی آن به شمار می‌رفت. درونگرایی منتج از حس سنتی و دینی از مکان بوده است، مکان فیزیکی یک مسلمان در ارتباط تنگاتنگ با تن وی است (Ardalan, 1973: 32).

آنچه در اشکال متفاوت استقرار بنا در زمین واحد مسکونی مشترک است، توجه به سلسله‌مراتب فضایی از محیط خصوصی و امن خانه به عرصه عمومی با در نظر گرفتن حریم‌های دیداری، شنوایی، امنیتی و روانی است. فضای سردر ورودی معمولاً با عقب‌نشستگی از لب گذر، ماهیت نیمه‌عمومی‌ای داشت که فضای مناسبی برای استراحت عابران و گفتگوهای دوستانه صاحب‌خانه با دیگران ایجاد می‌نمود. پس از ورودی، هشتی به اشکال مختلف قرار

یکدیگر مرز مشترکی می‌یابند که خود بر تعیین اندازه نسبی عرصه‌های مجاور یکدیگر مؤثر است. اما آنچه مهم است، پیوستگی درونی عرصه‌هاست که باید حفظ شود و سلسله‌مراتب بین آنها تحت تأثیر روابط متقابل به‌وجود آید (بحرینی، ۱۳۷۸: ۲۷).

از آن رو که خانه برای سکونت خانواده مورد استفاده قرار می‌گیرد بهتر است طراحی آن در ارتباط مستقیم با طبیعت باشد. به همین ترتیب خانه متشکل از گروهی عرصه می‌گردد که با اندیشه‌ای نظام‌مند استقرار یافته و هر کدام در خود واجد پیوستگی باشند. در این بینش هر عرصه درونی خانه معادلی در بیرون داشته و تنها از این طریق می‌توان فضای زیست فردی آدمی را از چهارچوب بسته خانه به سوی زندگی مشترک اجتماعی در فضایی عمومی که بدان احساس تعلق داشته‌باشد سوق داد.

خلق نظام حرکتی به عنوان نیروی پیونددهنده، با توجه به شبکه‌ای بودن ساختار، بسیار پیچیده است که توضیح چگونگی آن امکان‌پذیر نیست. یکی از دسته‌بندی‌هایی که جهت ایجاد نظام تعاملی هم‌زمان و در زمان به عنوان نیروی سازمان‌دهنده عرصه‌ها بیان شده به صورت زیر خلاصه شده است:

ایجاد، تقویت و تداوم محور اصلی، ایجاد شبکه‌ای از مراکز بر حسب سلسله‌مراتب فضایی کالبدی، ایجاد وحدت شکلی از طریق پیمون‌بندی، ایجاد نمادهای مرتبت با یکدیگر (هماهنگ و متباین)، ترکیب عملکردها برای ایجاد وحدت فضایی، ایجاد عرصه عمومی به عنوان بستر روابط اجتماعی، تنظیم سلسله‌مراتب فضایی، تقویت گذر اصلی پیاده (حبیبی، ۱۳۸۲: ۳۲-۳۹).

(تصویر شماره ۱) تجمع ۷ خانه به دور یک حیاط ۸ در ۸ متر (Goodman, 2003: 19)

به این ترتیب سطوح مختلفی از حریم و فضای قابل کنترل در خارج با محوریت کودکان به منظور ایجاد تقابلات اجتماعی در محیطی با تراکم بالا خلق گردیده است (تصویر شماره ۲). این پروژه می‌کوشد تا نشان دهد که در یک گونه‌شناسی کم‌ارتفاع نیز می‌توان به تراکم بالا با وجود فضای باز و دیگر خدمات دست یافت (Goodman, 2003: 19).

(تصویر شماره ۲) بررسی گرافیکی ارتباط فضایی مجتمع مسکونی (Goodman, 2003: 19)

۲- پروژه خانه‌های هوتوآینن‌هالمر^۳ آمستردام:
 آتلیه معماری هرمان هرتزبرگر^۴ این پروژه را با هدف ایجاد مکانی برای تماس اجتماعی و یک اتاق زندگی همگانی، که باعث تعامل میان ساکنان می‌شود طراحی کرد تا وابستگی متقابل برنامه‌ریزی شده‌ای میان ساختمان و خیابان ایجاد کند (Bergeijk, 1997: 66). ارتباط پیچیده میان فضای داخل و خارج از طریق دسترسی‌های عمودی که

می‌گرفت که عمومی‌ترین فضا در عرصه خصوصی خانه بود.

۳- شبکه معابر: بافت ارگانیک محلات قدیمی حکایت از وجود سلسله‌مراتب دقیق و منظمی در شبکه معابر داشت که از خصوصی‌ترین معابر تا عمومی‌ترین آنها را با ظرافتی خاص به یکدیگر پیوند داده و آستانه‌ها را به‌دقت تعریف می‌کرد. چنین سلسله‌مراتبی را می‌توان به صورت جدول شماره ۱ تقسیم‌بندی نمود.

۴- مرکز محله: مرکز محله، عمومی‌ترین عرصه محلی و محل تجمع و برخورد هم‌محله‌ای‌ها، محسوب می‌شود. از آنجا که مرکز محله، مکانی بود که بسیاری از برخوردها و تظاهرات اجتماعی در آن نمود پیدا می‌کرد و پاسخگوی نیاز ساکنان محل بود، زنده و فعال بودن آن، نشان از انسجام اجتماعی افراد و علاقه‌مندی ایشان به حفظ و ارتقای محله و یا به عبارتی قلمرو خویش و کسب هویتی اجتماعی و مکانی برای آن داشت.

فضایی برای زندگی همگانی

به منظور ایجاد زیستی اجتماعی در محیط مسکونی نمونه‌هایی که در آن ارتباط موفقی میان فضای مالکیت خصوصی با فضای عمومی، به عنوان بستر روابط اجتماعی ایجاد شده، ارتباط بین فضای داخل و خارج در جهت ایجاد وحدت فضایی، را می‌توان بررسی کرد. گرچه پروژه‌ها در نقاط مختلفی اجرا شده‌اند ولی اصول موفقیت آنها را در هر کجا می‌توان به کار بست.

۱- خانه‌های بلاپور^۱ در بمبئی نو^۲:

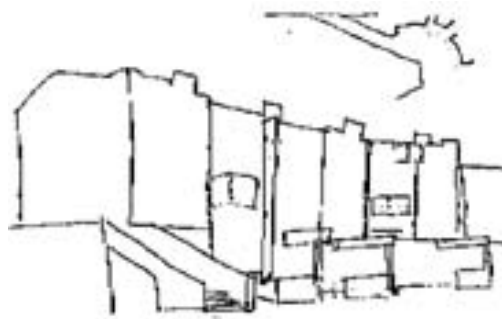
هدف اصلی این پروژه دستیابی به عدالت شهری با جاده‌ی بیش از ۹۰ درصد از منحنی درآمد بمبئی بوده و با در نظر گرفتن درآمدهای متفاوت استفاده‌کنندگان، خانه‌هایی در اندازه‌های مختلف برای اقشار مختلف از فقیر تا غنی ایجاد شده است (Rewal, 2000: 25) (تصویر شماره ۱). فضای باز نیمه‌عمومی ایجاد شده مانند حایلی میان فضای عمومی و خصوصی قرار گرفته که باعث تعامل بین داخل و خارج می‌گردد.

پیش از ورود به درون خانه به یک فضای ایوان خصوصی راه می‌یابد، همپوشی زیرکانه‌ای میان فضای عمومی و خصوصی ایجاد کرده است (تصویر شماره ۳).

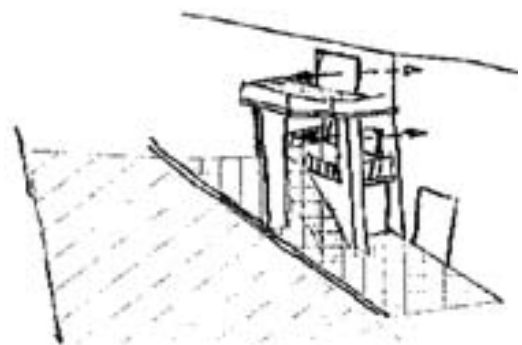
(تصویر شماره ۳) خیابان به عنوان اتاق زیست شهری (Goodman, 2003: 22)

تراکم بالا به شکلی شهری-حومه‌ای طراحی شده است. در این پروژه خیابان به یک عنصر عمومی بدل شده که تنوع ساکنان را از طریق تجارب بصری بسیار مختلف به نمایش می‌گذارد و فرصتی برای بروز علایق فردی در فضای عمومی منجر به توسعه هویت جمعی شده است (تصویر شماره ۵). این تنوع چندفرهنگی با حفظ محرمیت و مالکیت ایجاد شده است.

(تصویر شماره ۵) تحلیل گرافیکی ارتباط فضایی (Goodman, 2003: 120)

ایوان خصوصی خارجی با داشتن اختلاف ارتفاع با خیابان شخصیتی عمومی پیدا کرده است. این مجتمع با ارتفاع متوسط و تراکم بالا، فضای عمومی مناسب به عنوان فضای جمعی خلق کرده (تصویر شماره ۴) تا قلمرو عمومی غنی‌تر و در عین حال دوستانه‌تری ایجاد کند (Goodman, 2003: 20).

(تصویر شماره ۴) تحلیل گرافیکی ارتباط فضایی (Goodman, 2003: 20)

برخلاف خانه‌سازی‌های معمول برای اقشار کم‌درآمد که دارای ساختی ساده و تأثیری یکنواخت‌کننده بر زندگی جمعی است، این خانه‌ها با ایجاد بستری ماجراجویانه با حفظ استقلال در واحدها و ورودی‌هایشان، ریتم متغیر و متضاد معمول در خیابان‌های تاریخی مانند نرم و خشن، شفاف و مات، قدیم و جدید، خصوصی و عمومی را به وجود آورده است (Goodman, 2003: 25) (تصویر شماره ۶).

(تصویر شماره ۶) سایت پلان (Goodman, 2003: 125)

۳- سویگنی ل تمپل^۵ در سنارت فرانسه:

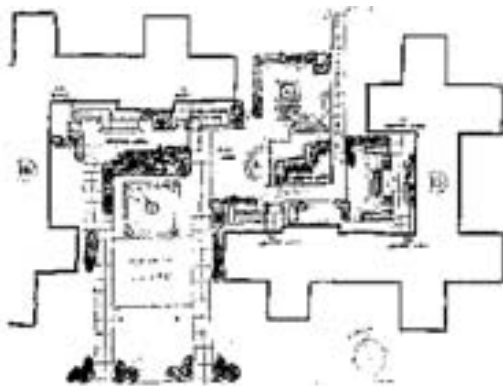
۸۸ واحد مسکونی برای اقشار کم‌درآمد در گوشه پاریس توسط آلیان سرفتی^۶ به عنوان پروژه‌ای با ارتفاع متوسط و

را به عنوان اصلی‌ترین استراتژی در پیش گرفتند. تحلیل چگونگی استفاده مجرمان از فضاهای فاقد کنترل منجر به تعریف مرزها به گونه‌ای شد که فضای عمومی به عنوان بخشی از محدوده مسکونی شکل گیرد.

(تصویر شماره ۹۵) زمین بازی فعال جدید
(Goodman, 2003: 255)

این هدف با استفاده از پیاده‌روهای محصور، فضاهای سبز کنترل‌شده و خصوصیات جدید زمین‌های بازی برای ترکیب فضای باز با اجتماع به وقوع پیوست (تصویر شماره ۹۵). نیمکت‌ها به منظور از بین بردن هر گونه ابهام در مالکیت فضا و جلوگیری از استفاده نامتعارف و تشویق به گذران وقت ساکنان در فضاهای عمومی به دقت مکانیابی شد (تصویر شماره ۱۰).

(تصویر شماره ۱۰) سایت پلان
(Goodman, 2003: 247)

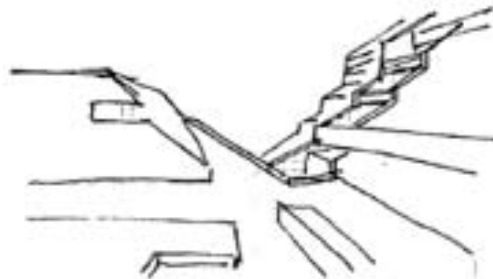
از مفاهیمی که منجر به موفقیت پروژه شدند می‌توان به مواردی چون تعریف مالکیت، استفاده از فضا، نفوذپذیری بصری و جلوگیری از جنایت به وسیله چشمان ناظر بر خیابان اشاره نمود (Goodman, 2003: 43).

۴- پروژه خانه‌سازی خیابان الکساندر ۲۱ لندن:
این پروژه سابقاً به‌خاطر نداشتن بافت بارز و رفتاری بی‌تفاوت نسبت به خیابان، مورد نقد قرار می‌گرفت.

(تصویر شماره ۷) سایت پلان
(Goodman, 2003: 210)

بعدها به خاطر ارتباط متقابل واحدها با بیرون و بهرمندی از فضای واسطی یک بالکن باز، این پروژه مطرح شد (تصویر شماره ۷). علاوه بر شرایط نورگیری خوب، این ساختمان‌ها نمایشگر ابعاد و اندازه‌های متناسبی هستند و فرم ساختمان‌ها سبب ایجاد فضای عمومی کنترل‌شده‌ای گشته است (Goodman, 2003: 30). پروژه مورد اشاره دارای شخصیتی واحد است و اجزا مختلف آن را می‌توان بخش‌های قابل تعریف کل فرهنگی و هویتی دانست (تصویر شماره ۸).

(تصویر شماره ۸) تحلیل گرافیکی ارتباط فضایی
(Goodman, 2003: 250)

۵- خانه‌های عمومی رد هوک^۸ نیویورک:

این پروژه مرتفع با تراکم بالا در محیطی شکل گرفت که اعتیاد به مواد مخدر و جرم و جنایت بیداد می‌کرد. متولیان مسکن نیویورک تعریف مجدد فضای عمومی ایمن

۶- شوشتر نو:

شوشتر نو جهت اسکان چهل هزار نفر در کنار شهر قدیم شوشتر برنامه‌ریزی شد. طراحی شهر بر اساس معیارهایی چون رعایت ویژگی‌های طبیعی محل، بافت اجتماعی-اقتصادی شهر موجود و ساختار کالبدی آن تکیه داشته است (تصویر شماره ۱۱).

(تصویر شماره ۱۱) زمین بازی فعال جدید (مأخذ: ۲)

شهر جدید بر اساس الگوی شهری شوشتر کهن با بافتی متمرکز و متراکم حول بازار طراحی گردید. شوشتر نو در طول یک محور اصلی پیاده می‌باشد که تمام ساختمان‌های عمومی مانند بازار و مسجد میدان اصلی در راستای آن قرار داده شده است (حبیبی، ۱۳۷۶: ۷۲). فرم‌ها و مراکز تجمعی این سکونتگاه، نمونه موفق انطباق فرهنگ سنتی و بومی-فرهنگی مردم محلی در استفاده و مشارکت در بافت نوین می‌باشد (تصویر شماره ۱۲).

(تصویر شماره ۱۲) ساکنان

۷- محله سیروس:

محله سیروس محله‌ای در منطقه ۱۲ تهران است. این محله یکی از محلات قدیمی شهر می‌باشد، که به دلیل فرسودگی بافت، عدم امکان دسترسی مناسب و وجود بافت‌های ریزدانه با مشکلات عدیده‌ای مواجه شده بود. متولیان طرح ساماندهی این محله با اولویت‌دادن به سه عامل خواست و نیاز مردم، میزان بازگشت اقتصادی طرح و میزان تأثیرگذاری در بافت‌های پیرامونی، اقدام به اجرای طرح نمودند. برای جلب همکاری‌های مردمی سعی شد با انجام اقدامات زیر بر میزان مشارکت‌ها افزوده شود:

- ۱- همکاری. همدلی با مردم
- ۲- ایجاد دفتر محلی
- ۳- آگاهی‌دادن به مردم و روشن‌ساختن طرح برای آنان
- ۴- حساس‌نمودن مردم نسبت به سرنوشتشان
- ۵- اعتمادسازی در میان مردم، نظیر قانون تملک برای عده‌ای و دادن امتیازهای مثبت (سودآوری)
- ۶- دادن وام با شرایط ویژه به ساکنان (پورجعفر، ۱۳۸۷، ۷۹ و ۸۰)

راهبردها

با بررسی نمونه‌های مورد اشاره در مطالب بالا، می‌توان به جدول شماره ۲ دست یافت. این جدول نشانگر اهداف و چگونگی دستیابی به آن در هر نمونه می‌باشد.

به منظور دستیابی به یک استراتژی موفق عمومی در اجتماع مسکونی، فهم اینکه فضاهای عمومی چگونه رفتار کرده، چه مزیت‌هایی برای جامعه‌شان داشته و چه مؤلفه‌هایی آنها را موفق کرده، ضروری است. از جمله این مؤلفه‌ها، حدود تعریف‌شده مشخص و نفوذپذیری بصری است که در مطالعات مسکن پوشیده می‌ماند. از موارد مهم دیگر، ایجاد حس صمیمیت و گشودگی، ایجاد سایه، امکان نشستن و در دسترس بودن فضا برای کاربران است. به علاوه ارتباط مستقیم با محیط طبیعی موقعیت‌های آموزشی و بازی را مطابق طبع جستجوگر و تجربه‌گرای کودکان مهیا می‌کند.

(جدول شماره ۲) تحلیل اهداف، راهبردها و راهلهای طراحی در نمونههای مورد بررسی (مأخذ: نگارندگان)

نام پروژه	اهداف پروژه	راهبرد	ملاحظات	طراحی
بلاپور	دستیابی به عدالت شهری	جادهی بیش از ۹۰ درصد از منحنی درآمد شهر	در نظر گرفتن درآمدهای متفاوت استفادهکنندگان	خانیهایی در اندازههای مختلف متناسب با درآمدها
هوتوآین هالمر	ایجاد مکانی جهت تماس اجتماعی	ایجاد تعامل میان ساکنان	وابستگی متقابل برنامه- ریزی شدهای میان ساختمان و خیابان	ارتباط پیچیده میان فضای داخل و خارج از طریق دسترسهای عمودی
سویگنیلتمپل	تنوع ساکنان را از طریق تجارب بصری	ارتفاع متوسط و تراکم بالا به شکلی شهری-حومههای	تنوع چندفرهنگی با حفظ حریمیت و مالکیت	حفظ استقلال در واحدها و ورودیها
خیابان الکساندرا	ایجاد فضای عمومی کنترلشده	ارتباط متقابل واحدها با بیرون	بررسی بخشهای قابل تعریف کل فرهنگی و هویتی	نورگیری خوب ساختمانها و فرم ساختمانها
رد هوک	مبارزه با اعتیاد به مواد مخدر، جرم و جنایت	تعریف مجدد فضای عمومی	تحلیل چگونگی استفاده مجرمان از فضاهای فاقد کنترل	- استفاده از پیادهروهای محصور و فضاهای سبز کنترلشده - زمینهای بازی
شوشتر نو	اسکان چهلهزار نفر در کنار شهر قدیم شوشتر	رعایت ویژگیهای طبیعی محل، بافت اجتماعی-اقتصادی شهر موجود و ساختار کالبدی آن	تحلیل اقتصادی و پیشینه شهرنشینی و شهرسازی شوشتر قدیم	بافتی متمرکز و متراکم بر اساس الگوی کهن
محلہ سیروس	بهسازی بافت	- همکاری. همدلی با مردم - ایجاد دفتر محلی - آگاهیدادن به مردم و روشناسختن طرح برای آنان - حساسمودن مردم نسبت به سرنوشتشان - اعتمادسازی در میان مردم نظیر قانون تملک برای عدهای و دادن امتیازهای مثبت (سودآوری) - دادن وام با شرایط ویژه به ساکنان	- خواست و نیاز مردم - میزان بازگشت اقتصادی طرح - میزان تأثیرگذاری در بافتهای پیرامونی	تجدید نظر در بافت معیوب موجود

از دیگر عوامل می‌توان به شناخت نحوه استفاده مردم از فضای خصوصی بیرونی، سطح تعامل مقبول آن با فضای نیمه‌عمومی و عمومی و ماشین‌رو و میزان خصوصی‌بودن مورد نیاز برای استفاده بهینه اشاره کرد.

نتیجه‌گیری:

با بررسی نمونه‌های یادشده اصول و الگوهای حاصل می‌توان به ضرورت طراحی بر اساس ارتباط سکونت‌گاه‌ها با فضای بیرون دست یافت.

مشاهدات در محلات مختلف، محرمیت و سایه‌گیری را مهمترین وجوه استفاده از فضای خارج معرفی می‌کند. عمده راه‌های دستیابی به محرمیت، استفاده از حایل سبز می‌باشد، که به‌طور کامل فضای خارج را جدا نکرده و حالت حجاب‌مانند دارد، و همچنین دیوارهای جداکننده در بین همسایگی‌ها، که محرمیت و محصوریت ایجاد می‌کند و سبب دستیابی به سطوحی از خلوت و مجزا بودن می‌شود. در مکان‌هایی که ترافیک وسایل نقلیه وجود دارد سروصدا و فعالیت سواره باید به خوبی محافظت شود و بدین صورت خیابان‌های خودمانی‌ای که ترافیک اولیه در آنها محدود شده، استفاده بیشتری از فضای خارج را سبب می‌شود. از دیگر مؤلفه‌های مؤثر، آمیختن اتومبیل درون محیط مسکونی است. این تأثیرات شامل: امنیت پیاده، زیبایی‌های اجتماعی، قابلیت دسترسی، تأثیر بر روی نماهای مسکونی و واکنش انسان به اتومبیل در فضای عمومی است. بررسی نمونه‌های موفق، دسترسی موفق ماشین با ایجاد جبهه مناسب مسکونی و فضاهای مبهم و منعطف و در عین حال فضاهای اجتماعی و اختصاص یافته به پیاده را نشان می‌دهد. از دیدگاه برنامه‌ریزی اجتماعی، جدایی میان پیاده و سواره باعث ایجاد فضایی اجتماعی در فضای عمومی می‌شود که مردم در آن به راحتی با هم در تعاملند و فضایی امن و مناسب جهت بازی کودکان است.

یکی از نکات کلیدی برای دستیابی به این هدف، تعریف مبهم مرز میان فضای عمومی و خصوصی است. با منعطف کردن این مرزها از طریق چندلایه کردن آنها و همپوشانی و ارتباط میان فضاهای مختلف، می‌توان سطوح مختلفی از محرمیت با حفظ تداوم فضایی و ایجاد تعامل اجتماعی را ایجاد کرد. به عبارت دیگر تأثیری متقابل از

عمومی‌ترین تا خصوصی‌ترین قسمت سایت بر روی هم وجود دارد. ایجاد ارتباط میان فضای درون و بیرون سبب ایجاد احساس صمیمیت جمعی در محیطی سالم‌تر و دوستانه‌تر می‌گردد و باعث نظارت غیرمستقیم بر فضای عمومی و فعالیت کودکان بدون دخالت مستقیم والدین می‌گردد. با ایجاد چندین لایه درون سایت، ارتباطی میان کل جامعه مورد مطالعه ایجاد شده که باعث حضور واضح سایت در خیابان می‌گردد، که در آن مسکن خصوصی بی‌حجاب نیست. با توجه به این معیارها، محله‌ای با ساکنان در سطوح درآمدی مختلف ایجاد می‌شود که به دور یک فضای عمومی شکل گرفته و در ادامه چندین لایه و فضای مرتبط‌کننده‌ای در بین آنها چه از نظر بصری و چه تجربی ایجاد می‌گردد. بدین ترتیب حرکت از عمومی‌ترین نقطه در خیابان تا خصوصی‌ترین بخش خانه تدریجی است. نتیجه اینکه مرز میان فضای عمومی و خصوصی منعطف و نرم شده و محیطی ایجاد می‌گردد که جهت‌گیری به سمت آرمان خانواده و اجتماع (صمیمیت جمعی) دارد.

در پایان مقاله از راهنمایی‌های روشنگرانه جناب دکتر مجتبی انصاری، عضو هیئت علمی دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس، که باعث قوام مطالب و جهت‌گیری‌های مقاله گردیدند کمال تشکر را ابراز می‌داریم.

فهرست منابع:

- ۱- الکساندر، کریستوفر و دیگران، تئوری جدید طراحی شهری، ترجمه شرکت طاش، ۱۳۷۳.
- ۲- بحرینی، حسین، فرآیند طراحی شهری، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- ۳- بحرینی، حسین، تاج‌بخش، گلنار، مفهوم قلمرو در فضاهای شهری و نقش طراحی شهری خودی در تحقق آن، مجله هنرهای زیبا، شماره ششم، دانشگاه تهران، ۱۳۷۸.
- ۴- پورجعفر، محمدرضا، مبانی بهسازی و نوسازی بافت قدیم شهرها، دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۷.
- ۵- توسلی، محمود، اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی ایران، ج اول، مرکز مطالعات و

تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۶.

۶- چرمایف، سرج، الکساندر، کریستفر، عرصه‌های زندگی
جمعی و زندگی خصوصی، منوچهر مزینی، انتشارات
دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.

۷- حبیبی، محسن، مکتب اصفهان در شهرسازی، مجله
هنرهای زیبا، شماره سوم، دانشگاه تهران.

۸- حبیبی، محسن، چگونگی الگوپذیری و تجدید سازمان
استخوان‌بندی محله، مجله هنرهای زیبا، شماره
سیزدهم، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.

۹- حبیبی، محسن، سلیمی، جواد، استخوان‌بندی شهر
تهران، ج اول، معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران،
سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، تهران:
۱۳۷۶.

10-Raj Rewal, City and Industrial
Development Corporation of
Maharashtra , (2000), Humane
Habitat at Low Cost: CIDCO,
Belapur, New Mumbai, Architectural
Research Cell.

11- Herman van Bergeijk, Herman
Hertzberger, (1997), Herman
Hertzberger, Birkhäuser Verlag.

12-Ardalan, Nader, Bakhtiar, Laleh,
(1973), the Sence of Unity, Chicago
press.

13-Goodman, Elizabeth rosi, (2003),
Blurring the Lines Between Public
& Private Sp.

14-Aces.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Modiriyat Shahri
شماره ۲۱ - پاییز ۱۳۸۷
No.21 Autumn 2008

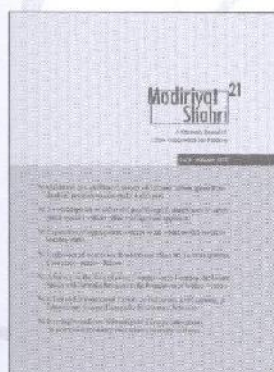
■ ۱۰۰ ■

مدیریت شهری
Modiriyat
Shahri
Modiriyat
Shahri

In The Name Of GOD

**Modiriyat
Shahri**

A Quarterly Journal of
Urban Management and Planning
Vol.6, No.21 Autumn 2008

**The Urban and Rural
Research Center**

Address: No. 17, Shahid Naderi
St., Keshavarz Blvd, Vali-e-Asr Sq.,
Tehran, IRAN
Tel: 88976651-88986382-88966239
Fax: 88977918

Urban Research Center:

Address. Az above, North Forth
Floor
Tel: 88977919

Ministry of Interior

Iran Organization of Municipality
and Rural Managers
The Cultural, Informative and
Publications Institute

<http://www.imo.org.ir>

License Holder: The Iranian Municipalities Organization (I.M.O)

Managing Director: Ali Nikzad

Editor-in-chief: Mohammadreza Bemanian

Supervised by: Hassan Naseri Pour

Project Manager: M. Fazel Fakor

The Editorial Board:

1. **Aminzade, Behnaz.** Associate Prof, Environmental Studies Department, Tehran University
2. **Asgari, Ali.** Associate Prof, Management Studies Department, York University of Canada
3. **Azizi, Mohammad Mahdi.** Associate Prof, Faculty of Fine Arts, Tehran University
4. **Bemanian, Mohammadreza.** Associate Prof, Art and Architecture Department, Tarbiat Modares University
5. **Diba, Darab.** Prof, Faculty of Fine Arts, Tehran University
6. **Etesam, Iraj.** Prof, faculty of fine art, Tehran University
7. **Farhangi, Ali Akbar.** Prof, Management Department, Tehran University
8. **Ghafari, Ali.** Prof, Architecture and Urban Planning Department, Shahid Beheshti University
9. **Golabchi, Mahmood.** Prof, Faculty of Fine Arts, Tehran University
10. **Latifi, Gholamreza.** Assistant Prof, Social Sciences Department, Allameh Tabatabaee University
11. **Mirsepasi, Nasser.** Prof, Management and Economy Department, Azad University of Tehran
12. **Naghizade, Mohammad.** Assistant Prof, Art and Architecture Department, Azad University of Tehran
13. **Pourjafar, Mohammadreza.** Associate Prof, Art and Architecture Department, Tarbiat Modares University
14. **Sedigh Sarvestani, Rahmatallah.** Prof, Social Sciences Department, Tehran University
15. **Tavosi, Mahmood.** Prof, Art and Architecture Department, Tarbiat Modares University

Referees: M. Ansari, M. Bemanian, M. Behzadfar, M. Pourjafar, A.A. Taghvayee, M.M. Azizi, A. Shafiabadi, G. Ghaeem, Gh.R. Latifi, F. Norian, A. Khodadadi, E. Shiee.

Colleagues of this issue: H. Mahmoodinejad, F. Kamandi, A. Bayat, B. Teymoorpour, H. Hashtrودي.

- Papers submitted for publication should describe original work not previously published. Papers presented at a scientific meeting should be accompanied by particulars of the meeting.
- Manuscripts may be submitted in English, and should be written according to sound grammar and proper terminology, irrespective of the language, the paper should be accompanied by both English and Persian abstracts.
- Manuscripts should be typed on one side of the A4 paper, with double spacing and 3 cm margin at each side submitted in triplicate.
- The first page of the paper should only contain the title, name(s), degree(s) and address of the author(s), and the source(s) or financial support for the study, if applicable.
- The text should include: title, 3-5 keywords, abstract, introduction, materials and methods, results and discussion, acknowledgment if any, and references.
- The English and Persian abstracts for each paper submitted on two separate pages and inclusive of all information requested under item 4, should not exceed 20 lines.
- Tables, in limited numbers, should be submitted on separate with the captions placed above.
- Figures and graphs (only in black and white) in limited numbers, are accepted only if they are of high quality art work and mounted on separate pages with the legends placed below.
- The same data should not be presented in both tables and figures, and their suggested place should be clearly marked on the margin of the text.
- References alphabetically arranged by the author's name, and in sequential numbers, as will be referred to in the text, should include the following information: name of the author(s), year of publication, title, name of the journal (as abbreviated by index medicus), volume number and page number. With regards to books, the edition, name and address of the publisher should replace the name and volume number of journal.
- Short communications and case reports should, when possible, follow the same be ordered in advance.
- The sole responsibility for the views and statements expressed in the article remains only with the author(s).
- Editors of the journal reserve the right accept or reject any article, as necessary.

Modiriyat Shahri

²¹

A Quarterly Journal of
Urban Management and Planning

Vol.6. Autumn.2008

- ☑ Quantities and qualitative survey of Tehrans' urban space from disables' perspective case study: Laleh park
- ☑ An investigation of social and psychological dimensions of urban green spaces (with an urban management approach)
- ☑ Expression of aggregation concept as an urban studies mean in housing plans
- ☑ Evaluation of new cities development effect on the environment
Case study: pardis- Tehran
- ☑ A Survey on the Role of pious Foundations in Forming the Urban Spaces with Particular Reference to the Foundations of Isfahan Province
- ☑ Effect of Environmental Factors on Behaviors and Learning, in Educational Spaces (Especially Elementary Schools)
- ☑ Blurring boundaries between public and private spaces
To promote community interactions in residential area